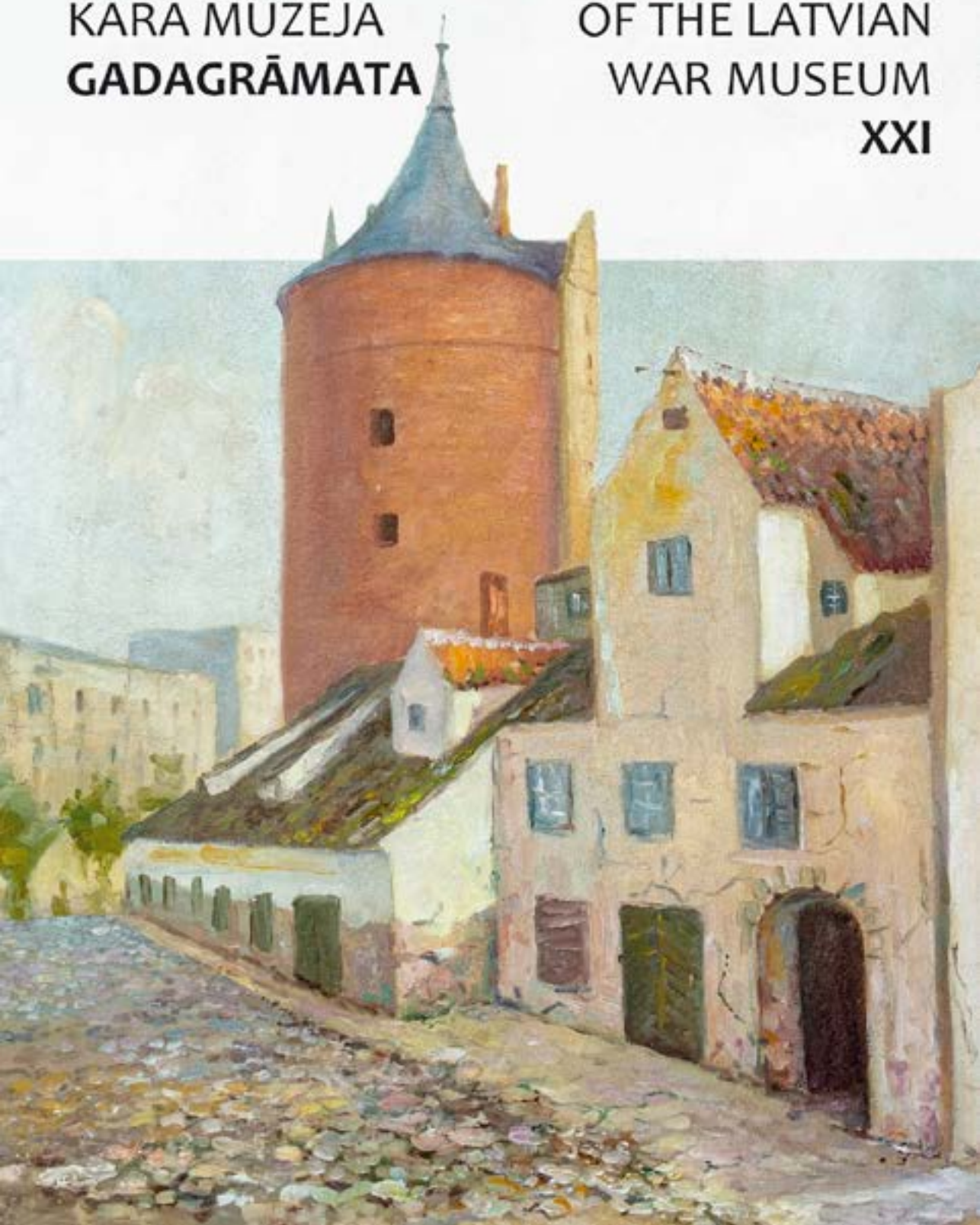

LATVIJAS
KARA MUZEJA
GADAGRĀMATA

YEARBOOK
OF THE LATVIAN
WAR MUSEUM
XXI

**LATVIJAS
KARA MUZEJA
GADAGRĀMATA** **YEARBOOK
OF THE LATVIAN
WAR MUSEUM**

XXI

Rīga, 2025

Latvijas Kara muzeja gadagrāmata XXI

Sastādītājs, zinātniskais redaktors/Editor-in-Chief:

Juris Ciganovs, Dr. hist.
juris.ciganovs@karamuzejs.lv

Redakcijas kolēģija/Editorial Board:

Klāvs Zariņš, PhD, Latvija (Latvia)
Ēriks Jēkabsons, Dr. hist. (Latvia)
Andris Šnē, Dr. hist. Latvija (Latvia)
Valters Ščerbinskis, Dr. hist., Latvija (Latvia)
Kārlis Dambītis, Dr. hist., Latvija (Latvia)
Igoris Kopitins, Dr. hist., Igaunija (Igor Kopötin, Estonia)
Jons Vaičēnonis, Dr. hist., Lietuva (Jonas Vaičēnonis, Lithuania)
Metjū Kots, PhD, Zviedrija (Matthew Kott, Sweden)
Kari Aleniuss, PhD, Somija (Kari Alenius, Finland)
Andrijs Rukass, Dr. hist., Ukraina (Andrii Rukkas, Ukraine)
Jans Šumskis, Dr. hist., Polija (Jan Szumski, Poland)
Līsi Esse, PhD, ASV (Liisi Esse, USA)
Žiljēns Geslēns, PhD, Francija (Julien Gueslin, France)
Kristīne Vaceka-Ante, Dr. hist., Latvija, Čehija (Latvia, Czech Republic)

Žurnālā ievietotie raksti zinātniskie raksti ir recenzēti/ Articles appearing in this journal are peer-reviewed

Izdevējs/ Publisher:

Latvijas Kara muzejs

Vāks un datorsalikums/ Layout and design:

Vilnis Lapiņš

Poligrāfiskais nodrošinājums/ Printing service:

Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra

ISSN 1691-0354 (drukātam izdevumam)

ISSN 3044-7283 (elektroniskam izdevumam)

© Autori

© Latvijas Kara muzejs, 2025

Latvijas Kara muzeja gadagrāmata publicēta brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons attiecinājuma – Nekomerčiāls 4.0 – starptautisko licenci (CC BY - NC 4.0)

The Yearbook of the Latvian War Museum is an open journal licensed under the Creative Commons Attribution – NonCommercial 4.0 International License (CC BY - NC 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Saturs. Contents

Pētījumi. Research Articles

Daira Riekstiņa

- 11 *Navigējot objektivitāti: neitralitātes koncepta loma militārajos muzejos mūsdienās*
22 *Navigating Objectivity: The Role of the Concept of Neutrality in Contemporary Military Museums*

Emmanuel Debruyne, Klāvs Zariņš

- 23 *Defining the Enemy: Military Occupation, Security Structures, and Transfers of Experience in the German-dominated Baltics (1915–1918)*
40 *Definējot ienaidnieku: militārā okupācija, drošības struktūras un pieredzes pārnese Vācijas pārvaldītajā Baltijā (1915–1918)*

Gatis Ozoliņš

- 42 *Ziemassvētku kauju iekļaušana Otrās atmodas kontekstā*
55 *Setting the Christmas Battles in the Context of the Second Awakening*

Ēriks Jēkabsons

- 57 *Skats no iekšienes: virsnieka Pētera Bebriša liecība par Padomju Latvijas armijas un 15. armijas vadību 1919.–1920. gadā*
80 *A View from the Inside: The Testimony of Officer Pēteris Bebrišs on the Leadership of the Soviet Latvian Army and the 15th Army in 1919–1920*

Ginta Ieva Bīkše

- 82 *Ieroču tirdzniecība Spānijas pilsoņu kara laikā (1936–1939): darījumi starp Latvijas Kara ministrijas Apgādes pārvaldi un Aleksandra Kļagina uzņēmumu*
92 *The Arms Trade During the Spanish Civil War (1936–1939): Transactions Between the Supply Department of the Latvian Ministry of War and the Company of Aleksandrs Kļagins*

Jānis Taurēns

- 93 *Latvijas neatkarības atjaunošanas problēma 1991. gadā: krīzes, alternatīvas un uzvaras*
- 106 *Issue of Latvia's restoration of independence in 1991: crises, alternatives and victories*

Jānis Tomaševskis

- 108 *Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas 1944.–1945. gadā savāktās vizuālās liecības par nacistiskās Vācijas režīma noziegumiem: Latvijas Kara muzeja krājuma piemērs*
- 130 *Visual Evidence Collected by the Latvian SSR Extraordinary Commission in 1944–1945 on the Crimes of the Nazi Regime: A Case Study from the Collection of the Latvian War Museum*

No muzeja krājuma. Museum's Collection**Kaspars Strods**

- 132 *Jauniegūtās vēstures liecības par Staņislava Kursiša (1897–1980) dzīvi Latvijas Kara muzeja krājumā*
- 150 *Newly Acquired Historical Evidence on the Life of Staņislavs Kursītis (1897–1980) in the Collection of the Latvian War Museum*

Redaktora sleja

Pētot Latvijas militāro vēsturi

Vēsture nav tikai notikumu virknes atstāsts – šī zinātne ir dzīvs dialogs starp pagātņi, tagadni un arī nākotni, starp cilvēku atmiņām, vērtībām un identitāti. Ar savu divdesmit pirmo izdevumu Latvijas Kara muzeja gadagrāmata turpina šo sarunu, piedāvāt dažādu un daudzpusīgu skatījumu par atsevišķām politiskām, sociālām un militārām problēmām 20. gadsimta vēsturē.

Lielākais tematiskais uzsvars šajā numurā tiek likts uz laika posmu uzreiz pēc Pirmā pasaules kara, starpkaru posma Latvijas vēsturē. Šis periods ir īpaši nozīmīgs, jo tieši tajā norisinājās daudzas būtiskas pārmaiņas, kas veidoja Latvijas valsts pamatus un tās identitāti.

Šajā izdevumā pievērsta uzmanība arī muzeoloģijas jautājumiem, Latvijas Kara muzeja vēsturniece Daira Riekstiņa savā rakstā aplūkojot kā militārie muzeji mūsdienās manevrē starp vēsturi, politiku un ideoloģiju, saglabājot neitralitāti. Viņas darbs liek aizdomāties par to, cik sarežģīti un nepieciešami ir veidot muzeja vēstījumu, kas, vienlaikus saglabājot objektivitāti, spēj respektēt dažādus viedokļus un interpretācijas.

Savukārt, Latvijas Kara muzeja vēsturnieks Klāvs Zariņš un Lēvenas Katoļu universitātes profesors Emanuēls Debruins savā kopdarbā pēta Vācijas militārās okupācijas un šīs impērijas dominances aspektus Baltijā no 1915. līdz 1918. gadam, aplūkojot kā tas izmainījis reģiona politisko, sociālo un militāro struktūru.

Latvijas Universitātes pētniece Ginta Ieva Bikše analizē Latvijā īstenoto ieroču tirdzniecību Spānijas pilsoņu kara laikā, atklājot Latvijas Kara ministrijas iesaisti ieroču pārdošanā, kas pārkāpa neiejaucšanās principus. Pētījums liek iedziļināties tā laika valsts politikā un starptautiskajos nolīgumos, kas ietekmēja Latvijas ārpolitiku un militāro darbību.

Latvijas Universitātes Ēriks Jēkabsons piedāvā skatījumu no iekšienes, analizējot latviešu virsnieka Pētera Bebriša liecību par Padomju Latvijas armijas un 15. armijas vadību 1919.–1920. gadā.

Latvijas Kara muzeja un Latvijas Universitātes pētnieks Gatis Ozoliņš, savukārt, aplūko Ziemassvētku kauju nozīmi Otrās atmodas kontekstā, atklājot šī notikuma lomu latviešu pretestībā un pārliecības veidošanā par Latvijas valsts izveidi un armijas spēju aizstāvēt neatkarību.

Latvijas Universitātes asociētais profesors Jānis Taurēns savā darbā atklāj 1991.gada Baltijas tautu neatkarības atjaunošanas procesu, analizējot tautas balsojuma nozīmi un PSRS reakciju, kas galu galā noveda pie neatkarības atzīšanas.

Latvijas Kara muzeja vēsturnieks Jānis Tomaševskis pētījumā pr padomju okupācijas varas veidoto Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas darbību uz Latvijas Kara muzeja krājumā esošo vizuālo liecību analīzes pamata pēta komisijas darbības metodes un darbības rezultātus, kam bija ievērojama loma padomju laika mītu konstruēšanā par Otrā pasaules karu.

Visbeidzot, Kaspars Strods sniedz priekšstatu par Latvijas Kara muzeja krājumā esošajiem materiāliem, kas saistīti ar starpkaru posma sabiedrisko un administratīvo darbinieku Staņislavu Kursišu. Šie dokumenti sniedz vērtīgu skatījumu uz Latvijas starpkaru drošības struktūru dzīvi un traģiskajiem notikumiem Otrā pasaules kara laikā.

Juris Ciganovs, Dr. hist.

Editorial

Researching the Military History of Latvia.

History is not merely a recounting of events – this academic discipline is a living dialogue between the past, present, and future, as well as between people's memories, values, and identity. With its twenty-first edition, the Yearbook of the Latvian War Museum continues this conversation, offering diverse and multifaceted perspectives on various political, social, and military issues in the history of the 20th century.

The main thematic focus of this issue is the period immediately following the First World War, during the interwar years of Latvia's history. This period is especially significant, as it was a time of crucial changes that shaped the foundations of the Latvian state and its identity.

In this issue, attention is also given to museology. Historian Daira Riekstiņa of the Latvian War Museum explores how military museums today navigate between history, politics, and ideology while maintaining neutrality. Her work prompts reflection on the complexities and necessity of shaping a museum's message, which, while preserving objectivity, is also able to respect diverse viewpoints and interpretations.

Meanwhile, Latvian War Museum historian Klāvs Zariņš and Professor Emmanuel Debruyne of the Catholic University of Louvain co-author a study examining the aspects of German military occupation and the dominance of the German Empire in the Baltic from 1915 to 1918, analyzing how this period reshaped the region's political, social, and military structures.

Researcher Ginta Ieva Bikše of the University of Latvia analyzes the arms trade conducted in Latvia during the Spanish Civil War, revealing the involvement of the Latvian Ministry of War in weapons sales that violated the principle of non-intervention. Her study delves into the state politics of the time and the international agreements that influenced Latvia's foreign policy and military actions.

Ēriks Jēkabsons of the University of Latvia offers an insider perspective, analyzing the account of Latvian officer Pēteris Bebrišs on the command of the Soviet Latvian Army and the 15th Army between 1919 and 1920.

Meanwhile, researcher Gatis Ozoliņš, from both the Latvian War Museum and the University of Latvia, examines the significance of the

Christmas Battles in the context of the National Awakening, revealing the role of this event in Latvian resistance and the shaping of national conviction regarding the creation of the Latvian state and the army's ability to defend its independence.

Associate Professor Jānis Taurēns of the University of Latvia reveals the process of restoring the independence of the Baltic nations in 1991, analyzing the significance of the national referendum and the USSR's response, which ultimately led to the recognition of independence.

Latvian War Museum historian Jānis Tomaševskis, in his study, examines the actions of the Latvian SSR Extraordinary Commission formed during the Soviet occupation, based on visual evidence from the Latvian War Museum's collection. He explores the commission's methods and its results, which played a significant role in constructing Soviet-era myths about the Second World War.

Finally, Kaspars Strods provides an overview of materials from the Latvian War Museum's collection related to Staņislavs Kursītis, a public and administrative figure from the interwar period. These documents offer valuable insight into the functioning of Latvia's interwar security structures and the tragic events that occurred during the Second World War.

Juris Ciganovs, Dr. hist.

Navigējot objektivitāti: neitralitātes koncepta loma militārajos muzejos mūsdienās

Daira Riekstiņa, Mg. art.,

Latvijas Kara muzeja Zinātniskās literatūras
krājuma glabātāja

Smilšu iela 20, Rīga, Latvija

daira.riekstina@karamuzejs.lv

 0009-0006-2696-4096

Neitralitātes ievērošana muzeju vēstījumā, kas vienlaikus ir gan īpaši militāro muzeju specifika, ka tiem it kā jānostājas konkrētajā pusē un tai pat laikā jāievēro objektivitāte, gan kopumā muzeju praksē ir sarežģīts un neviennozīmīgi traktēts jēdziens. Tas ir koncepts, kas manevrē starp vēsturi, politiku un ideoloģiju. Raksta mērķis ir raksturot neitralitātes koncepta izpratni un aktuālo lomu militāro muzeju laikmetīgajā praksē. Neitralitātes koncepts mūsdienu militārajos muzejos uzsver ētisko, vēsturisko, kultūras un sociālo faktoru nozīmi, lai nodrošinātu, ka muzeji pilda savu kultūras mantojuma glabātāja lomu, vienlaikus respektējot dažādību izpratnē un uzskatos. Muzeju neitralitāte ietver atturēšanos ieņemt vai aizstāvēt kādu no pretējām pozīcijām, izvairoties interpretēt liecības bez argumentētu faktu un pētniecībā balstītiem uzsvāriem. Rakstā izvirzīto problēmu kopsaucējs būtībā ir dilemma – vai militāro muzeju vēstījums var būt neitrāls. Militāro un kara muzeju neitralitātes koncepts pētīts Eiropas mērogā, raksturojot Rietumu muzeju teorijas izpratni.

Atslēgas vārdi: militārais muzejs, kara muzejs, muzeju neitralitāte, neitralitāte, objektivitāte

Mūsdienu laikmets Eiropā, kad realitāte ir ģeopolitiskas transformācijas, kara darbība, hibrīdkarš, sociālie izaicinājumi, viedokļu daudzveidība – ir izaicinājums sabiedrībām un cilvēkiem izvirzīt pretenzijas uz informācijas autentiskumu un uzticamu viedokļu autoritāti. Muzeji kā atmiņas institūcijas reaģē uz krīzes situācijām ar saviem izteiksmes līdzekļiem. Sabiedriskās domas pētījumi liecina, muzeji tiek uzskatīti par vienu no uzticamākajām institūcijām sabiedrībā, akcentējot to, ka muzeji kā informācijas avots aptaujās sasniedz augstākus uzticamības reitingus, pārspējot zinātniskas iestādes, plašsaziņas līdzekļus un valsts institūcijas. Pētnieki to skaidro ar to, ka uzticēšanās muzejiem izriet no neitralitātes uztveres. Cilvēki, kuri muzejus uztver kā neitrālus un objektīvus, tiem uzticas daudz vairāk nekā tie, kuri šo neitralitāti neatzīst.¹ Savukārt militārie muzeji tiek raksturoti kā institūcijas, kurām šīs realitātes

¹ Trust in Museums: Institut für Museumsforschung Publishes Germany-Wide Study. Pieejams: <https://www.smb.museum/en/whats-new/detail/trust-in-museums-institut-fuer-museums-forschung-publishes-germany-wide-study/> [Aplūkots 22.04.2024.]

interpretācijā “ir uzticēta autoritāte, emocionāla vara un dotas tiesības ietekmēt nacionālās identitātes veidošanos”². Tādējādi “militārie muzeji veicina oficiālu, nacionālistisku uzskatu ietveršanu stāstos un tam pakārto arī kolekciju papildināšanu, lai nostiprinātu nacionālos stāstījumus un apstiprinātu savus uzskatus, izmantojot eksponāta autentiskumu un sniegto faktu precizitāti”³.

Raksta autore, analizējot neitralitātes koncepta lomu militārajos muzejos, kā raksturlielumu izvirza muzeja atbildību, kas būtībā ir dilemma – vai militāro muzeju vēstījums kopumā var būt neitrāls. Akadēmiskajos pētījumos tiek aktualizēti joprojām atšķirīgi neitralitātes koncepta traktējumi, kur saduras neitralitāte, kas tiek tulkota kā objektīvs atspoguļojums, un muzeju vēstījums, kurš militārajos muzejos manevrē starp vēsturi, politiku un ideoloģiju. Tā vienlaikus ir gan īpaši militāro muzeju specifika, ka tiem it kā jānostājas konkrētajā pusē, gan atbildība par savu pozīciju, jo pieņemtie lēmumi nosaka to, kas tiek uzskatīts par mūsdienu mantojumu un tiks nodots nākamajām paaudzēm. Militāro muzeju mērķis bieži ir sniegt visaptverošu un objektīvu skatījumu uz konfliktiem⁴. Tomēr neitralitātes sasniegšana, vienlaikus pārstāvēt vairākas perspektīvas, vai konfliktā vai karā iesaistītās puses var būt sarežģīta, jo īpaši, ja tiek risināti strīdīgi vai neviennozīmīgi vēsturiski notikumi. Autore līdz šim muzeju jomā populāro apgalvojumu, ka muzeju vēstījumam jābūt neitrālam, saskata kā tradicionālu pieņēmumu, kas ir dziļi iesakņojies muzeju kultūrā, lai gan, izvēloties kolekcionēt vai eksponēt noteiktas lietas, nevis citas, jau tiek izteikta muzeja nostāja. Jāatzīmē, ka militāro muzeju kontekstā tiek lietoti savstarpēji aizstājami termini “militārs muzejs” un “kara muzejs”. Kara muzeji nereti tiek uztverti un izmantoti kā politiska platforma nacionālās identitātes naratīva veidošanai un nostiprināšanai sabiedrībā. Jau pats kara muzejs ir autorizētā diskursa mehānisms, kas atspoguļo valdības attieksmi pret karu. Īpaši valstīs, kur konflikts joprojām ir aktuāls un neatrisināts, šīs institūcijas bieži kļūst par kara propagandas, bruņoto spēku un politikas instrumentiem un līdzekļiem. Šajos gadījumos tie atspoguļo “valsts kā ģeopolitiska subjekta spēju stāstīt stāstu, lai radītu kohēziju savās robežās un cieņu starptautiskajā arēnā”⁵. Zinātnieki gadu desmitiem ir izmantojuši vēstures teorijas un perspektīvas, lai kritiski analizētu militāro vēsturi, kauju un to vietu pieminējumus, kā arī pašus militāros muzejus, – tomēr tiem nav vispārpieņemtas juridiskas vai akadēmiskas definīcijas. Šo aspektu uzsver gan teorētiķi, piemēram, Bārtons C. Hekers (*Barton C. Hacker*) un Mārgareta Vininga (*Margaret Vining*), kā iespējamu iemeslu šādai situācijai

2 Hartley R. *Warping Narrative: Historical Representation at the War Museum*. In: *The Ascendant Historian* 2(1), 2022., pp. 32–40, pp. 32. Pieejams: <https://journals.uvic.ca/index.php/corvette/article/view/20805> [Aplūkots 22.04.2024.]

3 Turpat, pp. 32.–40.

4 Ir konceptuāla atšķirība starp karu un bruņotu vai militāru konfliktu, kas galvenokārt balstās uz bojāgājušo skaitu. Saskaņā ar definīcijām, ko izmanto starptautiskās drošības datubāzes, piemēram, SIPRI un Upsala Conflict Data Program – karš ir bruņots konflikts, kas teritorijas vai varas iekarošanai notiek starp diviem bruņotajiem spēkiem un vismaz viens ir valsts bruņotie spēki, gadā izraisot vismaz 1000 nāves gadījumus. Pieejams: <https://ucdp.uu.se> [Aplūkots 30.04.2024.]

5 Gryse, Piet. *Introduction*. In: *Does War Belong in Museums?*, ed. Wolfgang Muchitsch, Bielefeld: Transcript-Verlag, 2013., pp. 1.

norādot “plaši zināmo akadēmisko nepatiku pret militārajām studijām”⁶, gan nozares praktiķi, definējot šo fenomenu savu muzeju misijās ietvertos vēstījumos.

Muzeju neitralitātes koncepta diskurss muzejos

Muzeju neitralitātes loma mūsdienās ir diskutabls koncepts. Lielākā daļa neitralitātes definīciju ietver ideju par muzeja *status quo*. Protams, neitralitāte arī ir nostāja, taču domstarpību vai pretēju uzskatu kontekstā tā nozīmē neiesaistīšanos, neviena atsevišķa viedokļa neatbalstīšanu. Bet vai lēmumi par x un nevis y iekļaušanu kolekcijās, attēlošanu vai interpretāciju neprasa izvērtēšanu un lēmumus par to, kas ir nozīmīgs, laika un resursu vērts? Muzejos dominē precizitāte un secinājumi, kas balstīti uz pētniecību, bet vai tas ir ekvivalents neitralitātei? Vai neitralitāte vēl aizvien ir muzeju misijas pamatkoncepts? Vai tā kādreiz bija?⁷ Muzeju neitralitātes koncepta aizstāvji apgalvo, ka šī teorija veidojas no uzstādījuma, ka muzejiem ir pienākums prezentēt dažādas perspektīvas un veicināt atklātu dialogu, nenostājoties kādā no pusēm un neveicinot šādu iespējamību ar konkrētu mērķtiecīgu darbību.

Jāatzīmē, ka muzeju neitralitātes koncepts tiek analizēts arī kritiski, uzsverot to, ka pilnīga neitralitāte nav iespējama un muzeji neizbēgami atspoguļo to veidotāju un finansētāju nostāju, aizspriedumus un ideoloģiskās perspektīvas – “ši nostāja (neitralitāte – *aut.*) bieži vien sniedz attaisnojumu, lai vienkārši izvairītos no sarežģītiem politikas, rases vai nabadzības jautājumiem, kurus mēs nebijām gatavi risināt”⁸. Atkāpšanās no neitralitātes pozīcijas ieņemšanas sabiedrībā būtu izdevīga muzejiem, vairāk veidojot “(ne)neitrālos” stāstus. Lai arī neitralitātes ideja muzejiem joprojām ir saistoša, kļūst arvien grūtāk šo pozīciju noturēt vai pierādīt. Laura Reikoviča (*Laura Raicovich,*), kritiski analizējot muzeju neitralitātes diskursu, norāda, ka, ienesot jaunus konceptus un piešķirot nozīmes, “muzejus labāk ir izgudrot no jauna, lai tie labāk kalpotu sabiedriskiem mērķiem”⁹.

Neitralitātes nozīmes vai apgrūtinājums ar nozīmi militāros muzejos

Vალstu bruņoto spēku veidošanās, attīstības tipoloģiskās ķēdes¹⁰, vietas un nozīmes definēšana, arī nostiprināšana mūsdienu sabiedrībā ir vadošais motīvs militāro muzeju komplektēšanas politikās un laikmetīgajos vēstījumos. Kara muzeju naratīvu pamatu veido stāsti, kas definē nācijas (tautas) vēsturi no tās pirmsākumiem,

6 Hacker B. C.; Vinning M. Military Museums and Social History. In: Does War Belong in Museums? Muchitsch W. (ed.), Bielefeld: Transcript-Verlag, 2013., pp. 42.

7 Jennings, G. The Idea of Museum Neutrality: Where Did it Come From? 2017. Pieejams: https://museumcommons.com/2017/06/___trashed.html [Aplūkots 20.04.2024.]

8 Kelley S. Beyond Neutrality, 2016. Pieejams: <https://www.aam-us.org/2016/08/23/beyond-neutrality/> [Aplūkots 20.04.2024.]

9 Raicovich, L. Culture strike: Art and museums in an age of protest. Verso, 2021., p. 224.

10 Militārā un karu vēsture tiek rādīta hronoloģiski, objektu tipoloģiskās virknēs (ieroci, bruņojums, militārā tehnika, formas tērpi, ekipējums) bez naratīva, izvairoties interpretēt, uzsverot šāda vēstījuma atbilstību neitralitātes koncepta principiem.

savukārt bruņotie spēki parasti rodas vienlaikus ar valsts dibināšanu un izveidi. Izai-
cinājumi mūsdienu militāro objektu kolekcionēšanā ir unikālas problēmas salīdzinā-
jumā ar muzeju vēsturisko kolekcionēšanu un interpretēšanu. No vienas puses mu-
zeji kļūst par noteiktas nozīmes veidošanas vietām. Savā analītiskajā kritikā teorētiski
koncentrējas vērtēt militāros muzejus caur šo objektīvu, iespējams, to atklāto nacio-
nālistisko naratīvu dēļ,¹¹ un akcentē šo muzeju liecību vākšanas un analīzes “autori-
tativo toni”, kas raksturīgs tieši militāriem muzejiem, skaidrojot to ar institucionālo
piederību. No otras puses, muzeji var arī apstrīdēt hegemonisko nacionālo naratīvu.
“Diskusija par muzeju kā nacionālās identitātes izplatītāju lomu iet roku rokā ar per-
spektīvas maiņas diagnozi,” uzsver Liļana Radoniča (*Liljana Radonič*).¹² Abos gadī-
jumos lēmumi par to, kuri objekti jākomplektē, kā tos sakārtot, kā izvēlēties telpu
to eksponēšanai, ir saistīti ar estētiskiem, ētiskiem un politiskiem jautājumiem, kam
muzeji parasti piešķir konkrētu saturu jeb nozīmi.¹³

Militāro un kara muzeju vēstījums vistiešāk ir saistīts ar patriotisma reprezentēšanu
un popularizēšanu. Valstīs, kas ir bijušas iekarotājas, pastāv un tiek attīstīti lieli militārie
muzeji, kuri ar savu krājumu pozicionē valsts varenību. Savukārt valstīs, kuru sabiedrība
ir ilgstoši atradusies lielvalstu ideoloģiju iespaidā, ir pastiprināta prasība pēc patriotiskās
vēstures stāstiem, kas ļauj atgūt vai nostiprināt sabiedrības pašapziņu.¹⁴

Lielākā daļa militāro muzeju Eiropas valstīs atrodas aizsardzības resoru pakļautī-
bā (kas tos finansē un pārvalda) vai ir saistīti ar militārām struktūrām.¹⁵ Institucionā-
lo uzstādījumu noteiktās robežas “ekonomika un politika ietekmē muzeju pieejas,
piemēram, kā dažādas ieinteresētās puses ārpus muzeja ..., tieši vai netieši nosaka
stāstījumus muzejos”¹⁶. Tas, kā atzīmē Džejs Vinters (*Jay Winter*), aicina militāros mu-
zejus veikt “atbilstošu simbolu un reprezentatīvu priekšmetu izvēli, kas sakārtoti tā,
lai izvairītos no strīdiem, īpaši ieinteresēto starpā, piesaistītu sabiedrības uzmanību
un pietiekamu apmeklētāju skaitu, lai nodrošinātu muzeja pastāvēšanu”¹⁷.

Kara muzejiem vistiešāk jāsaskaras ar to naratīvu pamatā esošo politisko vēs-
turi un atkarību no dibinātāju un finansētāju institucionālajiem uzstādījumiem, kas
izriet no valdošās ideoloģijas.¹⁸ Piemēram, militāra muzeja vēstījums tiek izmantots

11 Hartley R. *Warping Narrative: Historical Representation at the War Museum* [Aplūkots 22.04.2024.]

12 Radonič L. Globalization, Universalization, and Forensic Turn: Postcatastrophic Memorial Museums, In: *The Afterlife of the Shoah in Central and Eastern European Cultures Concepts, Problems, and the Aesthetics of Postcatastrophic Narration*. Artwinska A., Tippner A. (ed.). 2022, New Yourk: Routledge, pp. 101.

13 Turpat, pp. 102.

14 Winter J. *Museums and the Representation of War*. In: *Does War Belong in Museums?*, 2013, pp. 21–37.

15 Hartley R. *Warping Narrative: Historical Representation at the War Museum* [Aplūkots 22.04.2024.]

16 Radonič L. Post-communist invocation of Europe: memorial museums' narratives and the Europeanization of memory, *National Identities*, 2017. DOI:10.1080/14608944.2016.1264377.

17 Winter J. *Museums and the Representation of War*. In: *Does War Belong in Museums?*, pp. 23.

18 McCoy M. *Relics of Battle: War, Memory, and New Museum Theory in Military Museums* University of Denver, 2016. Pieejams: <https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2130&context=etd> [Aplūkots 22.04.2024.]

kā politikas instruments – tāds ir Lielā Tēvijas kara muzejs Minskā, kas, “pasludinot jaunu politisko un kultūras potenciāla īstenošanu, materiālus par karu, okupāciju un bruņotajiem spēkiem vāc un saglabā ar mērķi motivēt cilvēkus cīņai pret kopīgu ienaidnieku”¹⁹. Keita Hilla (*Kate Hill*) uzskata, ka militārie muzeji, savā veidā kolekcionējot, turpina “karadarbības veidošanas naratīvu”, jo definē nācijas īpašības, vērtības, par kurām tā cīnījās, un piedalās atmiņas un izpratnes veidošanā par konflikta sekām.²⁰ Viņa citē Vinteru, kurš norāda, ka muzeji noteica pasaules karu, kas inovatīvi ietvēra gan “oficiālās”, gan ģimenes atmiņas, un publiskā naratīva veidošanu kopumā.²¹ Tātad tas, kā muzeji ir kolekcionējuši liecības un prezentējuši karu un tā sekas, ir bijis nozīmīgi sabiedrības izpratnei par karu, atmiņu un pašiem muzejiem. Hilla šo procesu apzīmē kā “produktīvas attiecības starp muzeju atspoguļojumu un karu, kas ir daļa no modernitātes procesiem mūsdienu pasaulē, uzsverot, ka muzejiem ir nozīme varas un vardarbīgu konfliktu leģitimizācijā, kā arī piemiņas izaugsmē un individuālo zaudējumu atzīmēšanā”²². Kasja Tomaševiča (*Kasia Tomasiewicz*), analizējot britu impērijas Kara muzeja (*Imperial War Museum London*) diskursa pārorientāciju no militārās vēstures uz sociālo vēsturi, norāda, ka spriedze starp abiem konceptiem slēpjas militāra muzeja attieksmē pret savu misiju – sociālās vēstures diskurss veicina plašākas iesaistes veidošanu kara atspoguļojumā²³ un aktīvu muzeja pozīciju pretstatā militāro muzeju līdz tam ieņemtajam objektu muzeja statusam. Tajā pašā laikā kara muzeji tikai spēlē spēli – “mēs esam sociālā vēsture”, atzīst Tomaševiča, argumentējot, ka kara attēlojums vienmēr ir politizēts.

Neitralitātes jēdziena attīstība militāro muzeju kontekstā

Muzeju neitralitātes ideja kā populārs koncepts iezīmējās 20. gadsimta militāro muzeju vēstījumos. Savu aktualitāti pakāpeniski zaudējot, līdz ar aizraušanos ar “Jaunās muzeoloģijas”²⁴ pieeju aprobēšanu muzeju telpā, kad muzeju izpratne no “tempļiem” pārorientējās uz “forumiem”²⁵ jeb par diskusiju vietām tādiem strīdīgiem jautājumiem kultūras mantojumā kā, piemēram, nacionālisms, holokausts, genocīds, koloniālisms. Bernadeta Linča (*Bernadette Lynch*) to raksturo kā muzeju iesaistīšanos viedokļu apmaiņas veicināšanā, kad “cilvēki apspriež, aktīvi klausās, strīdas, kopīgi veido nozīmi un izpratni par kādu jautājumu vai situāciju no vairākiem aspektiem, no

19 Janeke K. Politics of Memory and History in the Museum – The New “Museum of the History of the Great Patriotic War” in Minsk/Belarus. In: Does War Belong in Museums?, pp. 185–203

20 Hill K. Introduction. Museums and war. In: Museums, Modernity and Conflict Museums and Collections in and of War since the Nineteenth Century. Hill K. (ed.), Routledge, 2021., p. 271, pp. 1–12, pp. 1.

21 Turpat, pp. 7.

22 Turpat, pp. 8.

23 Tomasiewicz K. We are a social history, not a military history museum Large objects and the ‘peopling’ of galleries in the Imperial War Museum, London. In: Museums, Modernity and Conflict Museums and Collections in and of War since the Nineteenth Century. Hill K. (ed.), Routledge, 2021., pp. 213., pp. 213–234.

24 Vergo P. The New Museology. London: Reaktion Books, 1989., 238 p.

25 Menšs van P., Meijere van Menša L. Jaunās tendences muzeoloģijā II. No: Muzejs mūsdienu sabiedrībā 3. Baltijas muzeoloģijas skolas raksti. Jirgensone A. (sast.), Rīga, 2021., 212 lpp., 97. lpp.

kuriem daži var palikt nenolidzsvaroti”²⁶. Dialogam (un izpratnei, kāpēc tas nereti ir arī sarežģīts) ir jābūt muzeja misijas centrā.²⁷

20. gadsimta “lielāko (pasaules – *aut.*) karu laikā muzeju naratīvu fokusā nebija cilvēks, indivīds, bet saistība ar savu valsti, kalpošanu tai, kad valsts bija iesaistīta karadarbībā”²⁸. Keita Hilla norāda, ka kara propagandas centienos tika iesaistīts plašs muzeju loks karojošajās valstīs. Savukārt pēc Otrā pasaules kara Eiropā muzeju attiecības ar kara ideoloģijas propagandu saruka. Impulss raudzīties pagātnē, meklējot atsaucē uz to, kas veido nākotni, vai aizbēgt no tagadnes, nebija universāls, bet tomēr nozīmīgs muzeju reakcijās uz karu. Militārie muzeji ieņēma jaunu pozīciju, attīstot neitrālu nostāju dažādos veidos – “informējot, skaidrojot, izvairoties pieminēt kontroversiālas tēmas, izklaidējot vai izglītojot par kara ietekmi uz cilvēkiem”²⁹. Pētot muzeju pozīciju konfliktu atspoguļojumā, Vera L. Zoldberga (*Vera L. Zoldberg*) secina, ka, neieņemot pozīciju, tās (muzeju ekspozīcijas – *aut.*) pretendēja iepazīstināt ar konflikta “abām pusēm”. Šis modelis parasti ietvēra problēmas izklāstu kā strīdīgu, pēc tam “vietas piešķiršanu diviem vai vairākiem viedokļiem un atturēšanos no interpretācijas un komentāriem”³⁰. Šis koncepts tiek raksturots arī kā muzeju atbrīvošanās no atbildības par konfliktu risināšanu, vienkārši izstādot (bieži grafiski) pagātnes un tagadnes “nepareizības”.³¹ Tas nostiprinājās kā pieņēmums, kas ir dziļi iesakņojies muzeju kultūrā, ka vienkārši izvēloties kolekcionēšanai un izstādīšanai noteiktas lietas, nevis citas, jau tiek parādīts viedoklis. Grēthene Dženingasa (*Gretchen Jennings*) pauž viedokli, ka vēl pirms mūsdienās muzeju telpā aktualizējās jautājumi, par sociālā taisnīguma, vienlīdzības, klimata pārmaiņu problemātiku, ilgtspējas vai līdzdalības aktivitāšu iekļaušanu muzeju vēstījumos, “pieņēmums par muzeju neitralitāti, iespējams, muzejiem bija pagodinājums”³². Muzeju neitralitātes koncepts, lai arī tradicionāli pieņemts kā fundamentāls, ne vienmēr bija un ir formulēts arī militāro muzeju labākās prakses piemēros, jo bieži muzeju neitralitāti izmanto kā vairogu situācijās, kad tiek spriests par atšķirīgi traktētu priekšmetu uzņemšanu vai neiekļaušanu krājumā. Laikmetīgums pieprasa pārmaiņas militāro muzeju attīstības stratēģijās. Daudzi no “šiem vecmodīgajiem militārajiem muzejiem bija tīri objektu muzeji, kuros karš bieži tika pārvērsts par “*Materialschlacht*” – bez cilvēka mijiedarbības vai darbības”³³. Respektīvi – objektu tipoloģiskās virknes

26 Lynch B. *Disturbing the Peace: Museums, Democracy and Conflict Avoidance*. In: Walters D., Leven D. and Davis P. (eds), *Heritage and Peacebuilding*, Boydell Press, UK., 2017, pp. 109–126. Pieejams: https://www.academia.edu/35720976/Disturbing_the_Peace_Museums_Democracy_and_Conflict [Aplūkots 24.05.2024.]

27 Turpat, pp. 108.

28 Tomaszewicz, K. We are a social history, not a military history museum Large objects and the ‘peopling’ of galleries in the Imperial War Museum, p. 213.

29 Hill, K. Introduction. Museums and war. In: *Museums, Modernity and Conflict* Museums and Collections in and of War since the Nineteenth Century., pp. 6.

30 Zoldberg L. V. *Museums as Contested Sites of Remembrance: The Enola Gay Affair*, 1995.

31 Lynch B. *Disturbing the Peace: Museums, Democracy and Conflict Avoidance* [Aplūkots 24.05.2024.]

32 Turpat.

33 Gryse P. Introduction. In: *Does War Belong in Museums?* pp. 16.

(ieroči, bruņojums, militārā tehnika, formas tērpi, ekipējums) bez naratīva, izvairoties interpretēt, uzsverot šāda vēstījuma atbilstību neitralitātes konceptam. Daļēji tas saistīts ar kara muzeju prezentācijas raksturu, to lomu kā intensīvu nācības atmiņas veidošanas naratīvu vietu³⁴ un vēstījuma neitralitātes manifestēšanu, arī izvairīšanos reflektēt par daudznozīmīgiem tematiem un kolekcijām. 20. gadsimta beigās muzeju neitralitātes koncepts tika kritiski pārvērtēts, apšaubot tradicionālo paradigmu un ilggadējās tradīcijas. Šis process aizsākās ar atsevišķu muzeju veidoto izstāžu izaicinājumu populārajiem neitrālajiem vēstījumiem uzdot neērtus jautājumus un polemizēt. Šis izstādes uzreiz tika kritizētas par specifisku skatījumu, t. i., *vēlamās neitralitātes kvalitātes trūkumu*.³⁵ Viens no plašāk apspriestajiem un kontroversiāli vērtētajiem piemēriem muzeju pasaulē, kas spilgti raksturo muzeju jauno diskursu 20. gadsimta 90. gados, ir debates par Otrā pasaules kara noslēgumam veltīto izstādi “Krustceles: Otrā pasaules kara beigās, atombumba un aukstā kara izcelsme” (*The Crossroads: The End of World War II, the Atomic Bomb, and the Origins of the Cold War*) (1994) Nacionālajā gaisa un kosmosa muzejā (National Air and Space Museum) ASV.³⁶ Galvenais objekts, kas izraisīja komentāru, pārmetumu un diskusiju lavīnu Smitsona institūtam (muzejs ir tā sastāvdaļa – aut.), bija bumbvedējs *Enol Gay* (*bumbvedējs B-29, ko ASV izmantoja 1945. gada 6. augustā, lai nomestu atombumbu uz Hirosimu Japānā*).³⁷

21. gadsimts militāro un kara muzeju telpā ienesis paradigmas maiņu, aktualizējot jautājumus, kas un kāds ir militāra muzeja vēstījums – pieminēt, glorificēt karu vai kalpot kā simboliskam atgādinājumam, lai pasargātu cilvēci³⁸; militārais muzejs kā valsts ideoloģijas instruments; neitralitāte vai tomēr objektivitāte; muzejs – neitrāla zināšanu pārneses telpa vai kultūras modelis. Minēto izaicinājumu evolūcija nav pāreja uz kara muzeju vēstījumu polarizāciju, bet gan pagātnes un pašreizējo ideoloģisko ietvaru atzīšana, kas nereti bija netaisnīgi un izslēdzoši.

Militāro muzeju kolekcionēšanas specifika ir tā, ka, neskatoties uz objektu potenciālu veidot līdzsvarotāku stāstu, piemēram par abām militārā konfliktā iesaistītajām pusēm, muzeja priekšmeti biežāk tiek interpretēti no iekarotāja vai uzvarētāja spēka pozīcijām.³⁹ Atšķirībā no sociālās vēstures muzejiem militārajiem muzejiem kara vai militāra konflikta apstākļos ir neiespējami ievērot neitrālu vēstījuma praksi, it īpaši *ad hoc* gadījumos. Kā piemērs jāmin pašreizējā situācija Ukrainā.⁴⁰

34 Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, 2006, Verso, 240 p..

35 Jennings G.. *The Idea of Museum Neutrality: Where Did it Come From?*, 2017 [Aplūkots 24.05.2024.]

36 Zolberg, L.V. *Museums as contested sites of remembrance: The Enola Gay affair*. *The Sociological Review*, 43(S1), 1995., pp. 69–82.

37 <https://www.britannica.com/topic/Enola-Gay> [Aplūkots 24.05.2024.]

38 Winter J. *Museums and the Representation of War*. In: *Does War Belong in Museums?* Pp. 22., pp. 21–37.

39 Scott J. *Objects and the Representation of War in Military Museums*. *Museum and Society* 13 (4), 2015., (pp. 489–502). pp. 490. Pieejams: <https://doi.org/10.29311/mas.v13i4.349>.

40 Zabalueva O. *Museology is not neutral: Thinking museums politically*, p.136. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/372980632_Museology_is_not_neutral_Thinking_museums_politically, 2022. [Aplūkots 22.04.2024.]

Neitralitātes koncepta ideālistiskie raksturlielumi

Neitralitātes konceptu militārās vēstures muzejos ideālistiskā nozīmē raksturo tādi aspekti kā:

Pirmkārt, **objektivitāte** – militārie muzeji izvirza kolekcionēšanas tēmas, veic atlasī un prezentē vēstures faktus un vēstījumu, nekropļojot vai neizlaižot informāciju. Tā netiek dota priekšroka konkrētai perspektīvai, bet sniegta aptveroša izpratne par militāriem notikumiem, cēloņiem, darbībām un sekām. Piemēram, Bundesvēra militārās vēstures muzejs (*Bundeswehr Military History Museum*), saglabājot savu militārās institūcijas funkciju, savā ekspozīcijā vienlaikus kritiski atspoguļo vardarbību un militāra spēka ietekmes sekas. Izmantojot šo pieeju, muzejs praktizē apzinātu prezentāciju, pārstāvot perspektīvu plurālismu, kas ietver gan upurus, gan vainīgos.⁴¹

Otrkārt, **iekļaujamība**, kas ietver dažādas perspektīvas, viedokļus un pieredzi, tā nodrošinot iekļaujošāku un niansētāku militārās vēstures un mūsdienu sarežģīto konfliktu atspoguļojumu. Tas attiecināms kā uz dažādām militārajām nozarēm, tā arī tautām, kultūrām, konflikta skartajiem indivīdiem (piemēram, karavīriem, civiliedzīvotājiem, miera uzturētājiem).

Treškārt, **ētiskie apsvērumi** – muzejiem atklājot pretrunīgi vērtētas vai sensitīvas tēmas saistībā ar karadarbību – piemēram, civiliedzīvotāju upuri, cilvēktiesību pārkāpumi, militāro darbību sekas. Neitralitāte prasa, lai muzeji šīm tēmām pieiet ar toleranci un apņemšanos stāstīt patiesību.

Ceturtkārt, **izvairīšanās no interešu aizstāvības** – neitralitāte militārajos muzejos nozīmē atturēšanos no kādas puses aizstāvības militārā, politiskā vai ideoloģiskā aspektā. Šis aspekts neitralitātes konceptā definē muzejus kā informācijas pārneses telpas.

Piektkārt, **caurskatāmība**, ko uztver kā pārredzamību informācijas pasniegšanā, tostarp par eksponātu, programmu un kolekciju finansēšanas avotiem, krājuma komplektēšanā, komunikācijā. Caurskatāms muzejs integrē sava krājuma vēsturi vispārējā naratīvā.⁴² “Radikāla pārredzamība” ir viens no “jaunās muzeju ētikas” stūrakmeņiem, kā to norāda Žanete Mārsīna (*Janet Marstine*). Tāpēc ir svarīgi, lai muzeji atklāti “atsegtu tiem risināmās problēmas, kā arī to, uz kādiem jautājumiem muzejiem jārod atbildes lēmumu pieņemšanas gaitā un cik plaša ietekme ir šiem lēmumiem”.⁴³

Sestkārt, **izglītojošais aspekts** – neitralitāte uzsver militāro muzeju izglītojošo misiju, lai informētu apmeklētājus par militāro vēsturi, stratēģiju, tehnoloģijām un bruņota konflikta ietekmi uz sabiedrību un indivīdiem. Sniedzot līdzsvarotas un uz pierādījumiem balstītas interpretācijas, muzeji dod iespēju apmeklētājiem veidot savu viedokli un perspektīvas.

41 https://www.dresden.de/en/advertisement/museum_of_military_history.php [Aplūkots 17.05.2024.]

42 Byrne, S., Clarke, A., Harrison, R. & Torrence, R. eds. *Unpacking the collection. Networks of material and Social Agency in the Museum*, 2011., p.325.

43 Marstine J. *New Museum Theory and Practice*. Oxford: Blackwell Publishing, 2008., pp. 205, 206.

Neitralitātes laikmetīgās izpratnes navigācija

Raksta autore kā noteicošo izvirza tādu neitralitātes izpratnes raksturlielumu kā muzeju objektivitāte: jautājums patiesībā nav “vai muzejiem jābūt objektīviem”, bet “vai muzeji var būt objektīvi”⁴⁴. Neitralitātes koncepts, atspoguļojot debates par atmiņu, prezentāciju un vēsturisko interpretāciju mūsdienu militāro muzeju kolekcionēšanā, kā nozīmīgāko izvirza tādu praksi raksturojošu aspektu kā **perspektīvu līdzsvarošana**. Militāro muzeju krājumu komplektēšanas politiku mērķis ir sniegt visaptverošu un līdzsvarotu skatījumu uz konfliktiem. Tomēr neitralitātes sasniegšana, vienlaikus pārstāvējot dažādu uzskatu perspektīvas, var būt sarežģīta, jo īpaši, ja tiek traktēti strīdīgi vērtēti vēsturiski notikumi. Militārie muzeji un to krājums, kas praktiski vienmēr sastāv no militārām kolekcijām, arhīviem un ziedojumiem (ieroči, ekipējums, militārs aprīkojums, sensitīvi priekšmeti, formas tērpi, trofejas, atšķirības zīmes), netika uzskatīti par objektiem, kurus izvērtēt kritiski. Jāņem vērā arī militāro muzeju specifika ar to darbā iesaistītajiem formējumiem (valsts aizsardzības resori, dažādi bruņoto spēku veidi, militāras vienības, veterānu apvienības) un to lēmumu vai izvirzīto prioritāšu īstenošana ar muzeju vēstījumu palīdzību. Militārie muzeji, kolekcionējot šādas vēstures liecības, savā veidā novērtē viņu ieguldījumu, veido jaunas identitātes, atzīstot dalību kaujas operācijās, kas tiek turpināta muzeju kolekcijās. Tiek norādīts uz to, ka nav iespējams atšķirt šī procesa sociālos un materiālos aspektus, jo muzeji vienlaikus ir sociāli un materiāli. Peters van Menšs (*Peter van Mensh*), piedāvājot jaunu instrumentu kolekciju analīzei, teoretizē par muzeja “kolekciju izpakošanu” (*unpacking collection*)⁴⁵, kas ietver materiālā un sociālā pamata sajaukšanās atzīšanu, lai izprastu muzeju kolekciju veidošanos pagātnē un to, kā tās turpina attīstīties. Van Menšs uzskata, ka labāka šo jautājumu izpratne ļaus kolekcijas plašāk novērtēt un labāk izmantot kā materiālās un sociālās kopas mūsdienās. Tas ir nozīmīgi arī mūsdienu muzeju praksei un tādām aspektam kā **sabiedrības iesaiste** (piemēram, atvērtās zinātnes (*open science*) popularizēšana, amatierpētnieku un kolekcionāru akceptēšana muzejos). Pēdējos gados ir ievērojami pieaudzis muzeju skaits, kuri cenšas iesaistīt kopienas savos pētījumos.⁴⁶ Šāda sadarbība rada jaunus sociālos tīklus, iedvēš muzeja objektiem jaunu dzīvības spēku un izaicina muzejus novērtēt to aktualitāti mūsdienās.⁴⁷

44 Kelly P. A new age of activism? 2022. Pieejams: <https://www.museumsassociation.org/museums-journal/analysis/2022/01/a-new-age-of-activism/> [Aplūkots 19.05.2024.]

45 Byrne, S., Clarke, A., Harrison, R. & Torrence, R. eds. *Unpacking the collection. Networks of material and Social Agency in the Museum*, 2011., pp. 3–26, p. 325.

46 Clifford's. Notion of museums as 'contact zones', 1997., citēts no: Menšs van P., Meijere-van Menša L. Jaunās tendences muzeoloģijā II. No: *Muzejs mūsdienu sabiedrībā 3. Baltijas muzeoloģijas skolas raksti*. Jirgensone A. (sast.), Rīga: Baltijas muzeoloģijas veicināšanas biedrība, 2021., 212 lpp.

47 Radonić. L. *Globalization, Universalization, and Forensic Turn*, pp. 101.

Ross Vilsons (Ross J. Wilson), pētot atmiņas veidošanas politiku un mūsdienu militāro konfliktu prezentāciju muzejos, analizē, kā traumatiskas vēstures un 20. gadsimta attēlojums muzejos un mantojuma objektos veido **politisko, sociālo un kultūras identitāti**.⁴⁸ Šajā jomā muzeji ir galvenie vēstures zināšanu veidotāji, uzskata Radoniča. Publiskie muzeji demonstrē, kura pagātnes versija ir kanonizēta identitātes nolūkos. Sarunās par identitāti muzeji ir bijuši gan pozīcijas, gan opozīcijas spēks. Muzejus mēdz uzskatīt par institūcijām, kas ir “relikvijas”, kuras atspoguļo pagātnes kultūras praksi, bet izmaiņas muzeju praksē nepārprotami ietekmē mūsdienu identitātes attīstību un uzturēšanu.⁴⁹ Noraidot neitralitātes koncepta ilgtspēju muzejos, netiek izslēgtas metodes, ar kurām var atbildīgi pamatot informāciju. Grēthene Dženingsa argumentē, ka termins, ko muzejos lieto biežāk nekā neitralitāte, ir **līdzsvars**. Līdzsvars vairāk atbilst iepriekš izvirzītās dilemmas būtībai. “Nevar apiet to, ka muzeji pievērš uzmanību noteiktai līdzsvara ievērošanas perspektīvai kā sava veida sankcijai vēstījumā vai tas tiek interpretēts kā uzsvars, oficiāls līdzsvara apstiprinājuma zīmogs”, uzskata Bernadeta Linča.⁵⁰ Muzejiem pārmet alternatīvu vēstures perspektīvu iekļaušanu kā (ne)neitrālu, bet var izvirzīt pretargumentu, ka tādu perspektīvu iekļaušana muzeju praksēs, kas kādreiz bija marginalizētas, arī ir daļa no šī līdzsvarošanas procesa. Atšķirīgas perspektīvas prezentēšana ārpus dominējošās kultūras, ko muzeji tradicionāli pārstāv, ir jauna veida līdzsvars, kas ir iekļaujošāks. Pat muzeji, kas piemin vēstures vardarbīgākos vai traumatiskākus aspektus (piemēram, memoriālie muzeji), ir “grēkojuši”, projicējot uzvaras sajūtu, upuru naratīvu vai vienotības uzspiešanu stāstam, kurā patiesība pat var būt pavisam citāda. Šķiet, “mums ir vajadzīgi muzeji, lai projektētu “ierobežošanu”, un tas nepavisam nav neitralitātes akts”⁵¹. Līdz ar to muzeji noteikti nav neitrālas zināšanu pārneses telpas, attēlojot tikai to, “kas patiesībā notika”. Muzeji drīzāk ir **kultūras modeļu un iekļaušanas un izslēgšanas mehānismi** – izpausmes, kas regulē attiecības starp sociālajām, etniskajām un reliģiskajām; iekšējām un ārējām grupām, un tāpēc muzeji ir diskusiju telpas.⁵² “Neitralitāte ir plīvurs varas izmantošanai: tas ir *status quo*, kas prasa pretestību,” uzskata Laura Raikoviča. Lai muzeji kļūtu par vienlīdzīgākām telpām, ir jākonfrontē vēsture un struktūras, kas ir to pamatā, sākot ar atzišanu, ka muzeji nekad nav bijuši neitrāli. Šī nepieciešamā evolūcija nav pāreja

48 Museums and the Act of Witnessing, 2021., pp. 1.–185.

49 Radonić L. Our’ vs. ‘Inherited’ Museums. PIS and Fidesz as Mnemonic Warriors From the Journal 20. pp. Comparative Southeast European Studies. 2020. Pieejams: <https://doi.org/10.1515/soeu-2020-0003> [Aplūkots 19.05.2024.]

50 Lynch B. Disturbing the Peace: Museums, Democracy and Conflict Avoidance. In: Walters D., Leven D., Davis, P. (eds). Heritage and Peacebuilding, 2017, Boydell Press, UK. Pieejams: https://www.academia.edu/35720976/Disturbing_the_Peace_Museums_Democracy_and_Conflict [Aplūkots 24.05.2024.]

51 Jennings G. Thoughts on Museum Neutrality: A Question of Balance 2018. Pieejams: <https://museumcommons.com/2018/01/thoughts-museum-neutrality-part.html> [Aplūkots 24.05.2024.]

52 Radonić L. Globalization, Universalization, and Forensic Turn: Postcatastrophic Memorial Museums. In: The Afterlife of the Shoah in Central and Eastern European Cultures Concepts, Problems, and the Aesthetics of Postcatastrophic Narration. Artwinska A., Tippner A. (eds.). 2022, New Yourk, Routledge, pp. 101.

uz ideoloģiju, bet gan pagātnes un pašreizējās ideoloģiskās sistēmas atzīšana, kas ir netaisnīga un izslēdzoša.⁵³

Neitralitātes jēdziens militārajos muzejos tiek attiecināts uz muzeja apņemšanos sniegt līdzsvarotu un objektīvu militārās vēstures un saistīto tēmu interpretāciju, bez aizspriedumiem vai neaizstāvēt kādu konkrētu politisko viedokli, ideoloģiju vai militāro programmu. Kara muzeji tradicionāli demonstrējuši militāro vēsturi, neieņemot politisku nostāju. Tomēr neitralitāte militārajos muzejos tiek pārvērtēta, it īpaši kontekstā ar to, kā šie muzeji pasniedz ar karu saistītus stāstus un artefaktus. Vinters, analizēdams militāro muzeju vēstījuma neitralitātes nozīmīgumu, izvirza provocējošu jautājumu: kam pieder kara atmiņa? – uzsverot institucionālo un ētisko atbildību, vadot un plānojot muzeju prakses, lai izvairītos “slavināt” karu, karadarbību un nežēlību. Militārie muzeji, kā uzskata Vinters, saskaras ar stingru izvēli: vai nu to mērķis ir iztaujāšana (ko un kāpēc iekļaut krājumā) un lēmumi (kā prezentācija attēlos karu), vai arī muzeji turpina padziļināt melus un ilūzijas par to. Nopietnākais “slazds” šajā kultūras jomā ir tas, ko varētu saukt par pseidoreālismu, kas cieši sasauucas ar atbildību, to muzeja profesionāļu (kas raksta par karu vai veido kolekcijas un izstādes) apgalvojumi, ka viņi var piedāvāt apmeklētājiem “ kaut ko līdzīgu kaujas pieredzei”. Šādi apgalvojumi ir nepatiesi un dažreiz pat bīstami.⁵⁴

Atsevišķi militāro muzeju analītiķi, balstoties uz dažādu Eiropas kara muzeju salīdzinošo analīzi, izvirza teoriju par muzejiem kā agoniskām telpām, apgalvojot, ka kara muzeji ir īpaši piemēroti, lai kļūtu par politisko strīdu vietām, kas spēj reflektēt par agonisku atmiņu un pretējo pušu stāstiem. Tas galvenokārt saistīts ar militāro muzeju vēstījumu raksturu, jo karu un konfliktus var prezentēt veidā, kas uzsver patriotisko vienprātību, bet var arī izcelt domstarpības, strīdus, vairākas perspektīvas un alternatīvas pieredzes. Tas iespējams galvenokārt militāro muzeju dažādo lomu dēļ – vietējā, valsts un starptautiskā līmenī, kas katra sevī ietver kontroversiālus elementus, tāpēc kara muzeju pamatos jau ielikta spēja objektīvi līdzsvarot dažādas pozīcijas. Tomēr militāro muzeju prezentācijas pašas par sevi nespēj izvirzīt jaunu, skaidri iezīmētu un veiksmīgi komunicētu postnacionālu, nekoscopolitisku kolektīvu identitāti, tas ir, jaunu agonisku “mēs” ar politisko *status quo* un tā piemiņas pamatiem.⁵⁵

53 Raicovich L. Museums Are Never Neutral. 2020. Pieejams: <https://www.frieze.com/article/museums-are-never-neutral> [Aplūkots 19.05.2024.]

54 Winter, Jay. Winter, Jay. Museums and the Representation of War. In: Does War Belong in Museums?, pp. 22.

55 Cento Bull A., Lauge Hansen H., Kansteiner W., Parish N.. War museums as Agonistic Spaces: Possibilities, Opportunities and Constraints. In: International Journal of Heritage Studies 2018., 25(2), pp. 1.–15. Pieejams: <http://www.tandfonline.com/loi/rjhs20> [Aplūkots 19.05.2024.]

Navigating Objectivity: The Role of the Concept of Neutrality in Contemporary Military Museums

Daira Riekstiņa, Mg. art.,

Keeper of the Scientific Literature Collection,

Latvian War Museum

Smilšu iela 20, Rīga, Latvia

daira.riekstina@karamuzejs.lv

 0009-0006-2696-4096

The concept of neutrality – especially within the realm of military museums—embodies a compelling paradox. These institutions are often expected to affirm historical or ideological positions, yet are simultaneously tasked with preserving objectivity and cultivating balanced narratives. Neutrality, in this context, becomes not a static principle, but a nuanced curatorial strategy – a negotiation that unfolds between history, politics, and the shifting tides of collective memory.

This article examines the evolving function of neutrality in contemporary military museums, focusing on how this concept is embedded in practices of collecting, curating, and narrating military conflict. Far from a mere absence of bias, neutrality emerges as an active stance – an interpretive and ethical framework through which museums must engage with cultural, historical, and political complexities. In doing so, museums aim to fulfil their role as stewards of heritage, while also honouring the diversity of interpretations and the plurality of public voices.

At its core, museum neutrality demands a refusal to reduce history to dichotomies. It privileges reasoned argument over emotional reaction, evidence over assumption. Yet, the portrayal of contentious, sensitive, or traumatic material – particularly content tied to ongoing conflicts—places curators in an uneasy position, where the desire for impartiality meets the moral imperative to bear witness. In such cases, neutrality becomes not a retreat from meaning, but a deeper commitment to ethical storytelling.

In today's media-saturated world, where opinion often eclipses fact, and truth becomes increasingly negotiable, the very idea of neutrality is under pressure. Yet this erosion of certainty does not render objectivity obsolete. Rather, it challenges museums to reimagine neutrality – not as indifference, but as a conscientious practice of balance, reflection, and accountability. In this light, neutrality transforms from a passive absence of stance into a dynamic curatorial ethos – one that continually recalibrates its place between representation and responsibility.

© Daira Riekstiņa, Latvijas Kara muzejs

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons attiecinājuma – Nekomerčiāls 4.0 – starptautisko licenci (CC BY - NC 4.0)

This is an open article licensed under the Creative Commons Attribution – NonCommercial 4.0 International License (CC BY - NC 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Defining the Enemy: Military Occupation, Security Structures, and Transfers of Experience in the German-dominated Baltics (1915–1918)

Emmanuel Debruyne, PhD

Professor, UCLouvain (University of Louvain)
FIAL, Place Cardinal Mercier 31/L3.03.21, 1348
Louvain-la-Neuve, Belgium

emmanuel.debruyne@uclouvain.be

 0000-0003-3121-9622

Klāvs Zariņš, PhD

Head of History Department,
Latvian War Museum,

Researcher, Institute of Latvian History,
Faculty of Humanities, University of Latvia

Smilšu iela 20, Rīga, Latvia

klavs.zarins@karamuzejs.lv

klavs.zarins@lu.lv

 0000-0003-3288-4106

This paper argues that the security measures imposed by the Germans in the occupied Baltics during the First World War should be understood within a broader context, considering the constraints, resource allocations, and transfers of experience within a German Empire that had become a European-scale occupying power. It examines key security structures from both the Western and Eastern Fronts, highlighting the lack of preparedness in the initial stages of the war and the reliance on a mix of improvisation and transfers of experience from distant occupation regimes on other fronts. In the Baltics, a shortage of qualified police, particularly with language skills, led to increased reliance on locals, exploiting the ethnic diversity and specificities of the occupied region. This dynamic expanded the definition of “enemy,” inventing new categories and blurring existing ones.

Keywords: First World War, German occupation, Transfers of Experience, Secret Police, Ober Ost.

Introduction and Context

In 1916, the newly appointed Chief-of-Staff of the German 8th Army Lieutenant General Traugott von Sauberzweig arrived in occupied Courland. Not long after he wrote a circular to the Ober Ost HQ in Kaunas, stating that in terms of repressive policy, “it is not enough to obey the law to the letter” – punishment must be “clear and repulsive, adapted to the low cultural level of the [occupied] population so that they can even barely attempt to understand why they are being punished.”¹

Lieutenant General von Sauberzweig, up until his arrival in the Baltics, held the post of Military Governor of Brussels. Due to his brutality and governance methods, most notably the ordered execution of well-known British nurse Edith Cavell – promptly after her condemnation to death – which received unprecedented

1 Schrift. Chef des Generalstabes von Sauberzweig. 24.01.1916. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka Rankraščių skyrius (Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences, hereinafter – LMAVB RS), F23-1/1. l. 92.

international attention², he was dismissed from his post. Now, he was to apply his governance experience and ruthless approach in the occupied Baltics, where the military exercised an unparalleled monopoly of control.

This transfer of a German official from one zone of occupation to another, and with him the methods developed in the first context to be adapted to the second, is not a totally isolated case. It shows that while occupied zones are generally characterised by a high degree of isolation from the rest of the world, their functioning must also integrate the various connections between them. This dynamic of isolation and connection is particularly at work in the very specific regime of military occupation established by the Germans in the Baltic region and generally known as Ober Ost, and it affected its own security policy.

From 1915 to 1918, the Baltic countries were dominated in large part, and then in their entirety, by the German Empire, facing one of the major dimensions of the First World War – military occupation; a war-time phenomenon that is not only central to our understanding of the conflict and its various processes, but that brought forth an intricate web of imperial dominance models, underpinning and reshaping the political, social and cultural landscapes for years to come on both a national and regional scale.

Imperial domination through transformative models of military occupation became an integral part of the war experience for millions of people on a never-before seen extent.³ Paramount to the attempts at the “successful” functioning of these models, often characterized by the instrumentalization of peoples, exploitation of resources, repression, and emerging plans for continued institutionalized control, were the concepts of security and threat, and the frameworks applied (or lack thereof) by the occupying power to contain and address these issues in the rear of the occupying armies – in the light of ongoing, sustained and unpredictable warfare.

The military issues of security in the occupied regions were intrinsically linked to the ongoing conflict and its regional developments. From this perspective, the future of the Baltics along with their hypothetical statehood remained a subject of conflicting conceptions. Nonetheless, this horizon of uncertainty did not prevent the occupying regime from developing its own security policy, and it also helped to make it even more necessary. Therefore, the concepts of threat and security were not viewed from the perspective of the occupied or potential models of Baltic statehood, but rather from that of long-term domination.

To understand the way in which this security policy was envisioned and implemented, it is necessary to broaden the framework and consider the European scale, which saw the German Empire wage a war on several fronts – both as an industrial war and a war of occupation. This paper aims to argue, by using the example of key security structures of the German occupation authorities, that the security measures

2 See : Pickles, K. *Transnational Outrage. The Death and Commemoration of Edith Cavell*. Basingstoke – New York: Palgrave MacMillan, 2007; Debruyne, E. *Le réseau Edith Cavell. Des femmes et des hommes en résistance*. Brussels : Racine, 2015.

3 Sk.: Schaepdrijver, S. *De. Military occupation, political imaginations, and the First World War*. In: *First World War Studies*, Vol. 4, No. 1, 2013. pp. 1–5.

in the Baltics during the First World War should be understood not only by analysing the framework of regional and local (national) issues, but also by dealing with the constraints, the resource allocations, and the transfers of experience in a German Empire that became an occupying power at the European scale.

Improvisations

When the German armies penetrated the territory of the Russian Empire, first on the borders of Lithuania in September 1914, then decisively in Lithuania and Courland in the spring and summer of 1915, the German armed forces were not entirely without a body dedicated to ensuring their security against threats such as espionage or sabotage. Each army could count on a unit of the army's secret police, the *Geheime Feldpolizei* (hereafter – GFP), which was assigned to it. The German 8th Army, which carried out most of the operations in the Baltics, was no exception.

It is important to realise, however, that there was a complete disproportion between the task and the means provided to accomplish it. The GFP was a police force existing only on paper, at least until war broke out. It was created on the basis of experience gained during the German army's previous campaigns – in 1866 (Austro-Prussian War) and 1870–1871 (Franco-Prussian War), almost half a century earlier.⁴ During these campaigns, which had only lasted a few months, a small secret police unit had been set up to ensure the security of the Grand Staff and the personalities surrounding it, starting with the King of Prussia. However, these initial experiences revealed the need to better anticipate future requirements, by extending the powers and manpower of the secret police and by decentralising it so that not only the main headquarters were protected, but also each of the armies in the field. This was achieved by a reorganisation in 1891, which provided for the military mobilisation to be accompanied by the mobilisation of police officers seconded from the major municipal police forces. These police officers were required to act with complete discretion, and were therefore obliged to operate in civilian clothes and not in uniform. In military terms, their actions had also to be supervised by the intelligence officer (*Nachrichtenoffizier*) of the army to which they were assigned. In peacetime, the Prussian Ministry of the Interior kept an updated list of the names of police officers who could be mobilised in this way. They were selected in consultation with the police prefectures (*Polizeipräsiden*) concerned, on the basis of their skills in foreign languages and in criminal policing. Each army had to be supported by a GFP unit made up of a *Feldpolizeikommissar* supervising the activities of 6 *Feldpolizeibeamten*, while other GFP police officers were specifically assigned to the protection of the Grand Headquarters.

4 Reszöhelyi, E. Les polices secrètes allemandes en France et en Belgique occupées pendant la Première Guerre mondiale. D'une police de renseignement à une police d'occupation. *Cahiers inlichtingenstudies / Cahiers d'Etudes du Renseignement*, n°12, German Intelligence and Counter-Intelligence in Belgium during the 20th Century, 2023. pp. 57–75.

However, in peacetime, the fight against espionage, which was one of the main prerogatives of such a police force, had remained the responsibility of the civil authorities. Between the end of the 19th century and the First World War, the German federal states had created specialised structures in this field, which were attached to the police prefectures and which also acted as political police to combat subversive activities: the *Zentralpolizeistellen*, set up in the capitals of the main federal states (Prussia, Bavaria, etc.) as well as in Alsace-Lorraine. The whole system was highly decentralised, with each one operating in its own area, which poses coordination problems. As a result, before the war there was no single counter-espionage or political police organisation responsible for the entire territory of the German Empire. The GFP was non-existent other than on an administrative level until the outbreak of the conflict. There was also no body in the German Empire designed or prepared to serve as a secret police force dedicated to ensuring security in enemy territories that might come to be occupied.

As planned, the outbreak of war led to the creation of GFP units in the various armies⁵. On each of the two fronts, a *Feldpolizeidirektor* was responsible for coordinating these small GFP units. However, as the Moltke-Schlieffen plan provided for the concentration of most of the German armed forces in the West, the Eastern Front was initially held by a single army. As a result, *Feldpolizeidirektor* Karl Frost, who was assigned to the East, had even less manpower than *Feldpolizeidirektor* Maximilian Bauer, his counterpart in the West, who supervised the GFPs of seven armies. At the start of the conflict, Frost could only rely on the half-dozen officers assigned to the 8th Army and their handful of colleagues protecting the Great Headquarter of the Eastern Front, the *Oberbefehlshaber Ost*. Most of them were seconded from the municipal police forces of the major cities in the east of the Empire, namely Berlin, Danzig and Breslau, but can be seen as highly qualified. Many had criminal police backgrounds, and more than half spoke Polish or even Russian.

These paltry staffs were gradually increased by the creation of new armies – starting with the 9th Army in September 1914 – and by the allocation of new police officers to each of these armies, drawn from a growing number of German localities. The number of police officers rose from around twenty in August 1914 to almost 40 in January 1915, and to around 80 in the spring of 1915, while a reorganisation effort was made to adapt to the new realities created by the geostrategic development of the Eastern Front⁶. In April 1915, the GFP's area of responsibility in the East was divided into three sections: the first, directed by a *Feldpolizeizentralstelle*, covered the whole of the army zone, just before the front, the so-called *Etappen- und Operationsgebiet* (stage and operations zone); the second covered the eastern provinces of the German Empire outside the first zone; and the third, also directed by a *Feldpolizeizentralstelle*, extended over the Polish territories of the Russian Empire that had come under German control but which, as a result of the advance of German troops, were no longer covered by the army zone. The management of the first of these

5 Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (Prussian Secret State Archives, hereafter – GStA), HA Rep. 77, Tit. 1206 Nr. 6 Einrichtung einer geheimen Feldpolizei, Bd. 9.

6 GStA, HA Rep. 77, Tit. 1206 Nr. 6 Einrichtung einer geheimen Feldpolizei, Bd. 9 and 10.

three zones, which now largely extended into occupied territory, was entrusted to the *Feltpolizeikommissar* Hartenstein, who, significantly, was detached from a GFP unit on the Western Front.

This was a clear case of transferring police personnel trained on the job as secret police in occupied territory in the West to take on a similar mission in the newly occupied territories of the East. The fact remains, however, that the GFP, with its 80 police officers for the whole of the Eastern Front, proved to be totally inadequate when the need to act as a real occupation secret police was added to its initial mission. The occupation of vast swathes of the Tsarist empire, in Poland and the Baltics, considerably broadened the definition of the potential enemy. It was no longer just a matter of unmasking a few agents operating for the opposing forces, but of guarding against actions potentially emanating from the occupied population as a whole.

In the case of the centralized military system of Ober Ost, which already ruled more than 100 000 km² and their 3 millions inhabitants at the end of 1915,⁷ and was geographically extended throughout the Baltics with various adjusted structural changes in 1917–1918, the occupying army and the governance authorities established within its structure was faced with a complex range of problems. Initially and most prominently – the question of political stability and possible resistance, considering not just the vast geographical space of Ober Ost, which encompassed an immense part of North-Eastern Europe, but also the various different nationalities (Latvians, Lithuanians, Poles, Belarussians, Estonians etc.) now put under one centralized occupying authority that required a unified governance policy which would consider both the proximity of the frontline and the various political and national leanings in a relatively unknown land.

Among the multiple structures set up by the Ober Ost in order to rule its vast territory, was the Secret Gendarmerie (*Geheimgendarmerie*). The Secret Gendarmerie was established as a part of the advancing Niemen Army (initially detached from the 8th Army) and funded by the Courland Military Administration (a territorial subdivision of the Ober Ost). It was a reaction to the possibility, as pointed out by Freiherr von Kapherr, the commander and founder of the Secret Gendarmerie, that the retreating Russian Army would have left behind diversion specialists and saboteurs.⁸ It is safe to assume that the Secret Gendarmerie (and its initial formation) was modelled after the GFP – as the Niemen Army was rather a quickly-set-up on lacked such structures during its initial advance.⁹ While the GFP was active in the army zone, the Secret Gendarmerie was formed in the rear-area of occupied-Courland in July 1915. Its

7 Das Land Ober Ost. Deutsche Arbeit in den Verwaltungsgebieten Kurland, Litauen und Białystok-Grodno. Stuttgart: Verlag der Presseabteilung Ober Ost, 1917. pp. 431–432.

8 Entwurf für Einrichtung einer geheimen Polizeiorganisation in den besetzten Gebieten von Litauen und Kurland. 15.07.1915. LMAVB RS, F23–17/2, l. 217.; V. Kapherr. Mitteilung an die Herren Kreishauptleute, 27.08.1915. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (Latvian State Historical Archive of the National Archives of Latvia, hereinafter – LNA LVVA), 6419. f., 1. apr., 21. l., 46. lp.

9 The Niemen Army was formed in late May 1915 on the basis of the advancing cavalry-based army group of Lieutenant General Otto von Lauenstein. In December 1915, it was renamed as the German 8th Army.

tasks included not only to intercept possible enemy spies in German-occupied land, also to monitor the population, observe the general mood (also – to influence and promote sentiment in favour of German rule), note statements about the political situation, attempts to incite riots, form underground organizations, hide Russian soldiers, and any other aspects undesirable to the German regime.¹⁰ Its tasks were thus the initial missions of the GFP, but it also functioned as a political police.

The most lucrative and visible case of the activities of the Secret Gendarmerie and its agents is the threat assessment and operational engagements on the Eastern Baltic Sea coast of Courland in Autumn 1915, when Freiherr von Kapherr, based on various reports about the signalling to Russian warship at night and attacks on German sentries gave the order to several agents to investigate the coastal villages for anti-German actions. During the operation, which involved dressing as Russian officers, pursuing targets in woods and infiltrating groups of suspects, the Secret Gendarmerie uncovered several organized cells which not only actively agitated against German rule, but also hid and materially supported escaped Russian POWs. This operation was followed by severe actions on the part of the occupier – Freiherr von Kapherr's report to the Military Administration led to the deportation of the population that lived in a 15-kilometer strip of the coastline in November 1915.¹¹ Thus, by applying infiltration tactics and other methods, the Secret Gendarmerie quickly managed to establish itself a serious force of the occupier, carrying out various undercover operations in Courland already in the first months of the occupation.

Transfers of Experience / Experiences of Occupations in Europe: Belgium, Poland

The problems facing the German forces from the summer of 1915 were not unique to the occupied Baltics. In the West, such a situation had existed since the first weeks of the war. Although it had failed to capture Paris and defeat the French armies, the huge German offensive of summer 1914 – at the time the largest military operation of all time – actually had enabled the German Empire to occupy vast territories, including almost all of Belgium and part of north-eastern France, covering ten French departments.

Here too, the GFP quickly proved to be understaffed, and its missions initially too narrowly conceived. With 80 police officers in October 1914, the GFP was supposed to provide security for the German troops in an area of nearly 50 000 km² with a population of almost 10 million. The problem was not that of so-called Belgian “*francs-tireurs*”, who were supposed to have harassed the German troops during the invasion. This myth was skilfully perpetuated in Germany to justify the massacres

10 Entwurf für Einrichtung einer geheimen Polizeiorganisation in den besetzten Gebieten von Litauen und Kurland. 15.07.1915. LMAVB RS, F23–17/2, l. 217.; Instruktion für die in den von Zivilverwaltung der Njemenarmee besetzten feindlichen Gebieten stationierten Geheimagenten, 28.08.1915. LMAVB RS, F23–17/1, l. 85.

11 Polizeibericht, 12, 23.10.1915. LMAVB RS, F23–17/1, l. 57.; Bürgermeister Windau an den Kreishauptmann Graf Keyserling, 13.11.1915. LNA LVVA, 767. f., 1. apr., 98. l., 6.–8. lp.

committed during the invasion as reprisals.¹² Whatever the dubious reality during the German invasion, no acts of this type were actually committed during the ensuing occupation. This does not mean that the secret police found itself without a threat and therefore without an enemy, as numerous unarmed networks were created by occupied people to harm the German domination. Thousands of Belgians and French were involved in military intelligence reporting to the allied services, in escape lines helping allied soldiers and volunteers to exit the occupied country and to join the allied armies, and in underground newspapers trying to keep the patriotic flame burning in the occupied population. In addition to these clandestine threats, there were also acts and words deemed subversive, particularly any form of criticism of the occupying forces' policies. From the end of autumn 1914, as the war and the occupation became more and more entrenched, the German occupation regime in Belgium, the Government-General of Brussels, felt it necessary to set up its own secret police, as the GFP was only supposed to deal with territories of the army zone, immediately behind the front and under the immediate control of the German armies.

From the outset, idea of creating a new secret police specifically dedicated to the occupied country reflected a change in the tasks of secret policing, insofar as unlike the GFP, which was designed to ensure the security of the troops, the new organisation was created by and for a regime whose *raison d'être* was military occupation (whereas this was only a de facto situation for armies in the field). Admittedly, The Government-General was temporary in nature, but its basis was more stable than that of an army in the field, and it is partly because of this that it was invested with a political dimension in addition to its military function. As such, its secret police had also to be conceived from the outset as a political police force targeting the local population.

On 25 December 1914, a *Zentralpolizeistelle* was officially created in Brussels, even though the first police officers had arrived a few days earlier.¹³ Its mission was to carry out counter-espionage and political policing on the territory of the Brussels Government-General, of which it was one of the sections. As such, it was answerable to the Governor-General, who was himself a sort of viceroy answerable only to the Emperor. In other words, the *Zentralpolizeistelle* had a great deal of room for manoeuvre. In practice, its work was also linked to that of the military courts of the Government-General, for whose benefit it often acted as a judicial police force, while retaining complete independence from them. To the *Zentralpolizeistelle* were subordinated five sections, which shared the country's territory. Each section (*Polizeiabschnitt*) had several police offices (*Polizeistellen*) within its area, usually in the main cities or sometimes in smaller towns in strategic locations, such as near a border.

12 Horne, J., Kramer, A. *German Atrocities. A History of Denial*. New Haven – London: Yale University Press, 2001.

13 Reszöhazy, E. *Les polices secrètes allemandes en France et en Belgique occupées pendant la Première Guerre mondiale. D'une police de renseignement à une police d'occupation*. *Cahiers inlichtingenstudies / Cahiers d'Etudes du Renseignement*, n°12, *German Intelligence and Counter-Intelligence in Belgium during the 20th Century*, 2023. pp. 57–75.

It is within these local police offices that the heart of the surveillance and investigation work was carried out. Contrary to what its name might suggest, the *Zentralpolizeistelle* was in fact a fairly decentralised body, with most of its nervous activity taking place in its local branches rather than at its centre. The function of the head office was to manage and allocate personnel and material resources to subordinate levels. In addition to this purely administrative function, which explains why the proportion of professional policemen was lower in its staff than in the police offices, it also provided certain specialised technical services that the local offices had neither the means nor the competence to carry out, such as cracking the most complex codes or developing operations to intoxicate enemy intelligence services. Finally, it also took into account a certain number of tasks that only made sense at the highest level, such as the relations with *Abteilung III B*, the German army intelligence service, or the control of the mails of foreign embassies. The work of coordinating the local offices was carried out by the sections and, if necessary, by the head office.

This organisation specifically dedicated to the secret policing in occupied zone, achieved results: from the spring of 1915, networks were dismantled one after another, and trials led to the execution or deportation of those convicted.¹⁴ However, the task was never-ending, as new networks replaced those previously destroyed, right up to the end of the occupation.

Nevertheless, the model seemed convincing, so much so that it was not long before it was replicated when the German Empire began occupying Poland. Rather than waiting several months, as in the case of Belgium, before setting up an organisation dedicated to this task, the German occupation authorities created a *Zentralpolizeistelle Polen* in the spring of 1915 for the part of the Polish territory under German control.¹⁵ Its remit was identical to that of its counterpart in Belgium, albeit in a rather different political and geostrategic context, that of the occupation not of a small neutral country, but of a peripheral fringe of an immense multi-ethnic empire. In fact, this new *Zentralpolizeistelle* did not start from scratch: it replaced and drew its initial management and staff from the *Feldpolizeizentralstelle* based in Poland, but it now operated outside the GFP, and became subordinated to the newly created Government-General of Warsaw in August 1915. The security arrangements in the East were now similar to those in the west: while the GFP operated in the army zone, a *Zentralpolizeistelle* independent of the GFP looked after the occupied hinterland under the rule of a Government-General.

The same formula was used again on 4 September 1915 when the *Zentralpolizeistelle Litauen* was formed. From the outset, the *Zentralpolizeistelle Litauen* had to be staffed by a large number of officers, especially when compared with the paltry numbers in the GFP at the start of the conflict: in October 1915, around 80 police officers were to join its ranks. Faced with the risk of unfavourable military developments, however, its headquarters was initially set up in Tilsit, i.e. on the territory of the German Empire, before moving to Kaunas (Kowno). The uncertainty around

14 See: van Ypersele, L., Debruyne, E. *De la guerre de l'ombre aux ombres de la guerre. L'espionnage en Belgique durant la guerre 1914–1918. Histoire et mémoire*. Brussels: Labor, 2004.

15 GStA, HA Rep. 77, Tit. 1206 Nr. 6 *Einrichtung einer geheimen Feldpolizei*, Bd. 11.

its name, sometimes called *Zentralpolizeistelle Litauen*, and sometimes *Litauen und Kurland*, seems to reflect the uncertainty about the exact limits of its area of jurisdiction, as it coexisted during several months with the *Geheimgendarmerie* operating in Courland.

However, the stabilisation of the front and the establishment of the Ober Ost provided an opportunity to reorganise and systematise the scheme. Despite the nature of the Ober Ost, which was a purely military creation, completely subject to the views of the highest level of the German army (unlike the General-Governments of Brussels and Warsaw, which were autonomous political entities), the same secret police model was adopted (and adapted). On 13 March 1916, the *Zentralpolizeistelle Litauen* took definitely the name *Zentralpolizeistelle Litauen-Kurland*, or more commonly *Zentralpolizeistelle Kowno*, as it was now based in Kaunas, at the heart of the Ober Ost, over whose entire territory its power now extended.¹⁶ The rear area of the various armies on the front remained the exclusive domain of the GFP, and the Secret Gendarmerie operating in Courland was probably disbanded at that time, and its staff incorporated in the *Zentralpolizeistelle*. Erich Ludendorff's decree of 4 April 1916 set out its territorial organisation, which was divided into 10 sections, each covering one of the six military administrations that made up the territory of the Ober Ost, with the exception of the military administration of Lithuania and Suwałki, which each comprised three. Each section (*Polizeiabschnitt*) was in turn made up of several police offices (*Poliziestellen*), established in different towns to ensure maximum coverage. This territorial organisation was thus based on the principles of what had been set up in Belgium and then in Poland. Even if the lack of preserved sources does not allow us to state this with certainty, we can assume that the general operation followed the same model. The fact that the region was larger and less connected also argues in favour of adopting the same operating model, based on a high degree of autonomy for local police offices. The basic missions were actually the same, one of the most crucial being the counter-espionage. For the period from August to September 1916, around a hundred people were arrested each month (probably for the sole area covered by the GFP) on suspicion of espionage, with almost a third of them receiving heavy sentences, including death.¹⁷ The *Zentralpolizeistelle Kowno* was nonetheless developing its own specific features, in particular to meet the (sometimes somewhat unrealistic) demands of the Ober Ost, which was implementing what it describes as a *Verkehrspolitik*, through which it intended to control all movements of people on its territory. To this end, the *Zentralpolizeistelle* superimposed eight railway detachments on its territorial structure, with 35 passenger control points depending on them. The secret police were tasked not only with checking identity papers, passes and tickets, but also any type of written or printed material carried by passengers. This *Verkehrspolitik* is important for understanding just how broad the

16 Befehl- und Verordnungsblatt des Oberbefehlshabers Ost. Nr. 18.07.04.1916. LNA LVVA, 6418. f., 1. apr., 8. l., 140. – 141. lp.

17 Hauptmann Heise, Feldpolizeidirektor beim Ob.-Ost, Die Arbeitsweise des russischen Nachrichtendienstes nach den Erfahrungen der geheimen Feldpolizei Ob.Ost in den Monaten August bis Oktober 1916. 28.11.1916. Bundesarchiv Militärarchiv (Military Archive of the German Federal Archives, hereafter – BArch MA), PH-3/410.

definition of the enemy was for the “military fantasy” that was the Ober Ost, a regime that sought to control and regulate in a military fashion the functioning of the occupied society, widely perceived as uncivilised.¹⁸ From this perspective, the notion of the enemy was no longer solely political and military in nature, but extended to everything beyond the control of the army.

Adaptations

Although the creation of a *Zentralpolizeistelle* specifically designed to ensure the security of the occupation regime appeared at the time to be a winning formula, it was in fact just as much a challenge. The creation of these bodies, which came on top of the need to reinforce the GFP on both fronts, required a large number of professional police officers, who had to be drawn from the German municipal police forces, which were under great pressure due to mobilisation and over-solicitation in wartime. The Prussian Ministry of the Interior, even if it extended the levies to small towns and called on the other federated entities of the German Empire, found it increasingly difficult to find professionally and linguistically competent personnel¹⁹. Actually, the creation and extension of new police forces in the expanding territories under German occupation aggravated a systemic stress of the whole German home police system.

However, in the linguistic field, the somewhat simplistic concepts that had governed the pre-war preparation of the GFP “on paper” did not turn out to be very well adapted to the reality of the occupations. The German authorities had essentially considered the required language skills in terms of the official languages of the main potential opposing armies. In other words, the police officers selected were chosen for their knowledge of French, English and Russian. At the very most, knowledge of Polish was considered. The war of occupation meant that the enemy had to be redefined linguistically on the basis of the reality of the occupied territory. And this proved to be far more complex than initially envisaged. In the West, it turned out that almost half of the occupied population did not speak French as mother tongue, but in fact Flemish, a variety of Dutch that none of the GFP members initially recruited had been required to know. If finding police officers with a command of this language was turning out to be difficult in the West, the situation was going to prove even more complex in Eastern Europe.

Indeed, the ethnic and linguistic reality faced by the German occupiers in Ober Ost was far more complicated than that encountered in Belgium or France. The encounter with the “mixture of peoples”, as Erich Ludendorff later put it in his memoirs²⁰, bred not only evolving ideas of modernization through conquest, restructure

18 More on the various aspects of Verkehrspolitik see: Liulevicius, V. *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity and German Occupation in World War I*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. pp. 89 – 112.; Richter, K. ‘Go with the hare’s ticket’ mobility and territorial policies in Ober Ost (1915–1918). *First World War Studies*, Vol. 6, No. 2, 2015. pp. 151–170.

19 GStA, HA Rep. 77, Tit. 1206 Nr. 6 Einrichtung einer geheimen Feldpolizei, Bd. 8–12.

20 Ludendorff, E. *Meine Kriegserinnerungen 1914 – 1918*. Berlin: E.S. Mittler, 1919. S. 138.

and colonization in the mental maps of the occupiers, but forced them to look for ways to ensure long-term cohesion in ever-changing security dynamics. In this perspective, communication with the populace became a central problem, given the different languages spoken by the occupied. Alfred Vagts, a lieutenant of the German 8th Army, who was stationed in the vicinity of Daugavpils in south-eastern Latvia in 1918, described it as facing “ethnographic conditions”, and stressed that: “no one who is to undertake administration of foreign territory should underestimate the language problem; preferably he should learn one language rather than a hundred laws [...]”.²¹ One of the solutions was the use of members of the clergy – they were instructed to communicate laws adopted by the occupation authorities to their respective communities during Sunday sermons, or as the Latvian farmer Kārlis Vesmanis noted in his diary – “preaching Prussian laws on how to act according to the new calendar”.²²

For the occupying authorities, communicating with the occupied populations was one thing, but keeping a close eye on them was another, much more complex task. Finding police officers with a good command of Lithuanian or Latvian, not to mention Belarusian, became a significant problem. The first requests for police officers who could speak Lithuanian did not arrive until June 1915, which shows the extent to which this aspect had been poorly anticipated. Needless to say, such profiles proved to be particularly rare, even though the search for Polish speakers had initially been fairly easy to satisfy, as eastern Germany was populated by many Polish speakers. In a list of men likely to be assigned to the newly-created *Zentralpolizeistelle Litauen*, the *Polizeipräsidium Berlin* revealed that of the 55 police officers approached, 43 spoke Polish, 4 had some knowledge of Russian and only one spoke Lithuanian.²³ Nonetheless, although the fact of having German citizens who were ethnically Polish seemed at first sight to be an important asset for secret police missions in the General Government of Warsaw and in the regions of the Ober Ost that included – as in Vilnius – large Polish minorities, such profiles did not go without arousing suspicion. Exchanges of letters between German authorities show that one or other candidate was rejected because his profile was too “Polish”, raising fears of dubious loyalty to the German Empire²⁴. It is interesting to note that, in this case, the broadening of the concept of the enemy led to a questioning of the identification of those who were supposed to be fighting him, by bringing to light troubling similarities that blurred the boundary between friend and foe.

In Belgium, this situation encouraged the GFP and *Zentralpolizeistelle* offices to use local auxiliaries, who had the double advantage of being able to speak the language and to blend in with occupied society. A study of the profile of these agents,

21 Vagts, A. A Memoir of Military occupation. Military Affairs, Vol. 7, No. 1, 1943. p. 16. – 24.

22 Vesmanis, F. Klausieties pagātnes soļos. Jelgava: Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs, 2013. 137., 139. lpp.

23 Liste von Beamten des Kgl. Polizeipräsidioms Berlin, deren überweisung zur Zentralpolizeistellen für Litauen und Kurlan erwünscht ist, 28.9.1915. GStA, HA Rep. 77, Tit. 1206 Nr. 6 Einrichtung einer geheimen Feldpolizei, Bd.11.

24 See the correspondence about the policeman Danielewski as soon as August 1914 in: GStA, HA Rep. 77, Tit. 1206 Nr. 6 Einrichtung einer geheimen Feldpolizei, Bd.11.

based on the trials to which they were subjected after the war, reveals that they were generally relatively marginal individuals within occupied society, some of whom had “a score to settle” with it²⁵. While resentment was a motivating factor, it did not prevent the secret police offices from offering significant financial incentives, in the form of bonuses or regular salaries, depending on the case, which were all the more attractive when the occupied society was in acute economic and food distress. The local collaborators included men and women and both Flemish and French speakers, but most of them came from the working classes or the very lower middle classes. The most effective of these agents were even given the official status of auxiliary policeman, which meant that they could hold papers certifying their status and carry a handgun. The information available on the dismantling of resistance networks reveals that most of the time, these moles and informers played a very important role in the detection and infiltration of clandestine organisations, and sometimes in the arrests themselves and during the examination.

In the Ober Ost region, the ongoing shortage of staff, particularly those with sufficient language skills, was leading the Germans to realize quite early that it was necessary and even pivotal to rely on the involvement of the occupied themselves in order to know local conditions, identify threats, as well as maintain order and security. This meant that, despite the public claims of modernization through strict “German order” and superiority in all fields of governance policy, local collaborators were needed for a successful functioning of the regime. This can be observed already in 1915, shortly after the invasion, when Latvian military-age men were used as armed security patrolling the streets of towns as Liepāja (Libau) or Jelgava (Mitau).²⁶ This use of local collaborators was just as true for the German secret police. This was also the case for the Secret Gendarmerie, which relied almost exclusively on the collaboration of the local populace. Priority was given to Jews and Baltic Germans with at least some knowledge of spoken Latvian, as Latvians were regarded as a threat based on the perceived historical animosity parts of the population felt towards Germans.²⁷ However, reliance on locals as agents and informants brought severe and unforeseen risks. In June 1917, for example, the rear administration of the 10th Army, in a letter to the heads of Ober Ost military administrations, stressed that despite the overall successful collaboration with local informants, it was necessary to observe strict caution, as there were many cases when German soldiers were killed while being escorted through “shortcuts” in unknown areas; thus they deemed it necessary to establish a system where two locally-recruited agents would be sent together to accomplish the same task, hoping that they would inform on each other’s activities.²⁸

25 Bost, M., Rezsöhazy, E. À contre-courant. Les agents du contre-espionnage allemand en Belgique occupée durant la Première Guerre mondiale. In : Connolly, J., Debruyne, E. Julien, E., Meirlaen, M (Eds). En territoire ennemi. Les occupations de la Grande Guerre et leurs héritières, 1914–1954. Lille : Presses Universitaires du Septentrion, 2018. pp. 31–42.

26 I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland. Oktober 1915. S. 13. Hauptstaatsarchiv Stuttgart (Main State Archives Stuttgart, hereinafter – HStAS), E 130 a, Bü 1157.

27 Schrift, Chef des Generalstabes Ludendorff, 29.09.1916. LMAVB RS, F23–1/1, l. 111.

28 Schrift der Etappen-Inspektion 10, 09.06.1917. LMAVB RS, F23–1/2, l. 310.

The Ober Ost authorities were careful to distinguish between, and even essentialise, ethnic groups and to adapt their policies to each of them to ensure better control of the country. In Lithuania, for example, to control occupied society, the secret police could take advantage of the tensions between ethnic groups, which were often exacerbated by the war. By taking on the role of “protectors” of each of these groups, Ober Ost authorities initially intended to eradicate Russian domination of these regions. However, this policy led them to crystallise the identities even more, and to create conflicts between them over the allocation of resources in a context of shortages, conflicts in which the Germans could play the role of referee. Despite the growing animosity felt by the occupied against the Germans as a result of the harshness of their regime, individuals and communities felt far less scruple than in the West about playing the ‘German card’ to defend their own interests. In his memoirs, Jonas Basanavičius, one of the founding fathers of Lithuanian nationalism, described his own arrest on 3 December 1916 in Vilnius, by agents of the *Zentralpolizeistelle*. He attributed his arrest to a denunciation by the Poles, but added that when the Germans were carrying out the arrestation, they were accompanied by “a young Jew from Vilnius who knew Lithuanian and Polish”²⁹. In addition to the importance of having local support in order to penetrate occupied society in all its diversity, this episode also shows that the *Zentralpolizeistelle*, while taking advantage of rival nationalisms (and, in so doing, fuelling mutual resentment), was also wary of them and saw in them a risk of seeing whole sections of occupied society escape its control in order to pursue national objectives incompatible with the German order. Once again, this dimension clouded the definition of the enemy, as the politics of nationalities resembled a fool’s game in which the notions of ally and enemy were particularly unstable and fluid.

In Courland, and later in the rest of Latvia and Estonia, the question arose in different but no less troubling terms, in that they completely blurred the distinction between occupiers and occupied, and therefore once again the very notion of the enemy. Central to Ober Ost occupation policy north of Lithuania was the “discovery” of the loyalty-expressing Baltic German population during the initial invasion in 1915 – an event that played a significant role in the military and political transformations up until the collapse of the occupation regime in 1918. Although only a fraction of the Baltic Germans remained in occupied lands (the pre-war Baltic provinces held a population of 162,000 Baltic Germans in 1914), most greeted the invading Germans as liberators, having suffered a year of repressive policy by the Tsarist authorities, despite being openly loyal to the state in the past decades.³⁰

The Baltic Germans presented a dual yet unique problem to the occupiers. On the one hand, the occupied lands of Ober Ost were perceived as a vast, unordered space represented among others by the Latvian population which the military administration deemed as “unable to any national action” and under-developed. On the

29 Basanavičius, J. *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija : 1851–1922 m.* Vilnius: Baltos Lankos, 1997. p.281.

30 Cerūzis, R. *Abās frontes pusēs: vācbaltieši Pirmajā pasaules kara.* Latvijas Kara muzeja gadagrāmata, XV. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2014. 194. – 207. lpp.

other hand, they encountered the Baltic Germans that were seen as a modernizing and Western element, or a piece of long-forgotten German homeland, as the head of the Courland military administration Alfred von Gossler remarked.³¹

The encounter with the “Germanness” of the Baltic provinces shaped not just occupation policy, but once again redefined the concept of enemy, creating rifts and forcing search for new adaptation models within the military structures of Ober Ost. Already in the first months of the administration in 1915, the leadership of the military structures in Courland made the decision to rely on the Baltic Germans to exercise power, although not putting them in the category of collaborator. This decision was made purely based on ethnic and linguistic terms, seeing them as a part of the German cause. Given their expressions of undivided loyalty and knowledge of “local affairs”, the Baltic Germans were deemed as a perfect fit – especially considering the staff shortages in the military administration and its subordinated structures.³²

It is possible to put forward two arguments on the relationship dynamics between the German military and the Baltic Germans. First, based on evidence currently available, it is well-grounded to put forward the claim that the Baltic Germans, due to their closeness to the head of the military administration, radicalized the occupation authorities in Courland and later in the rest of the Baltics to enact even more severe policies aimed against the majority of the native population (Latvians, Estonians) than originally intended – through harsh Germanization and colonization plans. This created an unmatched situation where a part of the occupied population that collaborated with the invaders urged the eradication – through restrictions on education, language, movement, and eventually complete colonization – of a whole other part of the occupied population, thus attempting to create a new enemy for the occupier – that would be categorized as such solely on belonging to a certain ethnic and linguistic group.³³ Given the historical animosity between these two groups, which stemmed from economic, social division and the dominance dynamic it formed in the past centuries, German occupation was seen by the Baltic Germans as a chance to achieve radical transformation which bordered ethnic cleansing.

Second, the Baltic Germans were appointed as district heads – highest and most influential post within the Ober Ost structure – to six out of seven of districts in Courland in 1915, filling most leading posts in the central administration in Jelgava (Mitau), as well as later – in the Baltic Military Administration in 1918. This also included courts – as “judgement” could only be passed by ethnic Germans. Due to the lack of preserved sources related to this question, the incorporation of Baltic Germans

31 Alfred von Gossler. *Baltische Erinnerungen 1915–1919*. BArch MA, N98/2, S. 10–11. See also: Zariņš, K. Vācijas okupācija Latvijas teritorijā 1915.–1918. gadā: militārās pārvaldes priekšnieka Alfrēda fon Goslera atmiņas. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 3/4, 2020. 109. – 135. lpp.

32 Kurland unter Deutscher Verwaltung. Vortrag des Verwaltungschefs anlässlich der Anwesenheit des Herrn Landwirtschaftsministers in Mitau am 8. 10. 1915. Suomen Kansallisarkisto (National Archives of Finland), M2620, kansio 16, S. 7.

33 On the dynamics of radicalization and the role of Baltic Germans in the Courland Military Administration see: Zariņš, K. Vācijas militārās pārvaldes politika okupētajā Kurzemes guberņā (1915. gada maijs – 1918. gada marts). *Promocijas darbs*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2022. 103. – 108. lpp.

in the ranks of the secret police of the Ober Ost remains unfortunately unclear, although we can consider it very likely. In any case, by completely blurring the lines between civilian and military, as well as occupier and occupied, the military administration in the Baltics created an unprecedented situation where subjects of a hostile, occupied country took over leading positions in a military administration solely due to their ethnic relation to the occupying metropole. Now, the enemy was within the ranks of Ober Ost – a view shared by many officials of the administration and even regular soldiers.

A change in this attitude only occurred only in 1917 – 1918, at least in the highest levels of the administration, when Ober Ost saw the utility of using the Baltic Germans to achieve political aims through fictitious self-determination attempts that would ensure German domination long-term – thus, they themselves became a tool of occupation policy in the hands of Ober Ost and Army High Command. Nevertheless, the case of the Baltic Germans served as a striking example of the shifting categories of enemy that the processes of the war imposed upon societies.

As demonstrated, the dynamics of enemy and threat were ever-changing, forcing the German security structures to adapt and identify new risks that emerged given the changing political, social and military contexts. However, a persistent occurrence that accompanied mobile warfare and day-to-day realities of the war in Europe was violence – military and civilian – that gained intensification and more radical expression in societies under occupation, especially on Eastern Fronts. This was evident in the Baltics, where in 1914–1915 manoeuvring armies, shifting frontlines, mobilization, mass migration, social upheaval, extensive exploitative policy through harsh economic measures, and the gradual centralization of the under-staffed occupying authorities created not just local power vacuums, but also breeding grounds for violence and criminality to an unprecedented scale.

One of such phenomena that took place within this framework, was wartime banditry, which emerged as soon as the frontline stabilized in the Baltics in autumn 1915, continuously posing a threat to the order established by the Germans, and characterized by immense violence, robberies, murder, burning of farmsteads, and attacks on both military and civilians, most evidently in Courland and Lithuania. At its core were fugitive Russian soldiers – POWs and deserters, who had remained in the rear or escaped from German camps, hiding in the woods. Due to the demoralizing circumstances, unemployment, requisitions, isolation and harsh German repressive policy, which made it even harder to provide for oneself or family members, they were joined by hundreds of civilians all throughout Ober Ost in order to ensure survival which became more difficult by the day.

Although historians (most notably Abba Strazhas³⁴) have attempted to classify this phenomenon as a sort of “resistance movement” in the context of the planned Russian partisan action behind German lines in 1915–1916, recent scholarship has stressed its disorganized, spontaneous nature, outlining several stages in its

34 See: Strazhas, A. *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg. Der Fall Ober Ost 1915–1917*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993.

gradual evolution – from the emergence and forming of several groups throughout the woods of Courland and Lithuania, often supported by the local populace, up until the beginning of open and armed resistance to the German military and Gendarmerie forces, including robberies of the civilian population, which in turn shifted towards excessive robberies that included killings, executions, and the elimination of witnesses by early 1917, due to food shortages and other factors.³⁵ A year later the initial intent of survival under repressive occupation had changed to pure criminal activity, adapting lawless behaviour that could only function in the political and social realities of 1918.

The German security structures, including the secret police, considered this phenomenon a major threat, and implemented various methods to suppress resistance and banditry. As soon as 1915, the Secret Gendarmerie infiltrated local communities, which led to condemnations and executions of people hiding or providing arms to Russian POWs. The threat also fed the inflation of security forces and the need to develop cooperation between them, be secret as the GFP and the *Zentralpolizeistelle*, or in uniform as the *Feldgendarmerie*. Dangerous joint operations in the field even led to losses among the ranks of the secret police. The most severe response by the Germans was the practice of collective punishment which included public executions, mass deportations, the burning down of farmsteads, and fines for whole parishes. This approach had an ethnic component that stemmed from the German view of the culture of the occupied population, seen as peasants close to their land and generational homes; punishment that would specifically target their homes and communities would have the most effect.³⁶ One of the most striking cases was that of the Asīte Parish in southwestern Courland in September 1916, when a German gendarme who tried to arrest an escaped Russian POW was attacked by local farmers, killing him. A severe measure of collective punishment followed – by order of the commander of the German 8th Army, the participants were executed, all relatives of the attackers were deported from the parish, and everyone above the age of 16 was forced to pay a fine.³⁷ Similar incidents that included the burning down of farmsteads and whole communities can be observed throughout the occupied Baltics, showing that the civilian population was caught in-between the violence exerted by both the Germans and the bandit gangs, which gained even more outward expression in 1918, when the occupation shifted from a strict war-time occupation to a more dynamic yet exploitative status quo, where the previously established methods and structures of enacting control began to break down, as political long-term transformation and securing of German domination became a priority.

35 Petronis, V. The Evolution of Wartime Criminality in Lithuania, 1914–1920. In: Balkelis, T., Grifante, A. (Eds) *The Shaken Lands. Violence and the Crisis of Governance in East Central Europe, 1914–1923*. Boston: Academic Studies Press, 2023. pp. 15 – 41.

36 VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917. S. 8. HStAS, E 130a, Bü 1157.

37 Bekanntmachung des Verwaltungschefs. 19.08.1916. LNA LVVA, 5434. f., 3. apr., 16. l., 29. lp.; Paziņojums. Dzimtenes Ziņas, No. 77, 27.09.1916., 5. lpp.

Conclusion

At the beginning of the war, the security policy in occupied countries was mostly unprepared, as shown by the absence of adequate secret police apparatus when Germany invaded the Baltics. This led to a mix of improvisation and transfers of experience from earlier but distant occupation regimes on other fronts. However, the creation of new structures caused a systemic stress on German home police system.

The lack of qualified police officers, particularly in terms of language skills, increased resorting to the occupied themselves, namely by taking advantage of the ethnic diversity and specificities of the occupied regions in order to fight the classical threats (espionage, sabotage, etc.); and to brutal methods against the new threat of wartime banditry.

This dynamic led to an unprecedented broadening of the definition of enemy, both by inventing new categories of enemy and by blurring the existing ones. It also created or deepened fractures not only between ethnic groups within occupied societies, but also between the majority of the occupied and the German authorities. The disruptive character of this dynamic on occupied societies, especially in terms of ethnic tensions, ultimately worsened the multiple crisis the newly independent Baltic states had to deal with after the retreat of the German occupiers.

Definējot ienaidnieku: militārā okupācija, drošības struktūras un pieredzes pārnese Vācijas pārvaldītajā Baltijā (1915–1918)

Emmanuel Debruyne, PhD

Lēvenas Katoļu universitātes profesors
FIAL, Place Cardinal Mercier 31/L3.03.21, 1348
Louvain-la-Neuve, Belgium
emmanuel.debruyne@uclouvain.be

 0000-0003-3121-9622

Klāvs Zariņš, PhD

Latvijas Kara muzeja Vēstures departamenta
vadītājs,
Latvijas Universitātes Humanitārās fakultātes
Latvijas vēstures institūta pētnieks
Smilšu iela 20, Rīga, Latvija
klavs.zarins@karamuzejs.lv
klavs.zarins@lu.lv

 0000-0003-3288-4106

Baltijas reģionam vairākos secīgos posmos nonākot Vācijas armijas kontrolē 1915. – 1918. gadā, tā iedzīvotāji pieredzēja vienu no galvenajiem Pirmā pasaules kara aspektiem – militāru okupāciju; fenomenu, kam ir ne tikai centrāla nozīme pilnvērtīgai izpratnei par kara procesiem, bet kas vienlaikus priekšplānā izvirzīja arī daudzšķautņainus impēriju dominances modeļus, pārveidojot militāro, politisko un sociālo ainavu turpmākajās desmitgadēs – gan nacionālā, gan reģionālā dimensijā.

Militārās okupācijas un transformējoši impēriju dominances modeļi kļuva par daļu no kara pieredzes miljoniem cilvēku visā Eiropā. Šo modeļu, kurus bieži raksturoja nacionālu grupu instrumentalizācija, resursu izlaupīšana, represijas un ilgtermiņa plāni institucionālas kontroles saglabāšanai, “sekmīgas” funkcionēšanas pamatā bija drošības un apdraudējuma jēdzieni, kā arī ietvari (vai arī to neesamība), kuros šie jautājumi tika risināt okupācijas armijas vai frontes tiešā aizmugurē, vienlaikus ņemot vērā aktīvas, ilgstošas un neparedzamas karadarbības kontekstu.

Lai arī militārām okupācijas pārvaldēm ir raksturīga augsta izolētības pakāpe, to pilnvērtīgai funkcionēšanai ir nepieciešamas arī saimnieciskas, politiskas un militāras saites ar citām okupētām teritorijām vai “mājas fronti”. Šāda duāla izolētības un saistes dinamika sevišķi izpaudās drošības politikā, kurai Vācijas armijas okupētajā Baltijā, kas kļuva par daļu no Austrumu frontes virspavēlnieka pārvaldes apgabalā (*Ober Ost*), bija centrāla nozīme.

Lai izprastu, kā militārās pārvaldes drošības politika tika formulēta un īstenota, nepieciešams paplašināt ietvaru un ņemt vērā Eiropas mērogu, kurā Vācijas impērija veda karu vairākās frontēs un kontekstos – gan kā modernu, industriālu karu, gan kā okupāciju karu. Tādējādi raksta mērķis ir, izmantojot Vācijas okupācijas iestāžu galveno drošības struktūru piemēru, uzsvērt, ka Vācijas okupācijas iestāžu drošības politika Baltijā Pirmā pasaules kara laikā ir jāsaprot, ne tikai analizējot lokālo (nacionālo) un tuvējā reģiona problēmjautājumu ietvaru, bet arī aplūkojot ierobežojumus, resursu sadalījumu un pieredzes pārnesi Vācijas impērijā, kas bija kļuvusi par okupējošu lielvaru Eiropas mērogā.

Eiropā kara sākumposmā drošības politika okupētajās teritorijās vairumā gadījumu nebija noformulēta, par ko arī liecināja, piemēram, iebrukums Baltijas telpā, kur Vācijai nebija izveidots atbilstošs slepenpolicijas aparāts. Tas noveda improvizācijas un pieredzes pārņemšanas no agrākiem un ģeogrāfiski attāliem okupācijas režīmiem citās frontēs. Vienlaikus tas radīja arī sistemātisku noslodzi Vācijas iekšzemes policijas sistēmai.

Kvalificētu policijas darbinieku trūkums (īpaši – zemās svešvalodu prasmes) palielināja okupācijas varas paļaušanos uz okupēto sabiedrību, izmantojot reģiona etnisko un sociālo daudzveidību, lai cīnītos pret jau ierastiem draudiem (spiegošana, sabotāža u.c.), kā arī – izmantotu nežēlīgākas metodes, lai apspiestu jauno karalaika bandītisma fenomenu Baltijā. Šī dinamika izraisīja vēl nepieredzētu ienaidnieka jēdziena pārdefinēšanu, gan radot jaunas ienaidnieka kategorijas, gan paplašinot jau esošās. Šis process arī radīja un padziļināja plaisas ne tikai starp etniskajām grupām okupētajā sabiedrībā, bet arī starp iedzīvotāju vairākumu un vācu varas iestādēm. Šādas politikas graužošais raksturs savukārt saasināja etnisko spriedzi okupētajās teritorijās un veicināja daudzpusīgu krīzi, ar kuru jaunajām proklamētajām Baltijas valstīm nācās saskarties pēc Vācijas impērijas sabrukuma un kapitulācijas 1918. gadā.

• • •

Raksts izstrādāts, balstoties uz pētījumiem, kas veikti arī Latvijas Zinātnes padomes finansētajā projektā “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi”, projekta nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003.

© Emmanuel Debruyne, Klāvs Zariņš, Latvijas Kara muzejs

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons attiecinājuma – Nekomerčiāls 4.0 – starptautisko licenci (CC BY - NC 4.0)

This is an open article licensed under the Creative Commons Attribution – NonCommercial 4.0 International License (CC BY - NC 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Ziemassvētku kauju iekļaušana Otrās atmodas kontekstā

Gatis Ozoliņš, Dr, philol.,

Latvijas Kara muzeja nodaļas “Ziemassvētku kauju muzejs” sabiedrības izglītības projektu vadītājs,

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta vadošais pētnieks

Smilšu iela 20, Rīga, Latvija

gatis.ozolins@lulpmi.lv

gatis.ozolins@karamuzejs.lv

 0000-0002-5285-8100

Raksta mērķis ir aktualizēt Otrās atmodas koncepta izpēti un fiksēt Ziemassvētku kauju nozīmi Otrās atmodas koncepcijā. Lai to sasniegtu, rakstā īsi izvērtēta Otrās atmodas koncepcija un ieskicēts konteksts (Trešā atmoda), kurā atjaunojās interese par Otrās atmodas nozīmi Latvijas vēsturē. Raksta pamatu veido drīz pēc Ziemassvētku kaujām publicētas atmiņas, kas analizētas ar naratīvu izpētes metodēm, pievēršoties vērtībām, emocijām (piemēram, vilšanās), idejām (domām, uzskatiem), kas vadīja strēlniekus Ziemassvētku kauju laikā un pēc tām. Rakstā secināts, ka Ziemassvētku kaujas reizē bija kā latviešu pretvācisko jūtu izpausme, tā nozīmīgs pagrieziena (atmošanās) punkts, kas veda pie uzskata, ka latviešiem ir iespējams izveidot savu suverēnu valsti, ka latviešu tautai ir sava potenciālā armija (astoņi strēlnieku pulki, kas piedalījās Ziemassvētku kaujās), kura spētu aizstāvēt neatkarīgu Latvijas republiku.

Atslēgas vārdi: Pirmā atmoda, Otrā atmoda, Trešā atmoda, Ziemassvētku kaujas, neatkarības ideja

Ievads

Līdz šim iztrūkstot plašiem un detalizētiem pētījumiem par Otro atmodu, rakstā iecerēts vispārinoši formulēt problēmu, kas saistīta ar vārdkoptermina “Otrā atmoda” saturisku piepildījumu Pirmās un Trešās atmodas jēdzienu kontekstā kā ar šiem procesiem cieši saistītu fenomenu. Hronoloģiski vārdkopterminu “Otrā atmoda” attiecinot uz laika periodu no 1915. gada līdz 1919. gadam, tas aptver gan savstarpēji saistītus, gan visai attālinātus, pretrunīgus un daudzslāņainus notikumus un procesus. Saturiski Otrā atmoda pārklāj visas galvenās Pirmā pasaules kara norises Latvijas teritorijā un ārpus tās saiknē ar Latviju un latviešu tautu, par tās noslēgumu un loģisku iekšējās virzības virsotni uzskatot Latvijas Republikas nodibināšanu un Brīvības cīņas (Latvijas Neatkarības karš). Starp tām nozīmīgākās iekšējās pētnieciskās līnijas tiešām ir saistāmas ar Pirmā pasaules kara sekām: 1) latviešu došanās bēgļu gaitās un latviešu bēgļu komitejas Krievijā, sabiedriskās organizācijas; 2) latviešu strēlnieku bataljonu (vēlāk – pulku) organizēšana, to nozīmīgā iesaiste ne tikai militārās, bet

arī sociālās un politiskās norisēs. Nedaudz atstatus (gan teritoriāli, gan mentāli) atrodas vēl kāda Otrās atmodas līnija, kas apzīmējama kā c) Šveices emigrācija ar Raini kā simbolisku centrālo figūru.¹ Līdzās tam noteikti jānovērtē arī citu tālaika Šveices latviešu, sevišķi skolotājas, rakstnieces un sabiedriskās darbinieces Annas Rūmanes-Ķēniņas (1877–1950)² nozīmīgais devums latviešu tautas līdztiesības un kultūrautonomijas ideju paušanā, pievēršot tai starptautisku uzmanību.

Raksta mērķis nav aptvert visas uzskaitītās Otrās atmodas līnijas, bet pievērsties tikai latviešu strēlnieku pulku dalībai Ziemassvētku kaujās (23.12.1916./05.01.1917.–29.12.1916./11.01.1917.) un to vēlākajai nozīmes izvērtēšanai kauju dalībnieku publicētajās atmiņās, to iespaidam uz neatkarības idejas ģenēzi kā centrālo Otrās atmodas vadmotīvu. Šāds sašaurinājums ir lietderīgs gan kā Ziemassvētku kauju īpašās nozīmes dēļ vispār latviešu tautas vēsturē un tā viedokļa virzībā no idejas par Latvijas (kultūr)autonomiju Krievijas Impērijas sastāvā uz neatkarīgas (suverēnas) valsts nodibināšanas ideju, gan kā “gadījuma” pētījums, kas rauga skaidrot plašāku fenomenu – Otro atmodu. Raksta pētniecisko bāzi veido drīz pēc Ziemassvētku kaujām publicētas kauju dalībnieku un laikabiedru atmiņas. Ziemassvētku kaujas līdz šim nav izvērtētas Otrās atmodas kontekstā.

Otrās atmodas koncepts

Līdzās stabilai izpratnei par latviešu Pirmo atmodu (tautiskās atmodas laikmetu) 19. gs. 50.–70. gados un tās nozīmīgo vietu latviešu tautas vēsturē, ko veido gan liels skaits dažāda tipa un jomu pētījumu par šo laikmetu un fenomenu, gan iekļaušana skolu izglītības standartā un plaša memoriālo vietu esamība, un arī samērā plaši lietotajam “Trešās atmodas” jēdzienam, sevišķi atmodas gados 20. gs. 80. gadu otrajā pusē un 90. gados, mulsina visai neizvērstais priekšstats par Otro atmodu. Ir loģiski pieņemt, ka, esot Pirmajai un Trešajai atmodai, ir jābūt kādam fenomenam, laikmetam, kas būtu apzīmējams kā Otrā atmoda, taču kā apkopojošs apzīmējums līdz šim tas lietots reti. Otrās atmodas koncepts 20. gs. 20.–30. gados līdz galam neizveidojās, nenostiprinājās. Savulaik to paudis publicists, žurnālists, politiķis Ernests Blanks (1894–1972), piedāvājot terminu *Atmoda*, lai apzīmētu īpašo nacionālā pacēluma vilni 19. gs. vidū, kura galvenais dzinējspēks bija jaunlatvieši. Viņš runā par sociālās un pilsoniskās Atmodas priekšstāvi Krišjāni Valdemāru, par latviešu Atmodas kustības otru spēcīgāko solu – Ati Kronvaldu, kurš taujā pēc latviskas skolas un vēl nedroši – pēc latviskas kultūras.³ Viņam Otrā atmoda pārklāj nacionālās domas atdzimšanu,

1 Rakstā tuvāk netiks aplūkota Šveices emigrācija. Par to sīkāk: Matisa V. Latviešu demokrātijas pirmais mēģinājums Šveicē 1915.–1916. gadā. Rainis un Aspazija. Da Castagnola per la libertà. No Kastaņolas uz brīvību. From Castagnola Towards Liberty. Albisetti M., Gili A. (Sast.). Lugano: Edizioni Città di Lugano Archivio storico, 2006., 151.–180. lpp.

2 Ikstena N. Pārņākšana. Rīga: Garā Pupa, 1993.; Gelēns Ž. Latvijas demokrātijas “izgudrošana” Rietumeiropā: Anna Ķēniņa un Latvijas propagandēšana Šveices un Francijas demokrātiskās sabiedrībās 1917.–1918. gadā. Ciganovs, J. (Sast.). Demokrātiskie procesi Austrumu un Centrālajā Eiropā 1917. gadā: politiskie, militārie, sociālie un kultūras aspekti. Democratic Processes in Eastern and Central Europe in 1917: Political, Military, Social and Cultural Aspects: konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2017., 46.–58. lpp.

3 Blanks E. Latviešu tautiskā kustība. Rīga: A. Gulbis, 1921.

atgriešanos, kas spilgti realizējusies nacionālas Latvijas valsts veidolā.⁴ Svarīgs ir tieši pārmantošanas un turpinājuma motīvs, kad iepriekšējo paaudžu veikums tiek lietots par pamatu jauniem sasniegumiem. Blanks ir viens no tiem, kas aktīvi paudis suverēnas Latvijas idejas jau 1917. gada vidū Maskavas latviešu avīzes “Dzimtenes Atbalss” ievadrakstos.⁵

20. gs. 20.–30. gados Otrās atmodas koncepts nenostiprinājās, tā aizmiršanu vēl jo vairāk noteica vairākas Latvijas okupācijas 20. gs. 40. gados un sekojošā Latvijas PSR ideoloģija. Dažādu apstākļu noteikta aizmiršana ir nozīmīgs mūsdienu atmiņas lauka izpētes koncepts. Atmiņa ir uztverta kā derīgs un pozitīvs lielums, atcerēšanās parasti uzskatīta par nozīmīgu sociālu instrumentu, kas ir noderīga un vajadzīga spēja kā individuālā, tā sociālā līmenī, jo tā mums sniedz tikumisku “mācību”, “piemēru”, un līdz ar to arī paglābj iepriekšējo paaudžu radītās vērtības, normas un tradīcijas no aizmiršanas un izzušanas. Attīstot atmiņas vērtīguma ideju, tiek uzsvērts pienākums atcerēties – lai neaizmirstu un nodotu tālāk, “*tomēr mūsdienās aizvien pieaugoša uzmanība tiek vērsta aizmiršanas jēdziena virzienā, pakāpeniski izkristalizējoties jaunam aizmiršanas fenomena vērtējumam, kas šajā procesā kā individuāli, tā sociāli saskata ne tikai nozīmīgus pētnieciskus izaicinājumus, bet arī definē to kā normālu un dabisku domāšanas darbību, nepieciešamu un būtisku kā individuālajā, tā sociālajā līmenī*”⁶. Angļu sociālantropologs Pols Konertons (Paul Connerton, 1940–2019) pētījumā apgalvo, ka aizmiršana un atcerēšanās ir savstarpēji saistītas, pašas par sevi neitrālas, ka līdzšinējā pētniecība ignorējusi aizmiršanu, un to, ka aizmiršana ir vien nepilnīga atcerēšanās un aizmiršana nebūt nav neveiksme.⁷ Konertons savā pētījumā, kas publicēts 2008. gadā izvirzījis septiņus aizmiršanas veidus: 1) piespiedu dzēšana (*repressive erasure*), kas paredz pilnīgu personas un visu, kas ar to saistīts, iznīcināšanu; 2. Preskriptīvā aizmiršana (*prescriptive forgetting*) vērsta uz sabiedrības saskaņas atjaunošanu, aizmirstot iepriekšējās pretrunas; 3. Aizmiršana kā jaunas identitātes formētāja (*forgetting that is constitutive in the formation of new identity*) paredz aizmirst visu to, kas traucē jaunas identitātes veidošanai; 4. Struktūrālā amnēzija (*structural amnesia*) paredz, ka indivīds un kopienas atceras tādas personas, kas ir sociāli nozīmīgas **tagad**, aizmirstot pārējās; 5. Atzīt par nederīgu, spēkā neesošu (*forgetting as annulment*) paredz aizmiršanu kā vēršanos pret miljīgām datu krātuvēm, krājumiem, uzsverot to stagnējošo raksturu; 6. Aizmiršana kā plānota novecošana (*forgetting as planned obsolescence*) paredz ātru preču, produktu apriti sabiedrībā, strauji piedāvājot aizvien jaunus **hītus**; 7. Aizmiršana kā klusējoša izvairīšanās no apkaunojuma (*forgetting as humiliated silence*), kas izpaužas kā pazemojošs klusums, par notikumiem, par kuriem neviens nevēlas

4 Blanks E. Latviešu tautas atmoda. Rīga: A. Raņķis, 1927.

5 Tuvāk par to skatīt: Alberts P. Latvijas valsts neatkarības ideja – Ernesta Blanka loma tās publicēšanā. Latvijas Vēstures Institūta žurnāls, 2008., Nr. 2, 47.–60. lpp.

6 Ozoliņš G. Aizmiršana atmiņas telpā: Otrā atmoda, latviešu strēlnieki un neatkarības ideja. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A. daļa., 2023., 2 Nr. 2, 8.–29. lpp.

7 Connerton P. Seven Types of Forgetting. Memory Studies, 2008, Vol. 1(1), pp. 59–71.; Connerton P. 2009. How Modernity Forgets. Cambridge: Cambridge University Press.

skaļi runāt.⁸ Savukārt vācu kultūras atmiņas pētniece Aleida Asmane (Assman, dz. 1947) 2016. gada pētījumā runā par to, ka aizmirstāna ir cilvēka un sabiedrības dzīves normalitāte un tā norisinās nepārtraukti – sabiedrības un indivīdi izvēlas, ko atcerēties un ko aizmirst. Pēdējā izvēle ir tikpat nozīmīga kā pirmā. Sabiedrības izvēlas noteiktas lietas paglābt no aizmirstānas, ievietojot tās krātuvēs un kultūras kanonā, izvēlas noteiktus stāstus vai priekšmetus aktualizēt, savukārt citus izvēlas ignorēt un aizmirst, ar to kaut ko sodot, slēpjot, ārstējot u. tml.⁹ Asmane, domājot par holokaustu un kultūras atmiņu, saka: “*Rietumu kultūrās pagātne tiek pārvaldīta, balstoties uz darba dalīšanu. To veic dažādas institūcijas – bibliotēkas, arhīvi un muzeji [...]. Tāpēc personīgā atcerēšanās un aizmirstāna vienmēr ir jau integrēta šajās lielākajās kultūras atmiņas un aizmirstānas kopsakarībās. Cilvēki izšķiras ne tikai par to, ko viņi paši vēlas un nevēlas atcerēties, bet kopīgi arī par to, kas saglabājams nākotnē un kam jābūt sasniedzamam pēctečiem. Šādā nozīmē tika un nemitīgi tiks veidotas pārmijas atmiņas nākotnei, izšķiroties par to, kādi autori vēl tiks lasīti, kādu mūziku klausīsies, kādi dokumenti tiks saglabāti, kādiem notikumiem jāpaliek apziņā.*”¹⁰ Līdzīgi ir iespējams domāt par Otro atmodu – sabiedrība un vara izvēlas atcerēties vai aizmirst, izvēlas noteiktus fenomenus vai procesus atcerēties, bet citus aizmirst, izvēlas interpretēt, respektīvi, aizmirst kādus priekšstatus, lai piedāvātu citus uzskatus, ievietojot pagātņi jaunās paradigmās.

Ir diezgan skaidrs, ka Otrā atmoda Latvijas okupācijas gados ir piespiedu dzēšanas objekts, tā noteikti arī tika uztverta kā jaunās (padomju) identitātes veidošanu traucējoša, pretēja, kaitīga, iznīcināma, jo atgādināja par neatkarīgu valsti, brīvības cīņām u. tml. Attieksme pret Otrās atmodas notikumiem un personām ir arī ģeoloģiski selektīva, piemēram, izceļot t. s. sarkanos latviešu strēlniekus un viņu varonību Krievijas pilsoņu karā, lai arī daļa no viņiem bija jau “vecie” latviešu strēlnieki un piedalījās Pirmajā pasaules karā Krievijas impērijas armijas sastāvā, kā arī represīvi dzēšot “nepareizos” strēlniekus, kas cīnījās pret lieliniekiem. Latvijas okupācijas gados pēc Otrā pasaules kara režīms daudzus notikumus un procesus vai nu ignorēja, vai pārreflektēja, pagrieza sev vēlamā izpratnē: “*Asīnainās Ziemassvētku kaujas latviešu strēlnieku apziņā radīja lūzumu, auga viņu pretkara noskaņojums. Latviešu strēlnieki īstajā gaismā ieraudzīja imperiālistiskā kara būtību, carisma un valdošo šķiru patiesos mērķus.*”¹¹ Neatkarības ideja, kas top Ziemassvētku kaujās, te tiek aizvietota ar pretkara (ja precīzāk – pret imperiālā kara) ideju.

Interesi par Otro atmodu jeb, pareizāk sakot, notikumiem un procesiem, kas norisinājās šajā laikmetā un kas daudzējādi tika pakļauta padomju okupācijas laikā “aizmirstānai”, izraisīja izmaiņas Latvijas sabiedrībā 20. gs. 80. gadu otrajā pusē. Nozīmīgs pagrieziena punkts bija 1988. gads. Nekas nesākās un nebeidzās tikai 1988. gadā, tomēr lielās līnijās tas bija *pavērsiena gads*, kas pieļāva jaunu un vēl pirms īsa brīža – sabiedrībā nepieļaujamu – ideju plūsmu – un svarīgi, ka daudzas no tām

8 Connerton P. Seven Types of Forgetting. *Memory Studies*, 2008, Vol. 1(1), pp. 59–71.

9 Assmann A. *Formen des Vergessen*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2016., S. 30.–69.

10 Asmane A. Jaunais īgnums par memoriālo kultūru. Iejaukšanās. Rīga: Zinātne, 2008., 22. lpp.

11 [B. a.]. Karavīri bēdējās. [Ziemassvētku kauju dalībnieka J. Kalniņa atmiņas]. Padomju Venta, 1973., Nr. 201., 22. decembris, 2. lpp.

arī tika realizētas tādās praksēs un pieredzēs, kas gandrīz izslēdza atklātu vardarbību, bet “mobilizēja” garīgos, mentālos un kultūras spēkus, kas vardarbībai atstāja vien nelielu telpu. Detalizēti neatkārtojot visas nozīmīgākās 1988. gada aktualitātes, jāizceļ divas no tām: 1.–2. jūnijā notikušais Latvijas PSR Rakstnieku savienības valdes paplašinātais plēnums (Atmodas plēnums¹²) un 10. augustā nodibinātā Latvijas Tautas fronte (LTF). LTF nodibināšana, kas strauji kļūst par vadošo sabiedriski politisko organizāciju, ir juridisks instrumentu, ar kura palīdzību 1990. gada 4. maijā LPSR Augstākā padome pieņēma Neatkarības deklarāciju, kurā tika atjaunota saikne ar 1918. gada 18. novembrī proklamēto Latvijas Republiku – proti, pasludināta LR neatkarības atjaunošana. Savukārt 1.–2. jūnijā notikušais LPSR Rakstnieku savienības valdes paplašinātais plēnums bruģēja ceļu Latvijas valstiskuma atjaunošanai plašākā sabiedrībā. Plēnuma neapšaubāmi spilgtākais un PSRS okupācijas režīmam postošākais paziņojums, kas izskanēja un tika pārraidīts arī televīzijā, kura tobrīd bija spēcīgais medijs, bija Mavrika Vulfsona (1918–2004) teiktais, ka Latvijas Republiku, rupji pārkāpjot starptautiskās normas, 1940. gadā ir okupējusi PSRS.¹³ Klusāk plēnumā izskanēja akadēmiķa Jāņa Stradiņa (1933–2019) lietotais termins “Trešā atmoda”: “Ir jāsauglabā nācijas identitāte, pašreiz taču mēs esam liecinieki TREŠAJAI latviešu “TAUTISKAJAI ATMODAI” (..)”.¹⁴ Trešajā latviešu Atmodā viņš aicina iesaistīties visus Latvijas cilvēkus, nešķirojot tautību, aicina citautiešus mainīt savu inerto un formālo attieksmi pret vietējo kultūru¹⁵, tādējādi piedzīvot atmošanos, iekļaušanos nācijā un sabiedrībā. Jāņa Stradiņa saikne ar Trešo atmodu mūsdienās ir neapstrīdama – viņš “no 1987. gada iesaistījās Trešās atmodas notikumos”¹⁶. Tā netieši tiek datēta Trešā atmoda un vārdkoptermins lietots kā nepārprotams un skaidrs apzīmējums procesiem, kas Latvijas PSR iesākās 20. gs. 80. gadu otrajā pusē un noslēdzās ar Latvijas Republikas faktisku un juridisku atjaunošanu. 1992. gadā, grāmatā apkopojot rakstus un runas 1988.–1990. gadā Latvijā un par Latviju, Stradiņš līcis virsrakstu “Trešā atmoda”¹⁷. Te Stradiņš runā par Trešajai atmodai (“nebijušam nacionālajam pacēlumam”) līdzvērtīgu analogijām – jaunlatviešiem “Aleksandra II reformu laikā un nacionālo pacēlumu Pirmā pasaules kara laikā, Februāra un Oktobra revolūcijas laikā, Raiņa iezīmētu”¹⁸, te arī rodama Raiņa fotogrāfija, kurā viņš nodēvēts kā par dižu latviešu dzejnieku un domātāju, tā arī par vienu no Otrās atmodas rosinātājiem.¹⁹ Šī vēsturiskā pēctecība Stradiņam ir pamatojums tiesībām, kas ļauj atkal pēc ilgiem stagnācijas gadiem runāt par Trešo nacionālo atmodu: “(..) mūsu Brīvības pieminekli vainago trīs zvaigznes, kas sākotnēji simbolizēja mūsu ilgi šķirto treju vēsturisko novadu – Vidzemes, Kurzemes un Latgales vienotību. Šodien mēs varam šīs zvaigznes tulkot arī citādi: kā trejus latvju nacionālās atmodas lokus – Ausekļa atmodu, Raiņa atmodu un mūsu

12 Stradiņš J. Trešā atmoda. Rīga: Zinātne, 1992., 94. lpp.

13 Mavriks Vulfsons. “Cilvēks, kurš nogalināja Padomju Latviju”. Latvijas Radio. Podkāsts. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=XoHtjMHEOak> [Aplūkots 25.08.2024.]

14 Stradiņš J. Trešā atmoda. Rīga: Zinātne, 1992., 55. lpp.

15 Turpat, 55.–56. lpp.

16 Vilks A. Jānis Stradiņš. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/24953-J%C4%81nis-Stradi%C5%86%C5%A1> [Aplūkots 23.08.2024.]

17 Stradiņš J. Trešā atmoda. Rīga: Zinātne, 1992.

18 Turpat, 62. lpp.

19 Stradiņš J. Trešā atmoda. Rīga: Zinātne, 1992., 25. lpp.

tagadējo atmodu.”²⁰ Ja Rainis ir Otrās atmodas karogs, tad Kārlis Ulmanis “bija latviešu otrās atmodas izcilākais politiķis. Apvienodams sevī K. Valdemāra pragmatisko prātu un Kronvalda Ata karsto nacionālismu, Ulmanis turpināja jaunlatviešu aizsākto.”²¹

Trešajai atmodai un LTF ir nepieciešama Pirmā un Otrā atmoda, lai pamatotu savas esamības jēgu un vēsturiskumu. Trešās atmodas koncepcija, starp Pirmo atmodu un Latvijas neatkarības atjaunošanu 20. gs. beigās (Trešo atmodu) paredzot vēl vienu nozīmīgu laikmetu no 1915. gada līdz 1919. gadam – Otro atmodu, pēc aptuveni 70 gadiem arī to veido tiešu, Latvijas okupācijas periodu apejoša saikni.: “Aizvadītā gada laikā LTF kļuvusi arī par nozīmīgu latviešu Trešās atmodas spēku. Pirmā atmoda pagājušā gadsimtenā otrajā pusē latviešus pacēla civilizēto tautu vidū, izveidoja nacionālo inteliģenci, politiķus un saimnieciskos darbiniekus. Otrās atmodas gaitā radās neatkarīga demokrātiska Latvijas Republika, kas latviešu nācijai nodrošināja agrāk nebijušu uzplaukumu (...).”²² Viena no redzamākajām Trešās atmodas personībām un LTF vadītājs Dainis Ivēns, atskatoties un interpretējot notikušo un domājot par nākamību, izteicis formulu: 1) Dziesmu svētki – tiek radīta Latvija, 2) Neatkarības karš – tiek izcīnīta valsts, 3) Trešā atmoda – tiek atgūta neatkarība.²³

Šāda akadēmiķa Jāņa Stradiņa definētā trīs atmodu pastāvēšana ir tikai viens no veidiem, kā strukturēt un arī veidot periodizāciju politiskās vēstures norisēm. Par atmodu būtu jādomā kā par vispārīgu, daudzveidīgu un daudzslāņainu fenomenu (ietverot kultūru, ekonomiku, saimniecību u. c.), bet Otrā un Trešā atmoda neizvērsās tik plaši. Drīzāk būtu jārunā par vēstures periodizāciju, kas uzsver centrālos vēsturiskos notikumus – proti, tautisko atmodu, nacionālās neatkarības iegūšanu un valsts izveidošanu un nacionālās neatkarības atjaunošanu.

Ziemassvētku kaujas – pavērsiena (atmodas) brīdis

Ar Pirmo pasaules karu kā skaudru realitāti latvieši sastopas 1915. gada pavasarī–vasarā, kad Vācijas impērija okupē daļu tagadējās Latvijas teritorijas (Kurzemi un Zemgali) un ievērojams skaits iedzīvotāju dodas bēgļu gaitās²⁴. Turpmākos četrus gadus Vācijas karaspēka okupētā Latvijas teritorijā (Kurzeme un Zemgale) piedzīvo vispārēju negatīvu ekonomisku, politisku, sociālu, izglītības un kultūras iespaidu²⁵, kas pēc 1918. gada februāra–marta, kad Vācijas impērijas armija okupēja pārējo Latvijas

20 Turpat, 71. lpp.

21 Turpat, 81. lpp.

22 Latvijas Tautas frontes Programma. Atmoda, 1989., Nr. 39.–40., 11. sept., 2. lpp.

23 Miķelsone, Māra (2021). Dainis Ivēns un trīs Latvijas atmodas. Pieejams: <https://ir.lv/2021/11/18/dainis-ivans-un-tris-latvijas-atmodas/> [Aplūkots 03.06.2024.]

24 Apmēram 500 000, tiek minēts arī lielāks skaits. Tāpat tas bija ilgāks process, kas turpinājās vēl arī 1917. gadā.

25 Zariņš K. Vācijas militārās pārvaldes politika okupētajā Kurzemes guberņā (1915. gada maijs–1918. gada marts). Promocijas darbs. Rīga: [izgatavotājs nav zināms], 2022.; Zariņš K. Dzīve okupācijā. Vācijas militārā pārvalde Latvijā 1915.–1918. gadā. Karš un sabiedrība Latvijā 1914–1920. (Red. Jēkabsons Ē.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021., 128.–183. lpp.; Zariņš K. Vācu okupācijas režīms Kurzemes guberņā (1915–1917): militārā pārvalde un civiliedzīvotāji. [Mārupe]: Drukātava, 2014.; Liulevicius, V. G. War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity and German Occupation in World War I. Cambridge University Press, 2000.

teritoriju, attiecināms uz visu Latviju. Lai arī cik tas praksē nebija traģiski un neizklausītos ciniski, liela daļa latviešu sabiedrības, sākot ar 1915. gadu, tika “iekustināta”, pakļauta piespiedu vai daļēji brīvprātīgai, apstākļu noteiktai mobilitātei. Daļa Kurzemes un Zemgales iedzīvotāju brīvprātīgi vai piespiedu kārtā devās prom no savām dzīvesvietām, atstājot iedzīvi, dzimtās mājas un ierastos darbus, bēgļu gaitās piedzīvojot neaprakstāmas grūtības un pārdzīvojumus; daudzi devās līdz uz Krievijas iekšieni evakuētajām fabrikām un iestādēm, daļa tika mobilizēti vai brīvprātīgi kļuva par Krievijas impērijas armijas karavīriem, tajā skaitā latviešu strēlnieki.²⁶ Tālaika civilā un militārā latviešu sabiedrība kļuva “mobila”, dinamiska, kas, ja ne vārdos formulējot, tad realitātē, lai izdzīvotu, bija spiesta strauji mainīties un mainīt arī savus iesīkstējus paradumus un pasaules skatījumu. Tā 1931. gadā, vērtējot Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas vēsturisko nozīmi, tiek secināts: *“Latvju tautas bēgļu gaitas lielā pasaules karā ar visām viņu šausmām, badu, slimībām un postu deva mūsu tautai arī daudz pozitīvu ieguvumu: padarīja mūsu zemes rūķu paaudzi kustīgāku, spējīgu piemēroties visdažādiem apstākļiem, norūdīja grūtajam izpostītas dzimtenes uzbūves darbam, bet mūsu inteliģenci un visus citus mūsu priekš kara šaura apjoma biedrību un saimniecisku organizāciju darbiniekus mācīja orientēties visgrūtākajos sajukuma apstākļos, pašdarbībā aizmirst jebkuru šķelšanos un savtīgas intereses un redzēt tikai vienu vadošu zvaigzni – glābt plašos, svešā zemē un svešā kultūrā izmētātos tautas slāņus no galīgas iznīkšanas, uzturēt možu tautas garu viņas visdrūmākajās dienās un vest atpakaļ uz Latviju.”*²⁷

Zemnieki, amatnieki, skolotāji, strādnieki, mākslinieki kļuva par karavīriem, pie tam tuvākajos gados daudzi no viņiem izgāja cauri dažādu pretēju un radikālu ideoloģiju spiedienam, politiskajiem, varas un pārvaldes piedāvājumiem. Savukārt civilā sabiedrība bija spiesta paātrināta tempā attīstīt dažādas kopienu pašpārvaldes formas, rūpējoties par lekškievijā izkaisītajiem latviešu bēgļiem, cenšoties tos nodrošināt ne tikai ar elementāro izdzīvošanai un darbu, bet arī ar izglītības un kultūras iespējām (teātris, grāmatas, avīzes u. c.) un organizēt tiem atgriešanos Latvijā. Lielā mērā šajā piespiedu mobilitātē un dinamiskajās izmaiņās radās un, līdzās pastāvot atšķirīgiem risinājumiem, tika realizēta ideja par neatkarīgas Latvijas iespējamību.

1915. gada maijā latviešu sabiedrībā jau parādās pirmie aicinājumi veidot latviešu karavīru vienības. Šī ideja piepildījumu rod Krievijas valsts domnieku Jāņa Goldmaņa un Jāņa Zālītes 1915. gada 1. augustā (19. jūlijā) parakstītajā uzsaukumā *“Pulcējaties zem latviešu karogiem!”*, kuru sagatavoja rakstnieks Kārlis Skalbe (1879–1945) un jurists Atis Ķēniņš (1874–1961). Uzsaukumam ir manifesta raksturs, kas līdzās patriotismam un aicinājumam cīnīties pret ienaidnieku pēc 700 gadus ilgiem verdzības gadiem mudināja arī *“piepildīt tautas kulturālās atdzimšanas sapni”*²⁸. Bataljonu dibināšana uzreiz izraisīja lielu tautas sajūsma un tie tiek uztverti kā *“pirmais nacionālais*

26 Jēkabsons Ē. Latvijas iedzīvotāju skaita un sastāva izmaiņas militāro un politisko procesu ievērojumā 1914.–1920. gadā – priekšstatī un realitātē. Karš un sabiedrība Latvijā 1914 – 1920. (Red. Jēkabsons Ē.). Rīga: Akadēmiskais apgāds, 2021., 17.–50. lpp.

27 Latviešu bēgļu apgādāšanas Centrālkomiteja. Rīga: Viļa Olava fonda sabiedrība, 1931., 7. lpp.

28 *“Pulcējaties zem latviešu karogiem”*, 1915.01.VIII. Pieejams: <https://www.dveseluputenis.lv/lv/laika-skala/notikums/71/uzsaukums-pulcejaties-zem-latviesu-karogiem/> [Aplūkots 15.07.2024.]

latviešu karaspēks”²⁹. 1915. gada rudenī frontes līnija starp Krievijas un Vācijas armijām Rīgas kauju iecirkņā rietumos nostiprinās Maztīreļa purva un Ložmetējkalna rajonā, un ievērojama loma tajā ir arī nesen saformētajiem latviešu strēlnieku bataljoniem. Šajā kaujas iecirknī fronte ir samērā stabila gandrīz divus gadus. Tur latviešu strēlnieki izcīna vienas no nozīmīgākajām cīņām Latvijas teritorijā: “Ziemassvētku kaujas – Pirmā pasaules kara Krievijas armijas uzbrukuma operācija Rīgas frontes iecirknī, kas izvērtās par vienu no lielākajām Pirmā pasaules kara kaujām Latvijas teritorijā un nozīmīgākajām latviešu strēlnieku vienību cīņām.”³⁰ Ziemassvētku kaujās tiek iesaistīti visi astoņi strēlnieku pulki, kas apvienoti divās brigādēs un vienā divīzijā, kuru Ziemassvētku kauju pirmajā dienā komandēja ģenerālis Augusts Ernests Misiņš (1863–1940).³¹ Abas latviešu strēlnieku brigādes kauju pirmajās stundās 1916. gada 23. decembrī (1917. gada 5. janvārī) sekmīgi veica Vācijas karaspēka aizsardzības līniju pārrāvumus, bet, nesaņemot pienācīgu atbalstu no citām Krievijas armijas vienībām, tajā skaitā, artilērijas, dienas beigās atkāpās izejas pozīcijās (1. brigāde) vai turpināja ierobežotu uzbrukumu Ložmetējkalam (2. brigāde), kuru turpmākajās dienās atbalstīja arī 1. Latviešu strēlnieku brigāde un citas Krievijas armijas vienības. Ložmetējkalu izdevās iekarot (Vācijas armijas vienības, baidoties no aplenkuma, to atstāja). Tas arī bija šo seši dienu vienīgais panākums, kuru aizēnoja milzīgie zaudējumi strēlnieku vidū (aptuveni 5000 strēlnieku vai nu krita, vai pazuda bez vēsts, tika sagūstīti, nosala, Krievijas cara armija kopumā zaudēja aptuveni 19 000 karavīru).³² Pēc trim nedēļām vācieši devās pretuzbrukumā (t. s. Janvāra kaujas, 23.–30.01.1917., kas ir Ziemassvētku kauju turpinājums), tomēr, pateicoties latviešu strēlnieku izrādītajai varonībai un ārkārtīgi aukstajiem laika apstākļiem, Vācijas armijas pretuzbrukums bija neveiksmīgs.³³ –³⁴ Zaudējumi un nepiepildītās cerības radīja vilšanās sajūtu. Strēlnieki bija cerējuši no Vācijas armijas atbrīvot okupēto Zemgali un Kurzemi, bet tas nenotika.

Domājot par Ziemassvētku kauju saikni ar Latvijas neatkarības ideju, jāpauž – vai latviešu strēlnieki un virsnieki jau pirms Ziemassvētku kaujām un to laikā domāja par neatkarību kā tādu? Vai ir avoti, kas to apstiprina? Vai arī ir jārūnā par kaut kādu vēlāk veidotu uzskatu un procesu piedēvēšanu laikmetam, kurā šī doma vēl ir amorfa, neskaidra, nenoformulēta. Mums nav pieejamas atmiņas vai kādas citas liecības (priekšmeti, fotogrāfijas, vēstules u. c.), kas runātu par Ziemassvētku kaujām to norises laikā kā par strēlnieku cīņām par Latvijas neatkarību un tiešā veidā to apliecinātu.

29 [L.] Lapiņš J. Latviešu pulks ir atļauts. Lūdums, 1915., Nr. 181, 8. jūlijs, 1. lpp.

30 Dedumietis D. Ziemassvētku kaujas. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/33399-Ziemassv%C4%93tku-kaujas>. [Aplūkots 03.09.2024.]

31 Jēkabsons Ē. Augusts Misiņš. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/101753-Augusts-Misi%C5%86%C5%A1> [Aplūkots 13.04.2024.]

32 Dedumietis D. Ziemassvētku kaujas. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/33399-Ziemassv%C4%93tku-kaujas> [Aplūkots 03.09.2024.]

33 Bērziņš V. Latviešu strēlnieki Pirmajā pasaules karā (1915–1918). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014., 46.–62. lpp.

34 Vienīgais plašākais skatījums uz Ziemassvētku un Janvāra kaujām (Mītavas operācija) no vāciešu pozīcijām atrodams žurnālista un novadpētnieka Emīla Herolda (1880–1946) apcerē: Herold E. Kämpfe um Mitau (Winter 1916/17). Berlin; Steglitz: Wuertz, 1917. Autors sevišķi izcēlis nežēlīgo aukstumu, kas lielā mērā izbeidzis vāciešu pretuzbrukumu.

Tomēr daudzas no vēlāku laiku liecībām attēlo šo laiku kā tādu, kurā neatkarības un savas valsts ideja “ir gaisā”, tā izpaužas daudzās vēl amorfās un necentrētās darbībās, kas tomēr plūst kādā noteiktā virzienā. Strēlnieks un rakstnieks Aleksandrs Grīns (1895–1941) 1935. gadā savieno vārdus “tauta” un “zeme”, par to kopsummā atzīstot “valsti”, un secina, ka “*Valsts vārds ir jau strēlnieku kauju laikos virzījies augšup no tautas asiņu dziļumiem*”³⁵. Tā ir visa strēlnieku gaita, visas kaujas. Arī viņš izceļ, ka “*jau tad, strēlnieku vakara jundā, ikvakarus visos pulkos dziedāja – Dievs, svēti Latviju*”³⁶ un Nāves salu aizstāvēja “*latviešu tautas pirmais karaspēks*”³⁷. Pulkvedis Jānis Kalniņš apliecinājis, ka “*Dievs, svēti Latviju!*” līdz ar citām dziesmām skan jau 1915. gada rudē, kad pirms došanās uz fronti, svinīgo solījumu (zvērestu) nododot, līdz ar mācītāja runu to dzied strēlnieki kā tautas lepnuma un cerības dziesmu.³⁸ Bet tobrīd runa vēl ir par tautu, nevis valsti. Apvienotās Latviešu Strēlnieku bataljonu lazaretēs māsa Marta Celmiņa 1923. gadā emocionāli apraksta cerības, kas saistās ar sarkanbaltsarkano karogu, to lazaretē kopā ar ievainotajiem strēlniekiem ienesa jau 1916. gada beigās vai 1917. gada sākumā un rūpīgi glabāja, līdz atkal to varēja izkārt lazaretē Latvijas Neatkarības kara laikā.³⁹ Reizē tas ir stāsts par priekšmetu, kas iemieso vēstures gaitu, sākot no Ziemassvētku kaujām līdz neatkarīgai Latvijai, un emocijas – prieku, vilšanos, sāpes un zaudējumus, optimismu un cerību.

Šī raksta hipotēze ir, ka neatkarības idejas saikne ar Ziemassvētku kaujām ir vēlākās izpratnes projicēšana uz laikmetu, kad tā vēl bija neskaidrā un nenoteiktā veidā, ka Ziemassvētku kaujas bija viens no tautas Atmodas mirkļiem. Ziemassvētku kaujas to norises laikā ir sajūsma, cerības, vilšanās kā strēlnieku, tā tautas vidū, bet tās vēl nav cīņas par Latvijas neatkarību. Latviešu strēlnieki tolaik bija Krievijas impērijas armijas sastāvdaļa, nevis nākamās Latvijas valsts karaspēks, tādējādi ne šīs, ne citas kaujas un smagie zaudējumi cīņās nebūtu uzskatāmi kā valstiskuma ideju aizmetņi. Strēlnieku pulkus un latviešu sabiedrību tolaik drīzāk vadīja un tai bija raksturīgs emocionālais pretvācu noskaņojums. Tomēr tās noslēdz laikmetu un iezīmē robežu starp veco, carisko kārtību un laiku, kad būs revolūcijas un asiņainas cīņas un tiks proklamēta un kaujās aizstāvēta neatkarīga Latvijas Republika: “*Kopš septiņdesmitajiem gadiem pierakstot un glabājot latviešu strēlnieku atmiņas, runājot ar desmitiem sirmu, godprātīgu vīru (ne reizi vien ar Ēvaldu Valteru), esmu atkal un atkal dzirdējis atziņu, ka lielais lūzums – atskārsme par brīvu Latviju – radās tieši pēc Ziemassvētku kaujām un to lielajiem upuriem. Bet pirms tam bija naidis. Naidis pret vācu un krievu apspiedējiem.*”⁴⁰

Uzskatāms, ka lielākā daļa atmiņu par Ziemassvētku kaujām ir *post factum*. Vienīgais avots būtu tieša Ziemassvētku kauju fiksēšana, piemēram, dienasgrāmatas,

35 Grīns A. Latviešu tauta un viņas strēlnieki. Latviešu strēlnieki. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība, 1. sēj., 1935., 9. lpp.

36 Turpat.

37 Turpat, 8. lpp.

38 Kalniņš J. 3. Kurzemes latviešu strēlnieku bataljona gaitas. Latviešu strēlnieki. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība, 1. sēj., 1935., 17.–18. lpp.

39 Celmiņa M. Strēlnieku lazaretēs karodziņš. Latviešu Strēlnieks, Nr. 1, 1923., 15.–16. lpp.

40 Ūdris J. Ziemassvētku kaujas un tautas sirdsapziņa. Latvijas Vēstnesis, 1995., Nr. 3., 7. janvāris. 7. lpp.

vēstules, kas rakstītas tajās dienās. Bet šādu liecību nav, un, pat ja atmiņu autors vēlāk raksta (atceras?!), ka viņam vai kādam lielākam kopumam neatkarības ideja ir bijusi, tas vēl nenozīmē, kā tā patiesi bija formulētā noteiktā un nepārprotamā veidolā. Ir atmiņas, kas liecina par valdošo noskaņojumu Ziemassvētku kauju laikā. Piemēram, 4. Vidzemes pulka virsnieks un Ziemassvētku kauju dalībnieks Aleksandrs Plensners (1892–1984) atcerējies, ka ne pulkvedim Rūdolfam Bangerskim (1878–1958) (tobrīd 4. Vidzemes strēlnieku pulka komandieris), “[...] ne kādam citam nebija ne jausmas par to, kas nāks. Ja viņam (vai kādam citam) tobrīd teiktu, ka mums jāpanāk, lai būtu patstāvīga Latvijas valsts, atdalījusies no Krievijas, viņš droši vien liktu tādu arestēt vai aizsūtīt uz trako māju. Laikā jau tik tuvu, bet garā vēl tik tālu mēs bijām no tā, pēc kā jau tā paša gada rudenī sākām tiekties”.⁴¹ Ziemassvētku kauju laikā netika izveidota neatkarīga Latvijas valsts, bet tā pēc vēlāku laiku liecībām ir “topoša ideja”: “Atceroties Ziemassvētku kauju nemirstību, arī šajās dienās vēsturiskajās vietās Rīgas pievārtē tika godināti latviešu strēlnieki, kas ziedoja savas dzīvības, sapņodami par Latvijas brīvību un neatkarību.”⁴² Emocionāls motīvs ir arī 3. Kurzemes latviešu strēlnieku pulka komandiera pulkveža Jāņa Kalniņa (1867–1942) teiktajā par šā paša pulka 1. bataljona komandiera kapteiņa Jēkaba Elša (1890–1917) varoņo nāvi: “Viens no pirmajiem kapteinis Elsis ieskrien vācu ierakumos, un sīvā cīņā beidzas ar mūsu uzvaru, bet pats Elsis kritis varoņa nāvē, trāpīts no ienaidnieka rokas granātas taisni galvā. Krita arī praporščiks Kalniņš, un ne vienam, ne otram nebija vairs lemts redzēt ne Ziemas svētku egli, ne brīvo Latviju, par kuru viņi tik daudz sapņoja.”⁴³

Līdzīgi rakstījis arī 7. Bauskas pulka komandieris Kārlis Goppers (1876–1941), kas ir viens no retajiem tā laika pulku vai bataljonu komandieriem, kurš ir atstājis ne tikai atmiņas, bet arī devis izvērstus raksturojumus un analizējis notikumus: “(..) pasaules kara sākumā vēl nebija un arī nevarēja būt atklāti izteiktas idejas par latvju valsts neatkarību. Nebija viņas arī vēl tad, kad latviešu strēlnieki sāka pulcēties no visām lielās Krievijas malām savās nacionālās kaujas vienībās. Bet, neskatoties uz to, katrs strēlnieks, iestādamies pirmās latviešu kara vienībās, nesa šo ideju sev līdzī, dziļi noslēpdam viņu savā sirdī, nesa viņu kā ilgas pēc brīvības un pauda viņu katru dienu, dziedot vakara jundā tautas lūgšanu “Dievs, svētī Latviju”. ”⁴⁴ Tas, uz ko cerēja latviešu strēlnieki, bija Latvijas okupētās teritorijas atbrīvošana no Vācijas karaspēka un vācbaltu kārtas privilēģiju likvidēšana.

Publicētas atmiņas par Ziemassvētku kaujām ir vēlāk tapuši teksti, kas izprotami, ņemot vērā jaunos apstākļos. Pirmās atmiņas ir jau 20. gs. 20. gadu pirmajā pusē, kas salīdzinoši ir īss laika sprādis no aprakstāmajiem notikumiem, tomēr izmaiņu straujums un notikumu attīstība ir noteikusi ļoti stabilu un arī turpmāk plaši atzītu aksiomu: latviešu strēlnieki ir pirmais latviešu tautas karaspēks un neatkarības idejas realizētāji dzīvē, šajās kaujās tauta “pati mācījās pazīt savus spēkus un viņiem uzticēties”⁴⁵. Ar to

41 Plensners A. Divdesmitā gadsimta pārvērtības. [Bruklina]: Grāmatu Draugs, 1978., 44 lpp.

42 Ūdris J. No Ziemassvētku kauju laukiem un varoņu mūžamajām – līdz Zvaigznes dienas gaismai. Latvijas Vēstnesis, 1996., Nr. 3., 9. janvāris. 1. un 3. lpp.

43 Kalniņš J. Ziemas svētku kauju atmiņas. Kapitāns Jēkabs Elsis. (Sakop., izd. A. Burtņieks). Rīga: Valters un Rapa, 1923., 12. lpp.

44 Goppers K. Strēlnieku laiki. Rīga: Valters un Rapa, 1931., 94. lpp.

45 Goppers K. Latviešu strēlnieku pulku Ziemassvētki 1916. g. [Rīga]: [Leta], 1924., 4. lpp.

Goppers runā atmodas jēdzienos, kas paredz tautas izglītošanos, mācīšanos un pieaugšanu. Tā savukārt vairo uzticēšanos, pašāvivu un ved pie atmošanās, kas pāraug konstruktīvā un mērķtiecīgā darbībā. Goppers augstu novērtē tautas apziņu, kopējo izpratni, spēju mācīties un spēju uzticēties saviem cilvēkiem, proti, tauta ir “iekustējusies”, kas ļauj tai izvirzīt cilvēkus un grupas (tajā skaitā partijas), kuras ir gatavas uzticēties militārajam resursam un apvienojumā ar nacionālo ideju domāt par neatkarīgas Latvijas ideju un tās realizēšanu. Strēlnieku izcīnītās kaujas 1916. gadā Goppers uzskata par pirmajām – sagatavošanās kaujām, kas vēlāk turpināsies kā cīņas par Latvijas brīvību. Gan šīs pirmās strēlnieku kaujas Pierīgas frontē un Nāves salā, gan vēlākās Latvijas Neatkarības kara cīņas, kurās latviešu karavīri parādīja varonību, pašizliedzību un uzupurēšanos un kuras ir izaugušas no dzimtenes un tautas mīlestības, pat ja vēl starp tām nav redzama un izprotama cieša vienojoša saikne, ļauj visā tautā nostiprināties pārliecībai, “*ka neatkarīgā Latvija nav kāda atsevišķa iekarojuma auglis, bet ir atbrīvota no svešas varas, vienīgi pateicoties nacionālai idejai, kura prata sevi apvienot visādas politiskas strāvas*”⁴⁶. Komandieris uzsver, ka Ziemassvētku kaujas un strēlnieku kaujas pirms un pēc ir to jauno ideju un parādību loģiskas sekas, jaunlatviešu kustības idejām, kas parādījās 19. gs. vidū, kad krīvi, kā viņš poētiski izsakās, vārdā piesaucot K. Baronu, K. Valdemāru un Kronvaldu Ati, sāka kopt un izplatīt tautas gara bagātības, aicināja jaunatni uz darbu un gaismu, kad veidojās izglītības un dziedāšanas biedrības laukos un Rīgā. Vajadzēja vēl pusgadsimtu, lai tauta nobriestu brīvībai, bet sākums bija šie jaunlatviešu garīgie impulsi un savas kultūras attīstība. Goppers uzskata, ka militārie panākumi nav atrauti no vispārējā izglītības līmeņa celšanas un kultūras attīstības – Otrā atmoda burtiski turpina Pirmās atmodas iesākto. Goppers saskata kādu vienotu procesu, kurā viņš izceļ nozīmīgākos komponentus: jaunlatviešu laikmeta darbinieki, kas radīja tik spēcīgu nacionālo apziņu, ka “*varēja dot latvju strēlniekiem nepieredzētus spēkus, lai rautu bezgalīgos dzeloņdrāšu mežus zem ienaidnieka uguns lietus*”⁴⁷. Abi šie procesi pieprasa milzīgu iekšēju garīgu spēku mobilizāciju un ārēju kustību – došanās studēt uz Tērbatas universitāti vai pretī ienaidniekam kaujas laukā šajā gadījumā ir kaut kas pēc dziļākās būtības līdzīgs un saistīts. Ar saviem darbiem latviešu strēlnieki bruģēja ceļu uz neatkarību, bet tauta ieguva atziņu, ka tai ir savs karaspēks. Savukārt šī izšķirošā apziņa un pašaušanās ir resurss, kas politiķiem (tolaik drīzāk – sabiedriskiem darbiniekiem) deva iespēju atklāti paust Latvijas neatkarības ideju, sākot ar 1917. gada martu. Šādi iztēlojoties notikumu gaitu, Goppers, ne tikai pamato strēlnieku nozīmi, bet arī atrod nozīmīgu vietu Ziemassvētku kaujām, redzot tās kā ilgstoša procesa nozīmīgu posmu, kas noveda pie neatkarīgas Latvijas valsts, un kā savienojosu elementu starp tautu un valsti. Šo ideju paudis arī 2. Latviešu strēlnieku brigādes komandieris Ziemassvētku kauju laikā ģenerālis Andrejs Auzāns (1871–1953): “*Strēlnieku Ziemassvētku cīņās pirmo reizi pēc vairākiem gadsimtiem latvieši parādījās kā vienota tauta, līdz ar to parādīdami visai pasaulei, ka viņiem ir tiesības uz savu valsti.*”⁴⁸ Auzāns jau 1923. gadā, vērtējot Ziemassvētku kauju nozīmi, formulējis vairākas idejas: 1) kauju plānošanā liela nozīme

46 Goppers K. Strēlnieku laiki. Rīga: Valters un Rapa, 1931., 94.–95. lpp.

47 Goppers K. Strēlnieku laiki. Rīga: Valters un Rapa, 1931., 94. lpp.

48 Citēts no Porietis J. Strēlnieku leģendārās gaitas. Lincoln: Pilskans, 1968., 195.–196. lpp.

ir pašiem latviešiem, kas sevi līdz tam ir labi parādījuši un savā ziņā nopelnījuši šo iespēju (sasnieguši militāra brieduma līmeni); 2) kaujās visi latviešu strēlnieki ir ne tikai formāli apvienoti, bet arī izjūt piederību vienam kopumam un cīnās par kopīgu ideju – atbrīvot tēvu zemi no vāciešu okupācijas (tautības izjūta); 3) nevis kādam prasīt, bet pašiem ar asinīm pierādīt savas tiesības uz tēvu zemi un nostāties līdzās vāciešiem un krieviem kā patstāvīgai tautai, kura spēj aizstāvēt savu valsti un arī ļauj ar paļāvību skatīties nākotnē (līdztiesības ideja).⁴⁹ Goppera un Auzāna gadījumā gan jāņem vērā, ka viņi nepiedalījās Latvijas Neatkarības karā, un viņiem ir svarīgi neatkarības idejas iedīgļus saskatīt jau latviešu strēlnieku kaujās Krievijas impērijas armijas sastāvā Rīgas placdarmā 1915.–1917. gadā. Tas kopumā bija svarīgi arī strēlniekiem kā grupai – atrast savu leģitīmo vietu un lomu neatkarīgas Latvijas tapšanā, kas paredzēja arī Ziemassvētku kauju iekļaušanu neatkarības idejas ģenēzē.

Secinājumi

Vārdkoptermins “Otrā atmoda” aptver nozīmīgākos procesus un notikumus Latvijā (un ārpus tās saiknē ar Latviju) 1915.–1919. gadā. Tomēr, neraugoties uz šī laikmeta izcilo nozīmi Latvijas vēsturē – Pirmais pasaules karš Latvijas teritorijā, daļas latviešu sabiedrības došanās bēgļu gaitās, latviešu inteliģences darbība ārpus Latvijas, neatkarīgas Latvijas Republikas proklamēšana un Brīvības cīņas, kā vienots laikmets tas pēdīts maz. Kā apkopojošs un centralizējošs apzīmējums “Otrā atmoda” 20. gs. 20.–30. gados nenostiprinājās. To lietoja vien paretam (E. Blanks). Vēl jo vairāk – gan termins, gan arī laikmets selektīvai atļasei un aizmiršanai ticis pakļauts Latvijas okupācijas gados 20. gs. 40.–80. gados. Otrās atmodas jēdziens no jauna aktualizēts Trešās atmodas laikā, kad tās darbinieki centās vilkt paralēles ar tautas atmodu 19. gs. 50.–70. gados un valsts izvedi 20. gs. sākumā gadu beigās.

Pirmais pasaules karš izraisīja latviešu sabiedrības mobilitāti, daļai dodoties bēgļu gaitās, daļai iestājoties strēlniekos. Šī kustība prom no ierastās vides un darbiem strauji mainīja sabiedrību, kas kļuva atvērtāka jaunām idejām un ietekmēm. Sevišķi nozīmīga bija latviešu strēlnieku bataljonu dibināšana. Līdz ar uzsaukuma “Pulcējaties zem latviešu karogiem!” publicēšanu 1915. gada 10. augustā parādās arī doma, ka strēlnieku bataljoni (vēlāk – pulki) ir latviešu karaspēks. Šī ideja turpinājumā tiek daudzkārt atkārtota, apstiprināta un ir aktuāla mūsdienu interpretācijā. Tā lietota, lai pamatotu latviešu tautas vēsturiskumu, tiesības uz savu zemi, valsti un nacionālu kultūru. Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme ir plaši apspriesta un aprakstīta, tāpat arī detaļās ir analizētas Ziemassvētku kaujas. Tāpat kā strēlnieki, tā Ziemassvētku kaujas atmiņu konstruēšanā ir cieši saistīti ar neatkarības idejas iesākumu, kas ļāvis tos iekļaut Otrās atmodas nacionālās idejas kontekstā. Šāds iekļāvums ir ļāvis precīzāk rādīt Ziemassvētku kaujas tautas “mentālajā kartē” – tās ir interpretētas kā robežšķirtne, pāreja no amorfas Latvijas neatkarības idejas uz valsti, kā tautas atmošanās nozīmīga epizode. Atmiņās un literatūrā, periodikā un publicistikā ir nostiprinājies uzskats, ka Ziemassvētku kaujas tolaik vēl amorfo neatkarības ideju sāka pārvērst realitātē. Tomēr tikai daļēji šī neatkarības ideja ir akceptējama. Strēlnieki

49 Auzāns A. Ziemassvētku kauju nozīme. Latviešu Strēlnieks, Nr. 1., 1923., 18.–19. lpp.

noteikti apjauta savu citādību, salīdzinot ar citiem Krievijas armijas kareivjiem un virsniekiem Ziemassvētku kauju laikā. Viņiem bija savi centieni un motivācija – spēcīga vēlme atbrīvot okupētās Latvijas teritorijas no Vācijas armijas karaspēka un pretvāciskais noskaņojums. Tomēr viņi bija Krievijas impērijas armijas kareivji un nekaroja par neatkarīgu Latvijas Republiku. Daļēji tas ir ticis aizmirsts, meklējot strēlnieku vietu jaunajā Latvijas valsts vēsturē un politiskajā iekārtā. Lai arī latviešu strēlnieki Ziemassvētku kaujās un citās 1915.–1917. gada kaujās nekaroja par neatkarīgu Latvijas Republiku, viņi ir daļa no latviešu sabiedrības, kas Pirmā pasaules kara apstākļos kļuva mobila, dinamiska un netieši iedvesmoja Latvijas neatkarības ideju, daļai no viņiem iesaistoties arī Latvijas Neatkarības kara (1918.–1920.) brīvības cīņās.

Lietotie saīsinājumi

LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā republika

LTF – Latvijas Tautas fronte

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku savienība

Setting the Christmas Battles in the Context of the Second Awakening

Gatis Ozoliņš, Dr, philol.,

Project Manager for Public Education at the
“Christmas Battles Museum”, a branch of
the Latvian War Museum,

Senior Researcher at the Institute of
Literature, Folklore and Art of the University
of Latvia

Smilšu iela 20, Rīga, Latvija

gatis.ozolins@lulfmi.lv

gatis.ozolins@karamuzejs.lv

 0000-0002-5285-8100

The paper aims at bringing the concept of the Second Awakening into focus and fixing the importance of the Christmas battles in the epoch of the Second Awakening. What is understood by the Second Awakening is the period in Latvia's history lasting from 1915 to 1919, when during WWI part of Latvia's territory was occupied by the German armed forces. This resulted in: a) many people's seeking refuge and the creation of different organizations which took care of the refugees, b) the formation of Latvian Riflemen regiments. In general, these processes “shook up” the Latvian people and made them mobile both in reality and everyday life as well as mentally. This, in turn, contributed to a quicker and deeper perception of new ideas, acceptance of changes and readiness for essential transformations. In the context of the significance of the Second Awakening outside Latvia, the important thing was: c) activities of the Latvians in Switzerland in the field of cultural autonomy and their attempts to attract international attention to the fate of small nations. The Second Awakening should be regarded as a direct continuation of the First Awakening, while the Third Awakening, when over the whole period of Latvia's occupation Latvian people had considered themselves heirs and followers of the independent state during the Second Awakening, links the history of Latvian people into a united process.

To achieve the aim set in the paper, the conception of the Second Awakening has been evaluated, and the context (the Third Awakening), during which the interest in the significance of the Second Awakening in the history of Latvia was revived, has been outlined. In the 20-s – 30-s of the 20th century, the conception of the Second Awakening was not yet fully defined and developed. Previously, publicist, journalist and politician Ernests Blanks (1894 – 1972) had offered the term *Awakening* to denote the special wave of a national uplift in the middle of the 19th century, whose principal driving force had been the Neo-Latvians. The events, that led up to gradual forgetting of the Second Awakening, were several occupations of Latvia in the 40-s of the 20th century and subsequent interpretations of LSSR history resulting from these occupations; the interpretations that made every attempt to completely erase any memories about the independent Republic of Latvia (1918 – 1940) from people's mind. The interest in the Second Awakening was aroused anew by the

transformations in the Latvian society during the second half of the 80-s in the 20th century. This marked new trajectories – the interest and understanding about the history of Latvia, about persons, events and processes concealed before increased again. And simultaneously changed the understanding about the role of the Latvian Riflemen. If in times of LSSR, the Red Latvian Riflemen had achieved a cult status, now the focus of interest and knowledge shifted to such events as the foundation of Latvian Riflemen battalions/regiments and their participation in actions on Riga bridge-head during WWI, to the genesis of the idea of independence and the role of riflemen in the history of Latvia.

The paper is based on the published memories of the participants in Christmas battles and on the articles in press which are analysed by applying methods of narrative research, focusing on values, emotions (e. g. disappointment), and ideas (thoughts, opinions) which the riflemen had been guided by during the Christmas battles and after them. The Christmas battles were the fiercest battles fought in Latvia during WWI. These were the attacks of the army of Russian Empire launched on the positions of the German army from January 5 to January 11, 1917 (according to the old-style – from December 23 to December 29, 1916). The eight Latvian Riflemen regiments, hoping for a successful outcome of battles, were located in the centre. Although during the period of six-days they managed to capture a fortified point of the German army – Machine-gun Hill –, the principal riflemen's expectations about the liberation of Kurzeme and Zemgale from the German occupation were not satisfied. The tremendous losses that the riflemen suffered in battles (about 5000 riflemen were either killed in action or were reported as missing, taken prisoners, froze to death, and the army of tsarist Russia lost about 19000 soldiers) evoked among them even a greater feeling of disappointment.

The article draws the conclusion that despite the insignificant military achievements and tremendous losses among the riflemen, the Christmas battles were a significant turning-point and had considerably helped to strengthen the opinion among the Latvian people that it was possible for the Latvians to establish their own sovereign state, that the Latvian nation had their own potential army (8 riflemen regiments that had taken part in Christmas battles) which, in case of need, could defend the independent Republic of Latvia. At the same time, it should be mentioned that the Latvian Riflemen were the soldiers in the army of Russian empire and did not fight for the independent Republic of Latvia. However, from the very first battles in October 1915, they had their own targets and motivation, namely, a very strong desire to set the occupied Latvia's territories free from the German armed forces, and they were guided by strong anti-German spirits as well.

© Gatis Ozoliņš, Latvijas Kara muzejs

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons attiecinājuma – Nekomerčiāls 4.0 – starptautisko licenci (CC BY - NC 4.0)

This is an open article licensed under the Creative Commons Attribution – NonCommercial 4.0 International License (CC BY - NC 4.0)
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Skats no iekšienes: virsnieka Pētera Bebriša liecība par Padomju Latvijas armijas un 15. armijas vadību 1919.–1920. gadā

Ēriks Jēkabsons, Dr. hist.

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu
fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas
profesors

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvija

eriks.jekabsons@lu.lv

 0000-0002-4961-106X

Publicēts Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts Vēstures Arhīva Politiskās policijas fondā glabātais bijušā Krievijas armijas latviešu strēlnieku pulku un vēlākā Latvijas armijas virsnieka Pētera Bebriša kā liecinieka 1921. gada 18. jūlijā Politiskās apsardzības Daugavpils rajona pārvaldē sastādītais nopratināšanas protokols, kurā P. Bebrišs tūlīt pēc atgriešanās no Maskavas raksturo dienesta laikā Sarkanajā armijā sastaptās režīma amatpersonas un militāros komandierus, raksturojot arī viņu darbību un tās apstākļus. Dokuments atklāj svarīgas detaļas par boļševiku varas struktūru un amatpersonu darbību, personiskām īpašībām un pat ārējo izskatu. Dokuments arī apliecina, kādā veidā strādāja un informāciju ievāca Latvijas Politiskās apsardzības (vēlākās Politiskās pārvaldes) ierēdņi, kuru uzdevums bija atklāt spieģus un diversantus desmitiem tūkstošu cilvēku lielajā ieplūstošajā bēgļu masā no Padomju Krievijas.

Atslēgas vārdi: Padomju Krievijas 15. armija, Padomju Latvijas armija, boļševiku režīms

1919. gada pirmā puse Latvijas vēsturē neapšaubāmi bija viens no sarežģītākajiem posmiem Neatkarības kara vēsturē, kurā būtisku vietu ieņem boļševiku jeb t. s. “Padomju Latvijas” režīms un tā realizētā politika. Kara apstākļos liela nozīme bija tieši militārajai politikai, uz no Padomju Krievijas atvesto latviešu strēlnieku pulku bāzes izveidojot t. s. Padomju Latvijas armiju kā Sarkanās armijas sastāvdaļu, un tajā piespiedu kārtā tika iesaistīts milzīgs skaits Latvijas iedzīvotāju. Režīms, pateicoties represijām un nepareizajai saimnieciskajai politikai, strauji zaudēja atbalstu, un 1919. gada 7. jūnijā Padomju Latvijas armija masveida dezertēšanas un militāro sakāvju rezultātā beidza pastāvēt, tās atliekas pārdēvējot par 15. armiju un attiecīgi papildinot, kura turpmākos mēnešos līdz pat 1920. gada vasarai turpināja cīņu pret Latvijas un Polijas armiju Sarkanās armijas Rietumu frontē, arī Latgalē, tāpat 15. armija un kara apstākļos ar to cieši saistītās boļševiku režīma civiliestādes kontrolēja situāciju šī Latvijas apgabala iekšienē. Armijas štābs darbojās Daugavpilī un pēc tam Veļikije Lukos, bet armijā un tās vadībā joprojām ievērojama loma bija latviešu boļševikiem, kā arī komandieriem (daļa no pēdējiem vienkārši nepaspēja dezertēt 1919. gada vasarā un bija spiesti turpināt dienestu līdz pat Krievijas Pilsoņu kara noslēgumam, kad

varēja atgriezties dzimtenē). Par Padomju Latvijas pastāvēšanas laika posmu zināma nopietna izpēte ir veikta,¹ taču par Latvijas armijas pretinieku – 15. armiju un tās aktivitātēm Rietumu frontē pētījumi Latvijā vēl jāturpina, jo tie pilnīgi noteikti būtiski papildinās mūsu priekšstatus par savu vēsturi.

Krājumā publicējam LNA LVVA Politiskās policijas fondā (kolekcijā) glabātais bijušā Krievijas armijas latviešu strēlnieku pulku un vēlākā Latvijas armijas virsnieka Pēterā Bebriša kā liecinieka 1921. gada 18. jūlijā Politiskās apsardzības Daugavpils rajona pārvaldē tās priekšnieka Jāņa Sausā sastādītais nopratināšanas protokols, kurā P. Bebrišs tūlīt pēc atgriešanās dzimtenē no Maskavas detalizēti raksturo dienesta laikā Sarkanajā armijā sastaptās režīma amatpersonas un militāros komandierus, samērā plaši raksturojot arī viņu darbību un tās apstākļus. Politiskās apsardzības interesi šajā gadījumā, cita starpā, noteica šajā laikā intensīvi notiekošā bēgļu atgriešanās no Padomju Krievijas un lielais šīs valsts spiegošanas struktūru aģentu īpatsvars starp viņiem. J. Sausajam pakļautā kanceleja pārrakstīja protokolu arī mašīnrakstā un 22. jūlijā nosūtīja iestādes vadībai Rīgā, komentējot, ka “viens otrs” no minētajām personām atgriežas Latvijā, lai “uzsāktu šeit propagandu un organizētu sacelšanos, lai novestu Latviju pie Gruzijas likteņa” (Padomju Krievija tikko bija iznīcinājusi Gruzijas neatkarību). Pavadvēstules beigās J. Sausais lūdza “turēt vislielākā slepenībā” ziņu sniedzēja vārdu, jo tam Padomju Krievijā ir tuvinieki, kas varētu tikt represēti, ja vārds taptu zināms.²

Pārskata – ziņojuma autors Pēteris Bebrišs dzimis 1896. gada 21. janvārī Izabelīnas pagasta Bebrišu sādžā (vēlāk – Skaistas pagasts) Jāņa Bebriša ģimenē. 1911. gadā viņš Pēterburgā nokārtoja tautskolotāja pārbaudījumu, iegūstot pedagoga tiesības. Sākoties Pirmajam pasaules karam, 1914. gada augustā viņš Pēterburgā (drīzumā pārdēvēta par Petrogradu) brīvprātīgi iestājās armijā un viņu iedalīja 316. Novgorodas zemessargu kājnieku дружинā, kurā tika paaugstināts vispirms par jefreitoru, pēc tam jaunāko unteroficieri, turklāt 1914. gada decembrī – 1915. gada februārī sekmīgi beidza 57. zemessargu brigādes zaurjadpraporščiku (praporščika vietas izpildītāju) skolu, martā par tādu tiekot paaugstināts (no marta dienēja 312. Petrogradas дружинā). Galu galā 1915. gada maijā P. Bebrišs kā eksternis sekmīgi nokārtoja virsnieka zināšanu pārbaudījumus 1. Pēterhofas praporščiku skolā, jūnijā viņu iedalīja jaunformējamajā 436. kājnieku Novoladogas pulkā frontē pie Rīgas, bet jūlijā P. Bebrišu paaugstināja par praporščiku. Kaujās izlūkgājiena laikā 1916. gada janvārī pie Mangaļu mežsarga mājām tika ievainots plaukstā, bet palika kaujas ierindā, martā – ievainots ar šķembu galvā, maijā – kontuzēts, bet palika ierindā, jūnijā – vēlreiz ievainots un evakuēts ārstēšanai uz Petrogradu. Pēc izārstēšanās septembrī iedalīts 72. kājnieku rezerves pulkā Brjanskā, bet decembrī atgriezās savā 436. pulkā Ziemeļu frontē, tiekot iecelts par rotas komandieri un paaugstināts par podporučiku. 1917. gada janvārī pārvietots uz 742. Poņevežas kājnieku pulku, bet martā pēc paša vēlēšanās – uz

1 Sk.: Bērziņš Valdis. Latviešu strēlnieki – drāma un traģēdija. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1995.; Šiliņš Jānis. Padomju Latvija 1918–1919. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 2013.; Šiliņš J. Padomju Latvija, 1919.–1920. gads. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/90374-Padomju-Latvija,-1919%E2%80%931920-gads> (skatīts 2024. gada 2. aug.).

2 Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3235-1/12-10, 234., 235. lp.

5. Zemgales latviešu strēlnieku pulku (jaunākais virsnieks). Kaujās par Rīgu 1917. gada septembrī jau kā poručiks, kontuzēts un saindēts ar kaujas gāzēm, palika ierindā un tika iecelts par rotas komandieri. Par parādīto varonību apbalvots ar diviem ordeņiem un Svētā Jura IV šķiras krustu (par piedalīšanos un varonību kaujās pie Mazās Juglas un Mālpils 1919. gada septembrī viņš 20. gados tika apbalvots arī ar Lāčplēša Kara ordeni). Pēc atkāpšanās no Rīgas septembrī paaugstināts par štābkapteini. Sabrūkot armijai pēc boļševiku apvērsuma, decembrī P. Bebrīšs slimības dēļ tika evakuēts uz sev no pirmskara laika labi pazīstamo Petrogradu, kur arī pagaidām palika boļševiku režīma laikā. Kaut arī 1918. gada septembrī viņš bija oficiāli atzīts par kara dienestam nederīgu, 1919. gada 18. janvārī tika mobilizēts Padomju Latvijas armijā, ieceļot par Kara satiksmes ceļu nodaļas priekšnieku Daugavpilī (27. janvārī–15. februārī bija apcietināts, 20. februārī iecelts par priekšnieka vietnieku, bet 8. maijā – par sevišķu uzdevumu ierēdni tajā pašā nodaļā Daugavpilī). Pēc Padomju Latvijas armijas atlieku pārveidošanas par 15. armiju turpināja dienestu nodaļā. 1919. gada vasarā kopā ar armijas vadību tika evakuēts uz Vēlikije Lukiem un 1920. gada 17. maijā pārvietots uz centrālo Sarkanās armijas Kara satiksmes pārvaldi Maskavā kā jaunākais darbvedis, bet 16. jūnijā iecelts par Aleksandra dzelzceļa kara satiksmes priekšnieka pārvaldes sevišķu uzdevumu ierēdni turpat Maskavā. Galu galā 1921. gada 8. aprīlī pēc iesniegtā lūguma P. Bebrīšu atvaļināja no Sarkanās armijas kā Latvijas pilsoni un maijā viņš izbrauca no Maskavas, atgriežoties Latvijā kārtējā bēgļu ešelonā.

1921. gada septembrī P. Bebrīšs kā kapteinis iestājās Latvijas armijas dienestā 8. Daugavpils kājnieku pulkā Cēsīs, kur kā rotas komandieris dienēja līdz 1935. gadam, kad tika pārvietots tādā pašā amatā uz 10. Aizputes kājnieku pulku Daugavpilī. Sākoties pasaules karam un izveidojot Robežsargu brigādes 5. Krāslavas robežsargu bataljonu bijušās robežas ar Poliju apsardzībai, pārvietots uz to kā 2. rotas komandieris. Apbalvots ar Triju zvaigžņu un Viestura ordeni ar šķēpiem, kā arī Aizsargu Nopelni krustu. Pēc valsts okupācijas no 1940. gada 22. jūnija atradās atvaļinājumā, bet 8. augustā “pēc paša vēlēšanās” tika atvaļināts, par izvēlēto dzīvesvietu deklarējot Daugavpils apriņķi. Pārsteidzoši, taču, šķiet, P. Bebrīšam izdevās izvairīties no okupācijas režīma represijām, iespējams tāpēc, ka pēc Otrā pasaules kara viņš mainīja dzīvesvietu un ar ģimeni dzīvoja Kurzemē, Mērsragā, kā zvejnieku kolhoza “1. maijs” brīvprātīgo ugunsdzēsēju komandas priekšnieks, vēlāk, līdz pat 70. gadiem, kolhoza ugunsdrošības un apsardzes priekšnieks. P. Bebrīša dzīvesbiedre Karlīne nomira 1965. gadā, bet 1934. gadā adoptētais dzīvesbiedres dēls Elmārs Bebrīšs bija sporta skolotājs Stiklos un Talsos, kā arī ievērojams peldēšanas treneris (miris 1994. gadā). Pēteris Bebrīšs pats nomira 1981. gada martā un apbedīts Mērsraga kapos.³

Faktiski P. Bebrīšs 1919.–1921. gadā ieņēma būtisku amatu Padomju Latvijas armijā un uz tās bāzes izveidotajā 15. armijā, un dienesta laikā viņš tieši saskarās ar vadošajām armijas amatpersonām (objektīvi vislabāk viņš iepazīna ar kara satiksmes ceļu nozari saistītos, taču nav šaubu, ka dienesta pienākumu ietvaros P. Bebrīšs kontaktējās ar visām armijas štāba nodaļām Daugavpilī un Vēlikije Lukos, ieskaitot “sevišķo” un citas). Tāpat sevišķa nozīme ir dokumentā minēto režīma un tā bruņoto spēku vadošo amatpersonu tautībai – galvenokārt runa ir par latviešiem, tādējādi var palīdzēt nākotnē veidot pat šīs

3 Sk.: Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 5601-1-492; 1373-1-1990.

kategorijas cilvēku sociālo portretu, kas, ievērojot latviešu lomu un nozīmi boļševiku režīmā Krievijas Pilsoņu kara gados un arī vēlāk, ir nozīmīgi.

Dokuments zināmā mērā papildina mūsu rīcībā esošo informāciju par Padomju Latvijas bruņotajiem spēkiem, ļauj labāk izprast mehānismu, kā darbojās boļševiku režīma militārās un represīvās iestādes (tribunāli, “sevišķās nodaļas” karaspēkā u. c.), papildināt priekšstatu par represiju raksturu Latvijā un sevišķi Latgalē boļševiku režīma laikā, par iekšējiem procesiem Padomju Latvijas armijā un 1919. gada jūnijā uz tās bāzes izveidotajā 15. armijā, kas turpināja atrasties frontē Latgalē un citur pret Latvijas, Polijas u. c. armijām u. c.

Atklāj informāciju (represiju mehānisms, organizētāji un izpildītāji u. c.) par situāciju Daugavpilī, kā arī svarīgas un interesantas detaļas par boļševiku varas struktūru un karaspēka vadošo amatpersonu darbību, personiskām īpašībām un pat ārējo izskatu. Cita starpā, tas ļauj ne vien atklāt aplūkojamā laika perioda sabiedrības izpratni par savstarpējām attiecībām u. c., bet pat Krievijas Pilsoņu kara un ar to cieši saistītā Latvijas Neatkarības kara laikā pastāvošās “specifiskās” modes tendences, piemēram, t. s. “komunistu modi”, matus nēsājot sasukātus uz augšu u. tml.

Dokuments arī apliecina, kādā veidā strādāja un informāciju ievāca Latvijas Politiskās apsardzības (vēlākās Politiskās pārvaldes) ierēdņi, kuru uzdevums bija atklāt spiegos un diversantus desmitiem tūkstošu cilvēku lielajā ieplūstošajā bēgļu masā no Padomju Krievijas.

Iespēju robežās saglabāts liecības jeb ziņojuma autora lietotais rakstītā stils un īpatnības (ieskaitot terminu krievu valodas rakstību un izteicienu rakstību latīņu alfabētā). Nepieciešamības gadījumā sniegti komentāri par minētajām personām un specifiskajiem terminiem. Dokumenta autors vietām iekavās vai tieši tekstā pēdīnās sniedz atsevišķu vārdu un jēdzienu oriģinālskanējumu krievu valodā, iespēju robežās tiem sniegts tulkojums kvadrātiekvās.

Dokuments.

[..]

Dienēdams 1919. gadā “Armija Sovetskoj Latviji [Padomju Latvijas armija]”, vēlāki 15. armijā, pie štāba, manīm bija izdevība iepazīties ar sekošiem lielinieku varas vīriem, kā arī komunistiem:

KRŪMIŅŠ (vārdu un tēva vārda nezinu)⁴ bija 15. armijas tribunāla priekšsēdētājs no formēšanas dienas līdz apmēram maija beigām, kad tribunāls evakuējās uz Vēļikij-Lukiem. Pie Krūmiņa caur tribunālu tika daudzi Daugavpils pilsoņi notiesāti uz nāvi. Starp citu, Krūmiņš būdams par priekšsēdētāju, notiesāja uz nāvi 37 cilvēkus, ko manīm teica LEIZEROVIČS, kurš ir Daugavpils iedzīvotājs un bija par darbvedi pie Krūmiņa. To Leizerovičs manīm teica sēdēdams ar mani kopā pie lieliniekiem cietumā (1919. gada 27. janvāris – 15. februāris). Leizerovičs ir jauns puika un ļoti jauns, gadus

4 Krišjānis Krūmiņš (1884–1972), no 1904. gada partijā, līdz karam atslēdznieks Daugavpils dzelzceļa darbnīcās. 20.–30. gados atbildīgos amatos PSRS. Pēc Otrā pasaules kara atgriezās Latvijā.

18–20 vecs, viņš brauca skatīties, kā šāva cilvēkus, jo tas tam ļoti patika. Par to Leizerovičs manīm stāstīja vairākkārt un ļoti sīki aprakstīja nošaujamo pēdējos brīžus. Vai Leizerovičs pats personīgi šāva cilvēkus – apliecināt nevaru. Krūmiņš ir 40 gadus vecs, brunets, gandrīz rūsgans, bakurētainu ģīmi, vidēju augumu, plečīgs, melnu, platu bārdi (ar rūsganu nokrāsu). Brīžam nēsā zilas brilles, [tam ir] melnas acis. Jau 1919. gada jūnijā Krūmiņš tika komandēts laikam uz 14. armijas tribunālu. Vēl vēlāki tas bija 4. armijas tribunāla priekšsēdētājs. Tā kā tagad armijas likvidētas – tad Krūmiņš droši vien ir tagad par priekšsēdētāju kāda apgabala tribunālā un atrodas Krievijā. Krūmiņš ir no Krustpils jeb Glazmankas⁵ apkārtnes. Viņu ļoti labi pazīst Reinis BANKOVIČS. Pēc Krūmiņa par 15. armijas tribunāla priekšsēdētāju bija STASJULIS⁶, pēc tautības leitis, bijis Amerikas emigrants, ar juridisko izglītību. Stasjulis nav vecāks par 35 gadiem. Tas ir gaišmatis (rusij), un mati sāk no galvas vidus iekrist. Stasjulis ir liela auguma, pelēkām acīm un ar dažiem zelta zobiem; Stasjulis ir “Metistofeļa” tips⁷ un par priekšsēdētāju tas sabija no 1919. gada jūnija līdz 1920. gada maijam un pat vēl ilgāki, jo, kad no Veļikij-Lukiem braucu projām, tas vēl par priekšsēdētāju arī palikās.

RIHTERS⁸ (vārda un uzvārda [tēva vārda] nezinu). Bija Stasjuļa vietnieks un 15. armijas tribunāla loceklis ilgu laiku. Stasjuli labi pazīst arī dakteris Pēters Ivana dēls CELJADTS⁹, kurš atbrauca no Krievijas un apmetīsies Daugavpilī uz Bulvāru ielas N 15. Domāju, ka arī tas zinās par Rihteri.

ROZENBERGS (vārda un uzvārda [tēva vārda] nezinu) ir tagad Hamovničeskas [Hamovņiku] rajona Maskavā komunistu organizācijas priekšsēdētājs; agrāki bija pie 15. armijas. Daugavpilī tas parādījās reizē ar “Karateļnije otrjadi” [soda vienībām], kurās ieņēma kādu lielu vietu. Uz Rozenberga iniciatīvi arī Daugavpilī tika paņemti ķīlnieki, kādi 300 gabali, lai no tiem izspiestu naudu. Kādu laiciņu šos ķīlniekus izlaida no cietuma, bet tad paņēma no jauna cieti un nošāva. Rozenbergs dzen bārdi pareizi, zelta brilles nēsā, tam liela mute, brūni mati, kuri sāk izkrist, tā kā galva krietni jau plika. Rozenbergs ir gadus 35–40 vecs, vidēja spēcīga auguma, ģīmis un rokas ar plankumiem (vesnuški [vasaras raibumi]). Rokas apaugušas ar reti, brūniem matiem. Rozenbergs ir bijušais pasta ierēdnis un dienēja Latvijā. Rozenbergs bija kādu laiku Politiskās nodaļas 15. armijas vadītājs un vēlāki, no 1920. g., par loekli iekš “Vo- jen.[no]-Revol.[jucionnij] Tribunal pri Vojeno-Revolucion.[nom] Sovjete Respubliki [Kara Revolucionāras tribunāls pie Republikas Kara Padomes]. Tagad ir Maskavā un

5 Glazmanka – mūsdienās Gostiņi, Pļaviņu pilsētas sastāvā.

6 Kazimirs Stasjulis (1888–1956), lietuviešu bolševiks. 1907.–1917. gadā politiskais emigrants ASV. 1919.–1920. gadā 15. armijas Kara tribunāla priekšsēdētājs. 1920. g. pavasarī komandēts pagrīdes darbā Lietuvā, 1920. gadā arestēts, 1922. gadā apmaiņas kārtībā izraidīts uz Padomju Krieviju (PSRS), vadošos amatos Sarkanās armijas tribunālos un Kominternē. Pēc kara strādāja Lietuvas Partijas vēstures institūtā. Miris Maskavā.

7 Metistofelis – ļaunā gara, nelabā, ļaunuma iemiesojuma tēls vācu tautas teikā un J.V. Gētes trāģēdijā “Fausts”.

8 Iespējams, runa ir par Oskaru Rihteru (1898–1938; istajā vārdā Oskars Joass), no 1918. gada Sarkanajā armijā, 1919. gada 2. pusē 15. armijā formēto diversantu vienību sastāvā Latvijas armijas aizmugurē, vēlāk bataljona komisārs. No 1926. gada saimnieciskos amatos, rakstnieks. Nošauts represiju gaitā.

9 Gustavs Celjads (1886–pēc 1940), pēc tautības zviedrs. 1915. gadā beidzis Harkovas universitāti. Ārsts Daugavpilī.

Hamovničeskas [Hamovņiku] rajona komunistu organizācijā.

BANKOVIČS Jānis (Mārtaņa d.)¹⁰ tagad atrodas Sibīrijā. Agrāki Bankovičs bija Daugavpili "Pjaterkas [Piecnieka]" (revolucionnaja [revolucionārās]) loceklis, tas bez tiesas un izmeklēšanas kopā ar saviem četriem biedriem Čariņš, Duče, Šteingards un vēl kāds notiesāja Daugavpili 1919. gada martā pāri par 170 cilvēkus uz nāvi. Bankovičs un viņa biedri; Duče, Čariņš, Uhenbergs, Laube, Šteingards, Birnovskis ne tikai iznesa nāves spriedumus, bet tos arī izpildīja. Tas ir, paši šāva cilvēkus. Jānis Bankovičs ir liela auguma, tumšs blondīns, pelēkas acis, nēsā bārdu un dažreiz arī ūsas. Runā lēni un noteikti. Viņa brālis Reinis Bankovičs¹² atrodas Maskavā un gāja sarkanā kara akadēmijā un tagad brauc no Maskavas uz Latviju, kur jau atrodas viņa sieva.¹³ Reinis Bankovičs bija pasīvs komunist un nekā sevišķa darījis netika.

LUTERS (vārdu un uzvārdu [tēva vārdu] nezinu jeb laikam, cik domāju, Mārtaņa d.) bija par sekretāru "Vojen-Revoluc. Soviet Armiji Latviji [Latvijas armijas Kara Revolucionārā padome]" un vēlāki 15. armijā. Kā komunist tas bija Armijas Politiskās Nodaļas, arī "Osobij Otdel [Sevišķā nodaļa]" darbinieks. Luters kopā ar Leizeroviču ļoti mīlēja braukt skatīties, kā šauj cilvēkus, un, pēc Leizeroviča vārdiem, Veļikij-Lukos pavadīja cilvēkus uz nošaušanu. Esmu pārliecināts, ka Luters pats personīgi šāva cilvēkus. Cik dzirdēju no paša Lutera, tad viņa brālis esot baltgvardists. Luters ir ap 30–32 gadus vecs, gaišs blondīns, dzen ūsas un bārdu, vidēja auguma. Tagad laikam Luters ir Krievijā, pēdējās ziņas no viņa ir no maija 1920. gadā, tas ir tad viņš vēl bija sekretārs.

GAILIS (vārds un uzvārds [tēvavārds] nav zināms) bija operatīvās Nodaļas komisārs 15. armijā līdz 1920. gadam. 1921. gadā bija Maskavā un iestājās sarkanā akadēmijā. Gailis ir no 5. Zemgales latviešu strēlnieku pulka 7-ās rotas jaunākais apakšvirsnieks. Vidēja auguma, sauss, smalki gīmja panti, uz viena jeb abiem vaigiem it kā rētas, labai rokai trūkst ikšķa, kuru esot, kā pats izteicies, pazaudējis apspiežot "kulaku", tas ir, zemnieku sacelšanos Petrogradas guberņā 1918. gadā. Pārliecināts komunist jau no 1917. gada un bija Kerenska¹⁴ laikā par komunistu propagandu zem tiesas un būtu notiesāts, ja neuznāktu oktobra 1917. g. revolūcija. Brauc atpakaļ uz Latviju aģitācijai un spiegošanai. Drīz iebruks Latvijā. Būs bez šaubām arī piedalījies pie cilvēku šaušanas, jo vienādi vien viena otra štāba darbinieku pienākums bija nāves spriedumus izpildīt.

10 Jānis Bankovičs (1883–1938), 1905. gada revolūcijas laikā Rīgas Federatīvās komitejas loceklis, 1908.–1917. gadā ieslodzījumā un izsūtījumā. No 1919. gada 16. febr. Daugavpils apriņķa partijas komitejas priekšsēdētājs. 20.–30. gados atbildīgos amatos PSRS, arī diplomātiskajā dienestā Turcijā, nošauts masu represijās.

11 Revolucionārais piecinieks – boļševiku represiju aparāta sastāvdaļa, pieci struktūras locekļi bija tiesīgi piespiest sodus bez apsūdzētā piedalīšanās.

12 Reinis Bankovičs (1891–1945), beidzis Nižņijnovgorodas komercskolu, 1934. gadā beidzis tautsaimniecības studijas LU. 1941.–1944. gadā vācu okupācijas laikā evakuācijā PSRS; dēls – Džems Bankovičs (1925–1944) – padomju pagrīdes dalībnieks vācu okupācijas laikā, Rīgā par terora akta organizēšanu arestēts un sodīts ar nāvi.

13 Lilija Bankoviča (1899–1986), 1930.–1940. gadā grāmatnīcas "Laikmets" vadītāja. Mirusi Rīgā.

14 Aleksandrs Kerenskis (1881–1970), no 1917. gada marta Krievijas Pagaidu valdības tieslietu ministrs, 20. jūlijā–7. novembrī ministru prezidents.

CINĪTIS, Tenis Jēkaba dēls,¹⁵ bijušais Ustj-Dvinskas [Daugavgrīvas cietokšņa] smagās artilērijas vecākais feierverkers [unteroficiers], bija par telefonistu iekš “Otdel voinskih parovozov štaba 15 armiji [15. armijas štāba kara lokomotīvu nodaļa]”, pēc tam 1919. gada oktobrī, partijas nedēļas¹⁶ laikā, iestājās komunistu partijā, pēc kam, kā pats teica, to piespieduši palikt par “Osobij Otdel [Sevišķā nodaļa] 15. armijas” aģentu. Uz viņa krita aizdomas, ka tas nodevis 67 cilvēkus it kā no poļu organizācijas Veļikij-Lukos 1919. gadā un no kuras organizācijas daudzi nošauti, citi izsūtīti jeb vēl tagad sēž cietumā. Starp citu, Cinītis arī mani nodeva kā kontrrevoluc.[āru] un es tiku apcietināts. Ciniša uzdevums bija nodot visus bezpartejiskos un t.t., ko tas arī darīja. Vēlāk Cinītis bija par tādu pašu aģentu Vakara frontes “Osobij Otdel”, no kurienes tika komandēts uz Vitebsku pie “Kominterna biroja Ārzemes nodaļas” un novembrī jeb oktobrī 1920. gada sāka pārsūtīt aģentus no Kominterna caur “Suški” sādžu uz Latviju. Pēc tam, kad 1920. gada decembrī 2 viņa sūtītie aģenti tika noķerti pie Baļbinovas [Indras] stacijas, tas, tas-ir Cinītis, tika pārvests uz Maskavu uz “Kominterna centrāli”, kur pašlaik izpilda ārējā kurjera (agent vņešņej svjazi) vietu. 1921. gada aprīlī Cinītis bija komandēts uz Murman[sk]u, no kura tika pārsūtījis aģentus uz (Skrdali) Skandināviju zem tirgotāju maskas, bet maija mēneša š. g. beigās tas tika komandēts uz Igaunijas teritoriju (mērķis, kāpēc sūtīts, – man nav zināms, bet esmu pārliecināts – lai nosūtītu aģentus uz Igauniju) un uzturējās ap Narvu. Esmu pārliecināts, ka Cinītis tagad sastāv arī vēl par “Osobij Otdel” līdzstrādnieku. Cinītis ir vidēja auguma, sauss, dzen ūsas un bārdi, nēsā garus (tjemno-rusije) tumšus matus, ķemmētus atpakaļ, ģīmī ar retiem vasaras plankumiem, brūnas acis, drusku izspiedušās, nekad acīs nemīl skatīties, gadus 28–30 (dzimis 1892. gadā) vecs un dēļ dabūtām kontūzijām vecā karā – rīstās un rausta valodu. Cinītis cēlies no Koknes[es] apvidus un viņa radnieki it kā esot galvenā štābā Latvijā kā virsnieki.

JARCEVS, vārdu un tēvavārdu nezinu [ar roku pierakstīts “Nikolajs”], bija par Daugavpils apr. Revolucionārā Tribunāla Priekšsēdētāju. Jarcevs liela auguma, blondīns, eleganti ģērbjas, dzen bārdi un ūsas. Pie Daugavpils evakuācijas 1919. gada maijā pašrocīgi parakstīja daudziem Daugavpils iedzīvotājiem nāves spriedumus. Jarcevam būs ap 30 gadu un pēc izskata – inteliģents. Jau 1920. gadā Vitebskā ir bijis apcietināts par nelikumīgu cilvēku apšaušanu Daugavpilī, bet, kas ar Jarcevu notika tālāki, – nezinu. Par Jarcevu var dot ziņas viņa sirds draugs RAVIČS, polis, kuram ir pie Turmontu stacijas muiža un lieli dārzi. Pats Ravičs dienēja “Otdel Snabžeņija [Apgādes nodaļa]” 15. armijā. Ravičam ir dēls, bet, cik, to nezinu. Ravičs pats bija bezpartejisks, bet par to liels līdējs un taisījās klāt komunistu vadoņiem. Vācu laikā Ravičs, kā dzirdēju no brāļa, ir bijis Kreslavā par pristava [policijas iecirkņa priekšnieka] palīgu pie vācu okupācijas. Jarcevs ir krievs un laikam no Vitebskas apvidus. Jarcevs un Ravičs bija vienā kompānijā ar ebreju ESTERMANI (tagad Maskavā), komunistu un

15 Tenis Cinītis (1894–1972), no 1915. gada Krievijas armijā. 1919. gadā Padomju Latvijas armijas štābā un 15. armijas štāba “īpašajā nodaļā”, 1919. gadā iestājās bolševiku partijā. 1920.–1922. gadā Kominternes izpildkomitejas Starptautisko sakaru nodaļā, no 1922. gada – drošības, no 1930. gada – saimnieciskās struktūrās. Pēc kara līdz aiziešanai pensijā 1958. gadā – Latvijas PSR “valsts drošības orgānos”.

16 Partijas nedēļa – ar bolševiku partijas popularizēšanu un biedru aktivizēšanu saistīts ciklisks pasākums.

teroristu un Viļņas Tribunālā kā loceklis, kurš nozaga 3000 rubļus evakuācijas laikā. Par šiem trīs cilvēkiem var liecināt Sokolovs¹⁷, bij. sapieru oficiers un tagad dien par mērnīku Latgalē, un dzīvo pie Staņislavovas jeb Konstantinovas muižām ap Baļbinovas staciju.

KOTOVS, vārds un uzvārds nezināms, – bija [...] “Ļetučij Tribunal [pārvietojamais tribunāls]” pie 15. armijas Tribunāla loceklis. Šis ir gadus 25–27 vecs. “Ļetučij Tribunal” brauca arī pa pagastiem, turpat uz vietas nosprieda nāves sodu un tūlī arī tos izpildīja, kamēr citi Tribunāli deva notiesātam 48 stundu laika lūguma iesniegšanai un atbildei centrālām Tribunālam dēļ apžēlošanas. Starp citu, šis Tribunāls 1919. gadā rīkojās ap Baltinas [no 1925. gada Skaista] staciju un Drīsu [tag. Verhņedvinska Baltkrievijā], tur iznesa nāves spriedumus vairākām personām [...] Kotovs notiesājis ļoti daudzus cilvēkus uz nāvi un to darīja kopā ar ebreji MANTEIFELI iz Rēzeknes.

MANTEIFELS, Efims Borisa d., iz Rēzeknes pilsētas (turpat piederīgs) bija kantorists iekš “Upravleņije komendanta stanciji Rježica Sev.[ero] Zap.[adnih] Žel.[eznih] dor.[og]” [Ziemeļrietumu dzelzceļa Rēzeknes stacijas komandanta pārvalde] un vēlāk tika notiesāts uz nāvi no “Osobij Otdel”, tad attaisnots un lai izbēgtu no vajāšanas iestājās par komandantu un sekretāru iekš “Ļetučij Tribunal” pri Tribunale 15 armiji [Pārvietojamais tribunāls pie 15. armijas tribunāla] augustā 1919. g. un kopā ar Kotovu tika notiesājis uz nāvi ļoti daudz cilvēkus, nāves spriedumus pie kuriem pats arī tūlī izpildīja. Viņa vecāki ir tirgotāji un dzīvo Rēzeknē. Manteifels vidēja auguma, šatens, ar lielām zilām acīm, dzītu ģīmi, (matu) krāsu bālu. 1920. gada maijā, kad es braucu, tas vēl bija par sekretāru, bet 1920. gada ziemā es to satīku Maskavā, un tas teica, ka strādājot dažās iestādēs un, starp citu, “Komisariat Gosudarstvennih sooruženij [Valsts būvju komisariāts]” esot bezpartejisks. Manteifelis Maskavā saietas ar visiem lieliem komunistiem [...]

[...]

Ozols Žanis,¹⁸ bija [Padomju] Latvijas armijas un vēlāki 15. armijas štāba komisārs. 1920. gadā tika nozīmēts par komisāru kādai armijai, kura darbojas Kaukāzā. Ceļā uz Kaukāzu nejauši tika ievainots no lodes un tagad atrodas Maskavā, slimnīcā, kur veselojas. Ozolam nebija lielas simpātijas no komunistu puses, jo Ozols labi izturējās pret bijušiem virsniekiem. Nekādas represijas, cik zinu, Ozols netika piemērojis, lai gan tas bija komunisti. Ozols bija agrāki Rīgas Politehniskā Institūta students (laikam ekonomists) un bijušais krievu armijas virsnieks iekš Latviešu [strēlnieku] rezerves pulka. Ozols vienādi protestēja pret saņemto latviešu igauņu un t. t. virsnieku–gus-tekņu apšaušanu. Ozols apņēmis sevīm sievu iz Veļikij-Luki pilsoņiem un tagad dzīvo Maskavā, pie Daniškovska uz Ostoženkas N 30, un dien par komisāru pie “Načalņik

17 Serapions Sokolovs (1893–pēc 1949), starparku periodā mērnīks Latgalē. Pēc Otrā pasaules kara bēgļu gaitās Vācijā, 1949. gadā gatavojās izceļot uz Austrāliju.

18 Kārlis Ozols (1888–1948), partijas biedrs no 1905. gada, no 1914. gada armijā. 1917. gadā bija Latviešu strēlnieku pulku izpildkomitejas loceklis, Latvijas sarkanās gvarde štāba priekšnieks. No 1918. gada augusta komisārs Austrumu frontē, 1919.–1920. gadā 15. armijas komisārs. 1921.–1939. gadā atbildīgos amatos PSRS valsts drošības orgānos. 1939.–1944. gadā dzīvoja Uzbekijā, 1945. gada janv. atgriezās Latvijā.

Štaba Vojsk Vnutrenoj Ohrani [Iekšējās apsardzības karaspēka štāba priekšnieka]]” [..]. Uz Latviju braukt netaisās. No visiem komunistiem 15. armijā bija vienīgais simpātiskais cilvēks. Ozols vidēja auguma, dzen ūsas un bārdi, plats apaļš ģimīšs, brūnas acis, dzen matus ar bārdas nazi, ap 30 gadus vecs.

KRAVECS, Kārlis Jāņa dēls,¹⁹ bija par 15. armijas un [pirms tam] “Armija Sovetskaj Latviji Vojennih soobshchenij [Padomju Latvijas armijas kara satiksmes ceļu]” priekšnieks visu laiku un 1920. gada februārī tika nozīmēts par komisāru uz “Severo-Donjeckije železnija dorogi [Ziemeļ-Doņeckas dzelzceļi]”, kur, domājams, atrodas vēl tagad. Komunisti bet tomēr cieta arī ne komunistus. Latvietis, bijis kareivis – telefonists latviešu pulkos. Kravecs liela auguma, zilās jeb pelēkās acis, smalki ģimīšs panti, garš spīdīgs deguns, spīdīga gaiša ķīļa bārdiņa, kuru pa reizei arī nodzen, un tad atklājās plats smakrs²⁰. Ja nēsā bārdi – tad apgriež ūsas. Gadus 28–30 vecs. Nes lielus tumšus matus un atpakaļ, uz pakauša. Precējies, sieva krieviete, kura neilgi miruse ar tīfu. Pārliecināts komunisti, diezgan maz attīstīts.

GRUZDUPI, 2 brāļi, no tiem viens – Alfreds²¹ kurš bija iesākumā par P.[adomju] Latvijas armijas “Otdelenije voinskih prevozok [Kara transportu nodaļa]” komisāru no 1920. gada februāra tika Kraveca vietā par “Upravlenije voinskih soobščeniij armiji sovetskaj Latviji [Padomju Latvijas armijas kara satiksmes ceļu pārvalde]”, kura vēlāki pārdēvējās par 15. armiju. 1920. gada rudenī Gruzdups tika pārcelts uz tamlīdzīgu vietu Dienvidus Krievijā un, kur tagad atrodas, nav zināms. Līdz iestāšanās 15. armijas štābā bija Pēterhofas kara komisārs. Komunisti. 1918. gadā Petrogradas guberņā Pēterhofas apr.[iņķī] laikam, kā pats Gruzdups izteicās, tas personīgi nošāvis 2 zemniekus par to, ka negribējuši padoties rekvizīcijai jeb tie esot bijuši sacēlušies pret padomju varu. Viņš un viņa sieva krieviete Marija Ivanovna (uroženka goroda [dzimusi pilsētā] Kamenjec-Podoļska) sastāvēja par 15. armijas “Osobij Otdel” aģentiem, un par tiem pastāvēja visstiprākās aizdomas, ka ar Ciniņi nepatiesi uzrādīja par poļu spiegiem un pabalstītājiem 67 cilvēkus 1920. gadā Veļikij-Lukos. Gruzdups bija arī līdzvainīgs pie tā, ka mani arestēja kā kontrrevolucionāru. Gruzdups vidēja auguma, sauss, vājš, dzen ūsas un bārdi, nēsā lielus matus ar celiņu vienos sānos, gadus 28–30 vecs. Uz viņa uzrādījumu tika arestēts bijušais rotmistrs (Načalnik Razvedivatel'nogo otdelenija štāba 15 armiji [15. armijas štāba Izlūkošanas nodaļas priekšnieks]) Hersonskis un notiesāts nevainīgi uz 5 gadiem pie spaidu darbiem. Gruzdups lakam ir iz Vidzemes un agrāki mācījās melderu amatu. Tam esot bagāti vecāki, melderi Latvijā. – Otrs brālis Gruzdups²² bijis Latviešu pulku virsnieks un vēl agrāki laikam bijis

19 Kārlis Kravecs (1896–1953), partijas biedrs no 1913. gada Rīgā, 1914.–1916. gadā izsūtījumā, no 1916. gada armijā, no 1917. gada – Latviešu strēlnieku rezerves pulkā. 1918.–1919. gadā Pleskavas Ārkārtējās komisijas (čēkas) nodaļas priekšsēdētājs, no 1919. gada 15. armijas kara ceļu komisārs. 1922. gadā atvaļināts no armijas, bija Orenburgas guberņas izpildkomitejas priekšsēdētājs u. c. 1944.–1949. gadā Latvija PSR Augstākās Padomes prezidija darbinieks. Miris Rīgā.

20 Smakrs – zods.

21 Alfreds Gruzdups (1896–1938), 1918. gadā piedalījās Sarkanās armijas vienību formēšanā Petrogradā. 1919. gadā Padomju Latvijas armijas Militārā transporta nodaļas kara komisārs. No 1919. gada bolševiku partijā, 1920.–1921. gadā Transporta nodaļas komisārs, sakaru daļas priekšnieka palīgs, 1925.–1930. gadā Baltkrievijas kara apgabala Militāro sakaru daļas priekšnieks, pēc tam Kara transporta akadēmijas priekšnieka vietnieks. Nošauts masu represijās.

22 Voldemārs Gruzdups (1889–1938 PSRS), no 1915. gada armijā, pēc praporščiku skolas virsnieks

artists-dziedātājs Rīgā. 1917. gadā strādāja kā īsts komunistu “Izkolastrelā”²³. Viņš bija par P.[adomju] Latvijas armijas (vēlāki 15. armijas) “Razvedivateļņoje otdeļeņija štaba” komisāru un pēc Hersonska arestēšanas par 15. armijas štāba “Razvedivateļņoje otdeļeņije” priekšnieku. Iz 15. armijas tas tika nozīmēts par līdzstrādnieku iekš “Registracionņoje upravļeņije (Vojen.) Revolucionnogo Soveta Respubliki [Republikas Kara Revolucionārās padomes Reģistrācijas pārvalde]” Maskavā. [..]

BĒRZIŅŠ²⁴, kurš bija par 15. armijas “Osobij Otdel” [Sevišķā nodaļa] priekšnieku, vidēja auguma, šatens, gludu ģīmi, zilas lielas jeb pelēkas acis, drukns, bāls ģimis, bārdu dzen, bet domājams, ka tā bez tumša gandrīz melna, gadus 28–32 vecs, latvietis. Dzirdēju, ka tas esot jau agrāki sēdējis cietumā par revolucionāru darbību. Bērziņš ir īsts zvērs. Atstāj pusinteligentu iespaidu, pēc daudzu vārdiem, Bērziņš ir vāja rakstura cilvēks un ātri padodas cita iespaidam. Vainīgs pie daudzu cilvēku nošaušanas, arī pats piedalījies cilvēku apšaušanā. Bez Bērziņa kā “Osobij otdel” priekšnieka ziņas nekas nenotika un nāves spriedumi gāja caur viņu. [..]

ZEIBOTS²⁵ ir agrākais Rīgas sociāldemokrāts un students. Zeibots vienu laiku bija par 15. armijas Politiskās nodaļas (otdel) vadītāju un, cik dzirdēju, tad bijis arī Rīgā tanī laikā, kad notika daudzu cilvēku apšaušana caur komunistiem [1919. gada ziemā un pavasarī]. Zeibots ir vidēja auguma un, cik atminu, tad šatens. Tagad Zeibots ir “Registracionņoje upravļeņije” [Reģistrācijas pārvalde] priekšnieks.

BĒRZIŅŠ²⁶ (vārdu un tēvavārdu nezinu) bija “P. Latvijas armijas inspektors” un laikam arī III armijas komandieris, kā arī komandēja kādu lielinieku daļu Arhangeļska[s] frontē. Šis Bērziņš bija ārkārtīgi cietsirdīgs un asinskārīgs kā attiecībā uz saņemtiem karagūstekņiem, tā – arī nemieru un sacelšanās kara spēku daļās – apspiešanas. Pēc baumām Bērziņš ir krievu armijas praporščiks. Bērziņš ir vidēja auguma, nēsā gaišu īsu bārdu, vislielākais

6. Tukuma latviešu strēlnieku pulkā. 1917. gada maijā–novembrī. Iskolastrela prezidija loceklis, sekretārs, no 1917. gada boļševiku partijā. 1918. gadā darbojās Sarkanās armijas vienību formēšanā Petrogradā; Petrogradas apgabala štāba Operatīvās daļas priekšnieks. No 1919. gada marta Padomju Latvijas armijas Izlūkošanas daļas priekšnieka palīgs, pēc tam 15. armijas Izlūkošanas daļas priekšnieks. Vēlāk Sarkanās armijas Izlūkošanas pārvaldes daļu priekšnieks. No 1923. gada PSRS konsuls Ķīnā, Lietuvā, Japānā, no 1936. gada – virsnieks ģenerālštābā. Nošauts masu represijās.

23 Ispolitelnij Komitet latyšskih strelkovyh polkov (Iskolastrel), Latviešu strēlnieku pulku Izpildkomiteja no 1917. gada, dēvēta par Iskolastrelu.

24 Jānis Bērziņš (īst. v. Pēteris Ķuzis; 1889–1938), 1907.–1909., 1911.–1914. gadā ieslodzījumā un izsūtījumā. No 1917. gada dec. boļševiku režīma represīvajās iestādēs. No 1919. gada janv. Padomju Latvijas iekšlietu komisāra vietnieks, pēc tam 15. armijas ģeogrāfijas nodaļas priekšnieks. No 1920. gada dec. Sarkanās armijas Izlūkošanas pārvaldē, no 1924. gada Sarkanās armijas štāba 4. (izlūkošanas) pārvaldes priekšnieks. 1935. gadā iecelts par Tālo Austrumu armijas pavēlnieka vietnieku, 1936.–1937. gadā galvenais militārais padomnieks Spānijas republikāņu armijā. Nošauts masu represijās.

25 Arvīds Zeibots (1894–1934), no 1919. gada janv. Padomju Latvijas statistikas komisārs, Centrālās Izpildu komitejas loceklis. No 1920. gada sept. Revolucionārās kara padomes Lauka štāba Reģistrācijas pārvaldes priekšnieka palīgs, no 1921. gada apr. Sarkanās armijas Izlūkošanas pārvaldes priekšnieks. No 1924. gada kā Ivans Grands PSRS konsuls, ģenerālkonsuls Harbinā, no 1926. gada saimnieciskos administratīvos amatos.

26 Reinholds Bērziņš (1888–1938), no 1914. gada armijā, 1916. gadā beidza Pleskavas praporščiku skolu, 1918. gadā frontes pavēlnieks, armijas komandieris, 1919. gadā Padomju Latvijas kara spēka inspektors, vēlāk vadošos amatos armijā un saimnieciskās struktūrās. Nošauts masu represijās.

antisemists, deguns garš, ar uzrautu galu; vecums 30–40 gadu. Latvietis. Tagad strādā Maskavā iekš “Registracionnoje upravljenje [Reģistrācijas pārvalde]”.

MUZIKANTS²⁷ visu laiku bija inspektora Bērziņa sevišķu uzdevumu virsnieks un viņa pavēļu izpildītājs. Tagad strādā vai nu iekš “Registracionnoje otdeļeniye [Reģistrācijas nodaļa]” jeb “Osobij Otdel V. Č. K. [Viskrievijas Ārkārtējās Komisijas Sevišķā nodaļa]”. Komunisti. Strādāja “Izkolastrelā” 1917. gadā kā īsts komunisti. Bijis virsnieks latviešu pulkos. Gadus 32 vecs, gaišs blondīns, mazas zilas acis, vidēja auguma, palīku muguru. Tagad Maskavā.

[..]

APINS²⁸, latvietis, ap 30–32 gadus vecs, vidēja auguma, atstāj rahītiķa iespaidu, blondīns, galvas kauss četrstūrainis plakans, zods un mute gandrīz savienojas; apakšējā ģimja daļa maza un neproporcionāla augšējai galvas daļai, kura pārmērīgi liela, acis nelielas, zilas, gaišs blondīns. Sieva krieviete, Pleskavas pilsētas pilsonē. Bijis virsnieks jeb, mazākais, par tādu uzdevās, bet patiesībā agrāk bijis grāmatvedis. Daugavpilī tas dzīvoja kādu laiku Šosejas ielas Molčanova mājā pie Elenes Molčanovas. Apins 1919. gadā no paša sākuma dienēja 15. armijas štābā kā galda priekšnieks un vēlāki kā priekšnieks “Operatīvā nodaļā” un par cītīgu darbību tika apbalvots ar zelta pulksteni. Pēc tam 1920. gada vasarā jeb rudenī pārgāja iekš “Reģistrācijas pārvaldes” Maskavā, no kuras 1921. gadā tika nozīmēts par nodaļas vadītāju Dienvidus Krievijā jeb arī Kaukāzā.

LENCMANS²⁹ iesākumā Padomju Latvijas tautas komisārs Rīgā (ministrs), vēlāki nozīmēts par 15. armijas “Voen-revolucionārās [Kara revolucionārās] padomes” locekli. Kad tagadējais 8. Daugavpils kājnieku pulka komandieris pulkvedis Krustiņš³⁰ bija arestēts, tad Lencmans, neskatoties uz to, ka priekš apvainojuma nebija nekāda pierādījuma, pieprasīja, lai Krustiņu nodod “Kara Revolucionāram Tribunālam” un piespriež tam augstāko soda mēru. Vēlāki, ap februāri jeb martu 1920. gadā, Lencmanis tika pārcelts uz Maskavu un nozīmēts par “Registracionnoje upravljenje

27 Voldemārs Muzikants (1889–pēc 1921), skolotājs, Pirmā pasaules karā beidza 2. Kijevas praporščiku skolu, virsnieks Latviešu strēlnieku rezerves bataljonā, pēc tam 3. Kurzemes latviešu strēlnieku pulkā, podporučīks, 1918.–1921. gadā Sarkanajā armijā.

28 Aleksandrs Apinis (Apens; 1893–1937), dzimis latviešu kolonijā Pleskavas guberņā. No 1915. gada armijā, praporščīks. No 1919. gada janv. Padomju Latvijas armijas (no jūn. 15. armijas) štāba Operatīvās daļas priekšnieka palīgs, vēlāk priekšnieks, no 1919. gada nov. 15. armijas štāba Operatīvās pārvaldes priekšnieks. No 1920. gada marta Reģistrācijas pārvaldē, vēlāk atbildīgos amatos armijā. Nošauts masu represijās.

29 Jānis Lencmanis (1881–1939), no 1899. gada partijas biedrs. Ilgstoši apcietinājumā un izsūtījumā, 1919. gadā Padomju Latvijas valdības priekšsēdētāja vietnieks un iekšlietu komisārs, armijas, pēc tam 15. armijas Kara Revolucionārās padomes loceklis, vēlāk vadošos saimnieciskos amatos PSRS. Nošauts masu represijās.

30 Andrejs Krustiņš (1884–1941), Krievijas armijas apakšpulkvedis, Latvijas armijas ģenerālis, 1917. gadā 6. Tukuma latviešu strēlnieku pulka komandieris. No 1918. gada dec. Padomju Latvijas armijas 3. brigādes štāba priekšnieks. Pēc atkāpšanās no Rīgas 1919. gada 24. maijā Valmierā arestēts, aizvests uz Veļikije Lukiem, 14. sept. pirms tiesāšanas kara tribunālā kopā ar trim citiem latviešu virsniekiem no bijušā pareizticīgo klostera telpās Veļikije Lukos ierīkotās ieslodzījuma vietas izbēga, dodoties Latvijas virzienā, 30. sept. pārgāja pāri fronteī, no 8. okt. Latvijas armijā.

[Reģistrācijas pārvalde] Priekšnieku”. Pēc tam Lencmani apmainīja Zeibots un Lencmanis dabūja vietu kā “Načāņnik Petrogradskogo komendantskogo porta [Petrogradas komandanta ostas priekšnieks]” un tagad ir Petrogradā, kur pulcina ap sevi visus latviešu komunistus. Lencmanis ir vidēja auguma, atstāj rahītiņa iespaidu: tam ir liela galva ar retiem tumšiem matiem, retas tumšas ūsas, dzen bārdi, acis tumšas, bet plakstiņi pastāvīgi iekaisuši; ap 40 jeb drusku vairāk gadus vecs. Agrāki bija strādnieks noliktavās Baku. Politiski pilnīgi attīstīts: papildina izglītību ar pašmācību: interesējas par kara mākslu un to mācās ļoti. Pēc pazinēju vārdiem, ļoti stūrgalvīgs (uprjami) cilvēks un, ko reiz noņemam, – arī grib katrā ziņā panākt; pārliecināts komunistis un skaitās par vienu no istākiem Latvijas komunistiem. Bez tam vēl “Registractionnoje Upravlenije pri Revolucionnom Sovjete Respubliki [Reģistrācijas pārvalde pie Republikas Revolucionārās padomes]”, kura nupat pārdēvēta par “Razvedivateļnoje Upravlenije [Izlūkošanas pārvaldi] pri Revolucionnom Sovjete Respubliki” strādā arī vēl BALLE³¹, bijušais komisārs “Administratīvās Nodaļas” pie P. Latvijas, vēlāki 15. armijas štāba. Balle pārliecināts komunistis [..], vidēja auguma, gludu ģīmi ar lielu, atklātu pieri, tumšiem matiem, gadus 30 vecs latvietis, pilnīga auguma, apaļu ģīmi un diezgan pareiziem ģīmja pantiem. Balle neilgi atpakaļ tika nosūtīts uz dienvidiem jeb Kaukāzu vadīt kādu reģistrācijas nodaļu un jūnija beigās atkal redzēts Maskavā. Tuvākas ziņas par Balli var dot ģenerāls Ezeriņš³² – Kara padomes loceklis.

KOSMATOVŠ³³ bijis Ģenerālštāba palkavnieks jeb apakšpalkavnieks, strādā iekš “Razvedivateļnoje Upravlenije [Izlūkošanas pārvalde]”. Agrāk bija Rīgā, kur tas komandēja un apmācīja sarkanos kursantus, kā arī Daugavpilī un skaitījās “Padomju Latvijas”, vēlāki 15. armijas štāba, kur bija par “Latvija grupa” komandieri – par viņu var dot liecību Karlsons³⁴, pulkvedis Rīgas kara skolā, un Avens³⁵, arī pulkvedis. Kosmatovs ir vidēja auguma, “skulastojē [augsti vaigu kauli]” seja, uzrautu degunu, izplestām nāsīm, nēsā angļu ūsiņas, rūsganas, dzīvas apkārt glūnošas acis, gadus 35–40 vecs. [..] Kosmatovs ir komunisti–karjerists.

31 Iespējams, runa ir par bijušo Latviešu strēlnieku rezerves pulka jefreitoru Jāni Bāli, kurš 1918. gadā dienēja Sarkanās armijas 9. padomu latviešu strēlnieku pulkā un darbojās pulka komunistiskajā frakcijā.

32 Kārlis Ezeriņš (1868–1934), Krievijas armijas ģenerālmajors, Latvijas armijas ģenerālis. 1899. gadā beidzis Krievijas Ģenerālštāba akadēmiju. No 1918. gada Sarkanās armijas Galvenā štāba nodaļas priekšnieks, no 1919. gada janv. Padomju Latvijas armijas (vēlāk 15. armijas) Administratīvās daļas priekšnieks (līdz 1920. gada sept.). 1920. gada nov. atgriezās Latvijā, iestājās Latvijas armijā.

33 Aleksandrs Kosmatovs (1879–1938), Krievijas armijas pulkvedis, 1911. gadā beidza Ģenerālštāba akadēmiju. 1919. gadā Padomju Latvijas armijā. No 1921. gada militārais pārstāvis Latvijā, vēlāk citos atbildīgos amatos Sarkanās armijas vadībā. Nošauts masu represiju gaitā.

34 Georgs Karlsons (1874–1945), Krievijas armijas un Latvijas armijas pulkvedis, 1906. gadā beidzis Krievijas Ģenerālštāba akadēmiju. 1916.–1917. gada apr. 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku pulka komandieris. 1918. gadā dienēja Sarkanās armijas štābā. No 1918. gada Vācijā, no 1920. gada Latvijas armijā. Miris Vācijā.

35 Pēteris Avens (1882–1951), Krievijas armijas apakšpulkvedis, 1917. gadā 8. Valmieras latviešu strēlnieku pulka komandieris. No 1918. gada apr. Latviešu padomju strēlnieku divīzijas 2. brigādes, no jūlija – divīzijas komandieris, 1919. gada janv.–martā Padomju Latvijas armijas komandiera palīgs (faktiskais komandieris), no 1919. gada jūnija 14. armijas pavēlnieka palīgs, vēlāk kājnieku karaspēka inspektora palīgs. 1921. gadā atgriezās Latvijā, darbojās Aizsargu organizācijā. Miris Anglijā.

[..]

ĀRĪTS³⁶ – ir Maskavas orgāna “Centroevak” [Iedzīvotāju Centrālā evakuācijas pārvalde] priekšnieks. Bijis virsnieks laikam iz 8. Valmieras latviešu pulka. Vidēja auguma, dzen bārdū un ūsas, blondīns (rusij), nēsā nelielus matus atpakaļ ķemmētus. Bija P. Latvijas armijas “Otdel Snabženija [Apgādības nodaļa]” komisārs. Pārliecināts komunisti. Ļoti vērigi un pieklājīgi apietas ar latviešu bēgļiem un tiem pat piepalīdz atgriezties dzimtenē. Vārds viņam ir vai nu Antons Voldemāra d. jeb otrādi Volde-mārs Antona d. Ziņas par Ārīti var sniegt [bijušais Padomju Latvijas, pēc tam 15. armijas intendants] BRANDTS Kārlis Jāņa d. Rīgā Aleksandra ielā N 153 dz. 20. Par to, ka Ārīts būtu kaut kur pielietojis represijas, nav dzirdēts.

REIMERS bijis “P. Latvijas”, vēlāki 15. armijas apgādības Nodaļas komisārs. 1920. gadā ticis no Latvijas izsūtīts uz Padomju Krieviju. Tagad “Načalnik administrativnogo otdelenija Moskovskogo organa “Centroevaka” [Maskavas Centrālās evakuācijas pārvaldes Administratīvās nodaļas priekšnieks], blondīns (gaišs), ar zilām acīm, vidēja auguma, apaļš ģimīsi, plats smakrs, klibi, bez nūjas – iet nevar. Pret bēgļiem ļoti laipns un pieklājīgs, kā arī piepalīdzīgs.

PĒTERSONS,³⁷ bijis P. Latvijas kara komisārs, Pētersons bija par tribunāla locekli (pavisam 7 locekļi), kuri iznesa nāves spriedumu pulkvedim BRIEDIM³⁸. No pulkveža Avena tiku dzirdējis, ka tam Pētersons esot stāstījis, ka viņš esot tribunālā bijis pret Brieža notiesāšanu, bet vairākums par to – un tāpēc Briedis notiesāts. Pašlaik Pētersons atrodas kādā lielā vietā Sibīrijā, bet, ko īsti, – nezinu. Pētersons ir agrākais “Iz-kolastrela” lielinieku partijas loceklis 1917. gadā. Viņš ir bijušais latviešu pulku (laikam I brigādes) apakšvirsnieks. Starp citiem tribunāla locekļiem – sēdē, kura iznesa nāves spriedumu Briedim, bija arī grāfa MIRBAHA³⁹ slepkava, kāds Bļumkins⁴⁰ ebrejs, kurš tagad iekš Sarkanās kara Akadēmijas. Pētersons ir drusku lielāks par vidējo augumu, sauss, nēsā “Vilhelma” ūsas, vasaras plakumiem izraibots ģimīsi, bārdū nenēsā, blondīns, matus nēsā īsus un “jožikom” [“ezīti”], par Pētersonu, kurš bija kādu laiku latviešu pulku komisārs Maskavā, var dot ziņas pulkvedis Avens – kurš dzīvo Rīgā, Aleksandra ielā 83, dz. 9 jeb Vec-Piebalgā, Vec-Čibuļu mājās.

36 Voldemārs Ārītis (1896–pēc 1921), Pirmā pasaules kara laikā 8. Valmieras latviešu strēlnieku pulka podporučīks.

37 Kārlis Pētersons (1877–1926), no 1898. gada partijas stāžs, ilgstoši izsūtījumā, no 1916. gada dienēja Latviešu strēlnieku rezerves pulkā, 1917. gadā bija Iskolastrela loceklis, priekšsēdētāja vietnieks. 1918. gada apr.–1919. gada jan. Latviešu padomju strēlnieku divīzijas komisārs, bija Padomju Latvijas kara komisārs, Padomju Latvijas armijas Kara Revolucionārās padomes priekšsēdētāja vietnieks, pēc tam atbildīgos amatos PSRS.

38 Fridrihs Briedis (īst. v. Fricis Briedis; 1888–1918), Krievijas armijas pulkvedis, 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku pulka komandieris; 1918. gadā iesaistījās pretboļševistiskajā kustībā Krievijā, 23. jūl. apcietināts, 28. aug. nošauts Maskavā.

39 Vilhelms fon Mirbahs (von Mirbach; 1871–1918), 1918. gadā Vācijas vēstnieks Padomju Krievijā, Maskavā. 1918. gada jūlijā nogalināts atentātā.

40 Jakovs Bļumkins (1900–1929), sociālistu-revolucionāru partijas biedrs. No 1917. gada beigām Ārkārtējās komisijas (čēkas) nodaļas vadītājs. Pēc ar Brestļitovskas miera līgumu neapmierinātās eseru partijas vadības rīkojuma 1918. gada jūl. atentātā nogalināja Vācijas vēstnieku V. Mirbahu, slēpās, 1919. gadā apzēlots, darbojās Sarkanajā armijā, speciālās operācijās ārzemēs. Pēc konfliktsituācijas Maskavā apcietināts, sodīts ar nāvi.

PETČE⁴¹, latvietis, mazizglītots, šatens, ģimja muskuļi runājot pastāvīgi raustās, vidēja auguma, sauss, bet ar attīstītiem muskuļiem, nēsā apcirtas ūsas un ķīla bārzdiņu (tumša), liela mute, taisns pareizas formas deguns, brūnas caururbjošas acis ar drūmu nokrāsu. Nēsā lielus matus, atsviestus atpakaļ. Runājot krata dūres un vārdus laiž caur zobiem (govorit so skrežetom zubovnim). Palkavnieks Avens manī teica, ka Petče esot labas-daļas cilvēks un pretinieks cilvēku apšaušanai. Mani Petče draudēja nošaut par to, ka, latviešiem un igauņiem uzbrūkot Vec-Gulbenei, neizpildīju viņa pavēli – pilnīgi neizvedamu un neizpildāmu, nosūtīt lokomotīves un vagonus priekš “Vec-Gulbenes Revokoma” atvešanas uz zemes iekšieni. Tas bija 1919. gada vasarā un tad Petče bija par “Rev-Vojen-Sovjeta armiji Latviji [Latvijas armijas Kara Revolucionārās padomes]” locekli. Tanī laikā [par] tādiem bija arī vēl Bauze, Tupiņš, Šmits (Rīgas pašpuika), Daumants (nosists), Daniševskis⁴². Pēc tam, kad šīs armijas štābs pārgāja uz Veļikije-lukiem un pārdēvējās par 15. armiju, – tad Petčem nebija vairs vietas pie tās un viņš nobrauca uz Sibīriju par kāda tur apgabala komisāru un tur laikam atrodas arī vēl tagad.

BAUZE⁴³, bijušais “Voen-Revsovet Armiji Latviji [Latvijas Kara revolucionārās padomes]” loceklis 1919. gadā, garāks par vidējo augumu, sauss (hudoščavij), ar lielu degunu, gadus 27–30 vecs, indiešu tips ar lielām acīm pelēkā krāsā, iet salicis un galvu noliecis, ūsas apgrieztas, tāpat arī bārda, mati pagari un atsukāti atpakaļ, tumšmatis (rusij). Tagad atrodas Maskavā vai nu “Kominternā”, “Osobij Otdel” jeb “Č. K.” un izpilda it kā Stučkas⁴⁴ adjutanta vietu. Agrāki bijis lielinieku part.[ijā; domāta frakcija] “Izkolastrelā”.

TUPIŅŠ⁴⁵ bijis “Voen-Revsovet armiji Latviji [Latvijas Kara Revolucionārās padomes]” loceklis 1919. gadā, agrāk Izkolastrelā kā lielinieku līderis. Pilnīgi bezkrāsaina personība. Par viņu, kā arī Bauzi var dot ziņas pulkvedis KARLSONS un AVENS. Tagad nav zināms. Redzēju to pēdējo laiku 1919. gada beigās Veļikij-Lukos. Tupiņš, latvietis, vidēja auguma, bārdu un ūsas dzen, pelēkas jeb zilas acis, ģimja panti pareizi, deguns taisns, blondīns (tumšs), nēsā garus matus atsukātus atpakaļ, gadus 26–30 vecs.

41 Jānis Pieče (1881–1942), no 1903. gada partijas stāžs, 1918. gadā Maskavas kara komisārs, 1919. gadā Padomju Latvijas armijas Kara Revolucionārās padomes loceklis, vēlāk politiskos un diplomātiskos amatos PSRS. 1938. gadā represēts, miris ieslodzījumā.

42 Jūlijs Daniševskis (1884–1938), no 1900. gada partijā, ilgstoši apcietinājumā un izsūtījumā, 1917.–1918. gadā Iskolata loceklis, Austrum frontes Kara Revolucionārās padomes loceklis, Viskrievijas Kara revolucionārās padomes loceklis, Revolucionārā kara tribunāla priekšsēdētājs. Vadošos amatos PSRS. Nošauts masu represijās.

43 Roberts Bauze (1895–1937), no 1910. gada partijā, 1917.–1918. gadā Iskolata loceklis, 1919. gadā Padomju Latvijas Kara Revolucionārās padomes Politiskās nodaļas priekšnieks. Vēlāk atbildīgos amatos PSRS. Nošauts masu represijās.

44 Pēteris Stučka (1865–1932), jurists. Padomju Krievijas tieslietu tautas komisārs, 1919. gadā Padomju Latvijas Tautas Komisāru padomes priekšsēdētājs.

45 Jānis Tupiņš, Pirmā pasaules kara laikā no 1917. gada aug. 2. Rīgas latviešu strēlnieku pulka praporščiks, ievēlēts Iskolastrelā. No 1918. gada Sarkanajā armijā. 20. gados PSRS, rakstīja par latviešu strēlnieku vēsturi.

DAUMANTS [Daumanis],⁴⁶ arī “Voen-Rev-Sovet Latviji [Latvijas Kara Revolucionārās padomes]” loceklis, pazīstams ar to, ka 1917. gadā ievada Narvā padomju varu. Histēriķis; bija praporščiks; bijis par “Narvas Revkoma [Revolucionārās komitejas]” priekšsēdētāju līdz vāciem; kad vāci [1918. gada februārī] ieņēma Narvu, tad uzturējās ap Jamburgu. Uz viņa pavēli Mahmastāls⁴⁷ bijis strādnieks Narvā un vēlāki komisārs pie “Otdel Snabžeņija Krasnoj Estonskoj armiji [Igaunijas sarkanās armijas Apgādes daļa]”, nošāva baronesi Štakelbergu jeb Korf, kura kā bēgle devās uz Narvu iz Krievijas, kā arī 2 vācu virsniekus. Mahmastāls bija arī Daugavpilī un Rēzeknē, jo igauņu sarkanā brigāde 1919. gadā stāvēja arī šeit. Daumants nošauts 1920. gadā Brest-Ļitovskā, kad bija 10. sarkanās divīzijas komandieris.

[..]

ŠMIDTS arī ŠTEINS⁴⁸ 1919. gadā bija par otro sekretāru iekš “Voen-Rev-Sovjet armiji Latviji [Latvijas armijas Kara Revolucionārā padome]” un ir vidēja auguma, pilnīgs, brūnām acīm, drukns, atstāj “saimniek dēliņa” iespaidu. Sarunā atstāj politiski neattīstīta, kā arī maz izglītota iespaidu. Tumšs blondīns.

KRŪMIŅŠ, latvietis, 20–22 gadus vecs, vidēja auguma, blondīns, zilām acīm, iz Vidzemes. Dienēja kara cenzūrā pie “15. armijas Politiskās Nodaļas”. 1919. gadā ierakstījies partizāņu nodaļā ar mērķi doties uz Latviju un tur organizēt sacelšanos, bet, tā kā robežu ilgu laiku netika pārgājis, tad tika nodots Tribunālam, pēc kam vairāk to neesmu redzējis. Domājams, tas būs tagad Latvijā.

LAUBE.⁴⁹ Liela auguma, sastāvēja par “P. Latvijas armijas Štāba komandanta (Uhenberga) palīgu”, nodarbojās ar cilvēku šaušanu kā ar sportu. Blondīns ar zilām acīm. Ķīmis gluds, ūsas un bārdas dzen, un tie arī neaug. Gadus 25–30 vecs, latvietis, ejot šūpojas (pohodka kačajušajasja i razmašistaja). Alkoholiķis. 1919. gadā, pēc tam, kad “P. Latvijas armija” pārdēvējās par 15. armiju, dabūja komandējumu uz Dienvid-Krieviju par kādu bruņotā vilciena komandieri. Kur atrodas pašlaik, nav zināms. Deguns plāns ar uzrautu galu.

46 Ansis Daumanis (1885–1920), mērnieks, Pirmā pasaules kara laikā praporščiks. 1917. gadā vadīja boļševiku Narvas organizāciju, Narvas Kara Revolucionārās komitejas priekšsēdētājs, 1918. gadā Sarkanās armijas 6. divīzijas komisārs, 1919. gadā – Padomju Latvijas armijas Kara Revolucionārās padomes loceklis, pēc tam priekšsēdētājs, Latviešu padomju strēlnieku divīzijas 2. brigādes komandieris (vadīja Daugavpils aizstāvēšanu 1919. gada vasarā–rudenī). 10. divīzijas komandieris, 1920. gada 1. aug. kritis kaujās pie Brestļitovskas.

47 Johans Mahmastāls (1891–1942), igauņu komunisti, 20. gados PSRS Ārlietu Tautas komisiāra diplomātiskais kurjers, 1926. gada februārī kopā ar latviešu izcelsmes kurjeru Teodoru Neti piedzīvoja uzbrukumu vilcienā Maskava-Rīga pie Ikšķiles, kurā Nete tika nogalināts, pats – ievainots.

48 Jānis Aleksandrs Šmits (1891–1938), partijā no 1907. gada; 1907.–1912. gadā ieslodzījumā. No 1918. gada darbojās represīvajās iestādēs. 1919.–1920. gadā revolucionārā tribunāla loceklis Jelgavā, Kara Revolucionārās padomes pilnvarotais 15. armijā, pēc tam Rietumu frontē. Vēlāk vadošais armijas partijas un saimnieciskā darbā PSRS. Nošauts masu represijās.

49 Iespējams: Jānis Laube (1889–1938), 1917. gadā 6. Tukuma latviešu strēlnieku pulka komitejas priekšsēdētājs, no 1918. gada Sarkanajā armijā, 6. Torošinas latviešu strēlnieku pulka komandiera palīgs u. c. amatos. 20.–30. gados atbildīgos amatos drošības struktūrās PSRS. Nošauts masu represijās.

UHENBERGS⁵⁰, bij. apakšvirsnieks latviešu strēlnieku pulkos. Bija par “P. Latvijas”, vēlāki 15. armijas štāba komandantu. Izpildīja ar lielu prieku visus nāves spriedumus, iznestos no “Tribunāliem”, armijas “Osobij Otdel” un Pjaterkas, bija sevišķi cietsirdīgs. Pie Rīgas krišanas maijā 1919. g. palika iekšā Rīgā, no kuras pēc kādām 2 nedēļām ieradās Veļikij-Lukos, no kurienes dabūja komandējumu uz centru. Par Uhenbergu iet baumas, ka tas ticis nozīmēts Trocka⁵¹ rīcībā, pie kura jau agrāk sastāvēja par Trocka bruņotā vilciena komandieri. Par Uhenbergu cirkulē pamatotas baumas, ka 1918. gadā Uhenbergs bijis par Trocka pavēles izpildītāju pie Kazaņas ieņemšanas, kā arī pēc tās ieņemšanas un katra desmitā Kazaņas iedzīvotāja nošaušanas: ko pats Uhenbergs arī personīgi izpildījis, iedzīvotājus apšaujot. Kur atrodas pašlaik Uhenbergs, nav zināms, bet iet baumas, ka tas tagad dzīvo Latvijā zem sveša vārda jeb atkal atrodas Afganistānā par “padomju Krievijas” militāratašē⁵². Uhenbergs ir liela auguma, tumšs blondīns, ūsas un bārdas dzen, ar kaulainu gēmi, taisnu, bet tomēr uz āru liektu degunu (“amerikāņu” tipa gēmis), acis tumšas, ar drūmu ilgu skatienu, gadus ap 30 vecs, ne vairāk, iet ātri un stingriem soļiem, kustības straujas un enerģiskas (rešitelņije). Uhenbergs ir latvietis un cēlies no Baltijas.

ČARIŅŠ⁵³, bijušais “8. Valmieras strēlnieku (laikam) pulka” praporščiks un strādāja “Izkolastrela” lielinieku (komunistu) frakcijā. Komandēja 18-to padomju Latviešu strēlnieku pulku pie II divīzijas. Līdz Žanim Ozolam bija par “Padomju Latvijas armijas štāba komisāru” un “Daugavpils Revolucionārās Pjaterkas” locekli un šis “Pjaterkas” nāves spriedumu izvedējs dzīvē. Pēc speciālas no Daniševska dabūtas atļaujas – tas ar savu soda ekspedīcijas nodaļu 1919. gadā ārkārtīgi nežēlīgi rīkojās Svencjanu apriņķī, kur kopā ar savu palīgu OPMANI (bijušo 5. latviešu Zemgales strēlnieku pulka praporščiku) nošāva daudzus mierīgus iedzīvotājus. Kad komunisti atkāpās no Rīgas, tad Čariņš tika atstādināts no 18. padomju pulka komandiera amata un tika it kā nodots Tribunālam par izdarītām necilvēcībām Rīgā un citur, – bet no apcietinājuma, ar Steingarda palīdzību, kurš tad bija par “P. Latvijas” armijas “Osobij Otdel” vadītāju, izbēga. Kur tagad Čariņš atrodas – nav zināms. Vieni runā, ka tas nošauts, otri, ka tas pārgājis pie Vrangeļa⁵⁴ un tur dien. 1918. gadā Čariņš, būdams austrumu frontē (ap Urāliem) izdarījis daudzas zvērības, tāpat arī Jaroslav[!], pie Jaroslavas nemieru apspiešanas. Čariņš ir vidēja auguma, labi barots, palikām kājām, drukna auguma, ar lielu galvu, tura galvu uz labā pleca noliektu, lielas ausis, gaišs blondīns, bārdas un ūsas dzen, gēmis uzpūsts it kā slimīgs, acs pelēkas, plakstiņi no pastāvīgas dzeršanas uzpampuši; runājot galvu noliec uz labo plecu, šķielē drusku ar labo aci, kuru arī mirkšķina, alkoholiķis; rokas baltas un pastāvīgi mitras un aukstas. Kustības lēnas, apātiskas.

50 Voldemārs Uhenbergs, dzimis Kuldīgā, mācījies Kuldīgā un Rīgā. Miris 20. gados PSRS.

51 Ļevs Trockis (1879–1940), Padomju Krievijas kara un jūras lietu komisārs, Kara Revolucionārās padomes priekšsēdētājs.

52 Kara aģents jeb militārais atašejs.

53 Juris Čariņš (1897–1922), no 1916. gada partijā, Pirmā pasaules kara laikā Latviešu strēlnieku rezerves pulka praporščiks. 1917. gada beigās Izkolastrela priekšsēdētāja vietnieks. 1918. gadā 5. padomju latviešu strēlnieku pulka komandiera palīgs, 1919. gadā Padomju Latvijas armijas Kara Revolucionārās padomes loceklis Daugavpilī, 18. Padomju Latvijas strēlnieku pulka komandieris. Kritis cīņā pret “kontrrevolucionāru bandām”.

54 Pjotrs Vrangelis (1878–1928), 1920. gada pavasarī – novembrī pretboļševistiskās Dienvidkrievijas Brīvprātīgo armijas virspavēlnieks.

Gadus 30–32 vecs; komandējot balss cieta un skanīga, tāpat arī, kad uztraucies un dusmīgs. Acīs [cenšas] neskatīties, it īpaši runājot. Ejot labais plecs pastāvīgi izdodas uz priekšu un kājas liek plati. Par Čariņu var dot liecību bijušais 18. padomju Latviešu strēlnieku pulka ārsts BIRZNIKS⁵⁵, kura brālis ir Satversmes sapulcē jeb ministrijā⁵⁶ (tagad Birznieks laikam Rīgas pilsētas slimnīcas ārsts), kā arī palkavnieks Avens un štabs-kapitans LERHE⁵⁷. Esmu pārliecināts, ka Čariņš tagad atrodas Sibīrijā un ir dzīvs.

ŠTEINGARDS⁵⁸ bija par “Latvijas sarkanās armijas” “Osobij Otdel” [Sevišķās daļas] priekšnieks un pēc tam 15. armijas “Osobij Otdel” vadītājs, kā arī vienu laiku “Revolucionārā Pjaterka [Revolucionārā piecnieka]” loceklis Daugavpilī. Latvietis. 1919. gada vasarā Veļikij-Lukos, pēc tam kad tas palīdzējis Čariņam izbēgt, tika atlaists no “Osobij Otdel” vadīšanas, bet tūlīt arī iestājās iekš “Osobij Otdel” “Vserosijskoj Črezvičajnoj komisij”. Šo es zinu no Leizeroviča, par kuru tiku teicis jau agrāki. [...] Šteingards ir ņēmis dalību nāves sodu lēmumu iznešanā un pat personīgi tos arī izpildījis Daugavpilī, Rīgā, Veļikij-Lukos un citur. Šteingards ir lielāks par vidēja auguma, vājš (hudoj), ar šaurām krūtīm, iegarenu bālu ģīmi, bez bārdas un ūsām. Ģimis “askēta”, tas ir – kas neko neizteic; nelielas pelēkas, bez dzīvības acis; pastāvīgi nēsā cepuri; domājams, blondīns; atstāj slima ar tuberkulozi jeb diloni – iespaidu. Gadus 28–34 vecs. Iet ātri, kājas ejot liek krietni uz āru. [...]

BIRNOVSKIS Fricis⁵⁹ bija kādas karaspēka daļas (brigādes jeb pulka) komisārs, kura 1919. gadā operēja pret nacionālo latviešu karaspēku Kurzemē. 1919. gada martā Birnovskis sāka figurēt Daugavpilī, kur ieņēma kādu lielu vietu, bet ne karaspēkā, bet gan laikam “Izpolkomā” [Izpildu komitejā] jeb “Revkomā” [Revolucionārajā komitejā]. Daugavpilī Birnovskis, lai gan oficiāli “Pjaterkā” nesastāvēja, tāpat arī Tribunālā, bet gan tas laikam (to dzirdēju no citiem) sastāvēja “Osobij Otdel [Sevišķā daļā]” pie armijas, un tāpēc tas piedalījās arī pie daudzu nāves spriedumu iznešanas. Ka tas tā ir, saprotams no tā, kā lietas pret kontrevolucionāriem un buržujiem tiek “Osobij Otdel” vestas. Iesākumā aģents dod paziņojumu par kādu personu, šīs ziņas

55 Pauls Birznieks (1891–1966), ārsts, no 1915. gada armijā, no 1917. gada 5. Zemgales latviešu strēlnieku pulka jaunākais ārsts. 1919.–1920. gadā ārsts Sarkanajā armijā, atgriezās Latvijā, ārsts Rīgā, Smiltēnē, darbojās Aizsargu organizācijā. Miris ASV.

56 Satversmes sapulces deputāts Jānis Birznieks nevarēja būt P. Birznieka brālis, jo bija dzimis 1861. gadā, iespējams – tuvinieks. P. Birznieka brālis bija jurists Alfrēds Birznieks (1889–1942), kurš 1918.–1924. gadā bija iekšlietu ministra biedrs un iekšlietu ministrs.

57 Jānis Lerhe (1892–pēc 1940), Pirmā pasaules kara laikā beidza Taškentas praporščiku skolu, 5. Zemgales latviešu strēlnieku bataljonā sasniedza štābkapteina pakāpi. No 1918. gada Latviešu padomju strēlnieku divīzijā, komandiera palīgs operatīvajā daļā, štāba priekšnieka palīgs. 1921. gadā atgriezās Latvijā, dienēja Politiskajā pārvaldē, robežapsardzībā.

58 Vilhelms Šteinhards (1888–1944), no 1905. gada partijā, no 1916. gada Latviešu strēlnieku rezerves pulkā, 1917. gadā bija Iskolastrela loceklis, pēc tam priekšsēdētājs. 1918. gadā Viskrievijas Kara Revolucionārās padomes kara kontroles priekšnieka vietnieks. 1919. gadā Padomju Latvijas armijas, pēc tam 15. armijas Sevišķās daļas priekšnieks, ievēlēts arī par boļševiku partijas Daugavpils apriņķa komitejas locekli. No 1921. gada vadošos saimnieciskos amatos PSRS un ārzemēs. Miris Maskavā.

59 Fricis Bernovskis (1889–1940), no 1909. gada partijā, 1914.–1916. g. izsūtījumā. 1918.–1921. g. Sarkanajā armijā, bija 3. latviešu kavalērijas divizionā komisārs. 1919. gadā Daugavpils Kara Revolucionārās komitejas loceklis, priekšsēdētājs. No 1921. gada vadošos saimnieciskos amatos. Arestēts masu represijās, miris ieslodzījumā.

iet pie tā saucamā “Osobij Otdel” aģentūras pārziņa, kurš uzdod personu (aizdomīgu) uzraudzīt savam aģentam jeb aģentei un ļoti bieži ieliek pat ģimenē savu cilvēku, kurš tad dod savu atsauksmi – ziņas – aģentūras priekšniekam (Načalņiku otdeļeņija [nodaļas priekšniekam]). Aģentūras priekšnieks pārdod ziņas tālāki “Aktīvaja častj Osobogo otdela [Sevišķās daļas Aktivā nodaļa]” priekšniekam. Tas dod savu slēdzienu, vai aizdomās turēto apcietināt jeb nē, un tā tālāki (Aktīvās nodaļas Osobij Otdel priekšniekam ir armijas štāba priekšnieka tiesības). Kad dod orderi apcietināt (orderis ir parakstīts no Osobij Otd.[el] Priekšnieka jeb arī viņa vietnieka, tas ir – “Aktīvās daļas” priekšnieka) un apcietināto atved, tad to nodod tieši Aktivai daļai, kur 24 stundu laikā jāpaziņo apvainojums. Pēc tam tūlīņ visus apvainojošos materiālus pārdod tālāki “Sljedstvennaja častj Osobogo Otdela” priekšniekam jeb, pareizāki nosaukt, “vecākam izmeklētājam” (star. šļedovatelju), šis pārdod lietu tālāki kādam izmeklētājam. Tas, lietu izskatījis, dod savu slēdzienu “sljedstvennaja častj Osobogo Otdela” priekšniekam, kurš vai nu piekrīt izmeklētāja (šļedovatelj) slēdzienam un pārdod lietu tālāki ar savu atsauksmi un slēdzienu “Osobij Otdel” priekšniekam – jeb atkal izmeklētājam nepiekrīt un tad dod lietu izmeklēt jeb papildināt tam pašam agrākam izmeklētājam jeb arī citam. Ja lieta nodota tālāki “Osobij Otdel” priekšniekam un tas piekrīt izmeklētāja “sljedstvennaja častj Osobogo Otdela” priekšnieka slēdzienam un to apstiprina – tad lieta no tā tiek nodota atkal iekš “sljedstvennaja častj” [izmeklēšanas daļa] priekš sprieduma izpildīšanas, un šo spriedumu izpilda “Komendant Osobogo Otdela” [Sevišķās daļas komandants] jeb šeit Latvijā arī citi komandanti (armijas štāba). Tā arī daudzi cilvēki tika notiesāti uz nāvi un pie tam pat bez kādas nopratināšanas, tiesas. “Osobij Otdel” [Sevišķā daļa] priekšnieks, šīs daļas “Sljedstvennaja častj Osobogo Otdela” [Sevišķās daļas izmeklēšanas nodaļa] priekšnieks, izmeklētājs un “Načalņik aktivnoj častji” [Aktīvās daļas priekšnieks] arī sastādīja tā saucamo “Kolegiju Osobogo Otdela” [Sevišķās daļas kolēģiju], kuras lēmumi ir galīgi – nav pārsūdzami, jo vairāk tāpēc, ka par spriedumu nekas apvainotam netiek paziņots, un šis spriedums tūlīņ arī tiek uz vietas izpildīts. Bez tam ir vēl citas “Kolēģijas” pie tā saucamiem Apgabala “Č. K.” un “Vserosijskoj Črezvičajnoj komisiji” [Viskrievijas Ārkārtējās Komisijas], kurā ieiet, starp citu, kāds EIDUKS⁶⁰, latvietis, pat ar augstskolas izglītību un laikam no Rīgas. Par Eiduku var dot liecību Kārlis Jāņa dēls KADUŠS, Rīgā l-mā Ganību dambī N 12, dz. 2. Eiduku visi ar pilnu tiesību sauc par Robespjēru⁶¹, un uz viņa guļ ļoti daudzas cilvēku dzīvības. Kolēģijas pie “Viskrievijas” un “Apgabala Ārkārtējām” nodarbojas ar lielām politiskām prāvām un pie tam ar tādām, kuras caur tribunāliem laist nevar un arī komunisti nedrīkst. Kad Latvijas Armijas štābs pārgāja uz Liel-Sīpoliem, tad Birnovskis pazuda. 1920. gada vasarā, jūnija mēnesī, es Birnovski satiku Maskavā un tad tas dienēja par “Komisar hozjaistvennoj časti Polevogo štaba [Lauka štāba saimnieciskās daļas komisārs]”. Pēc tam Birnovski šajā amatā apmainīja LUNDERS, bet Birnovskis pārgāja Daniševska tiešā rīcībā un izpilda viņa pavēles. Kad braucu projām no Maskavas (jūnijā 1921. g.), es dzirdēju no citiem, ka Birnovskis kā komunistis ticis mobilizēts. [..] Birnovskis izskatās pēc “volk melkoj porodi” [“sīkas

60 Jānis Eiduks (1886–1938), no 1903. gada partijā, no 1918. gada Sarkanajā armijā, 6. armijas štāba Politiskās daļas priekšnieks, no 1919. gada marta vadošos amatus Ārkārtējā komisijā (čeka).

61 Maksimiljēns Robespjērs (Robespierre; 1758–1794), viens no uzskatos radikālākajiem Francijas revolūcijas vadošajām personībām, vārds kalpo par simbolu revolucionārai nežēlībai.

sugas vilks”], tas ir – vidēja auguma, sauss (hudoj), ģimis bāli zilgans, nēsā komunistu frizūru (tas ir – matus atsukātus atpakaļ), acis nepareizas mindalu [mandeļu] (mindaļevidnaja) veidīgas; deguns drusku uz augšu, pagars, runā lēni, ar stipru latviešu akcentu un caur rīkli (gortaņ). Politiski pilnīgi attīstīts, krieviski pārvalda labāki kā latviešu valodu; nodarbojas ar izglītības pacelšanu. Personīgā dzīve – ar cilvēkiem, kurus pazīst un ar kuriem dienestā ir bieži saticies, izturas mīksti un kautrīgi un tiem visur izpalīdz; ar pārējiem ļoti uzmanīgs un tiem neuzticas. Līdz 1917. gada februārim bija [..] Sibīrijā, Murmanas apg.[abalā]. Jūnijā 1921. gadā vēl bija Maskavā. Par Birnovski var liecināt Reinis Bankovičs, par kuru tiku aizrādījis augstāki, Birnovskis ir 30–35 gadus vecs. Dzen bārdū un ūsas. Fanātiķis.

LUNDERS⁶² [..]. Latvietis un “urrā” komunisti, pat no kareivjiem neieredzēts. Vidēja auguma, pasauss, dzen ūsas un bārdū, muskuļains, tam ir zelta zobi un pie tam vairāki. Vecums 30–32 gadi.

DUČE (Žanis)⁶³ parādījās Daugavpilī reizē ar “P. Latvijas armiju” un tika nozīmēts par Daugavpils komandantu. Viņš bija “Revolucionārās Pjaterkas” loceklis un nāves spriedumu izvedējs dzīvē. 1919. gada vasarā, kad Latvijas armijas štābs evakuējās uz Veļikije-Lukiem, uz laiku kaut kur nozuda. Vēlāki noskaidrojās, ka Duče ir par “Lukša” viesnīcas – Maskavā uz Tveras ielas – komandantu. Šinī viesnīcā apmetas visi ārzemnieki, kuri brauc pēc koncesijām uz Padomju Krieviju. Duče atrodas turpat arī tagad. Duče ir liela plecīga auguma, labi barojies (upitannij) ar apaļu ģimi, apaļu – cik atmiņu – (jeb ar dalītu) smakru, gludu ģimi, īsu degunu izplestām (platām) nāsīm. Pēc izskata tam ir daudz fiziska spēka. Runā apraustīti, drusku piesmakušā balsī. Kustības un žesti (plavnije i samouverennije) noteikti un rītmiski. Vispārējais iespaids: atgādināna miesnieku. Vecums līdz 30 gadu ne vairāk. Latviešu akcents skan cauri visur, kaut gan ne visai uzkrītoši.

PINKUS jeb PIŅĶIS bija par “Osobij Otdel aģentūras nodaļas” priekšnieku pie 15.-ās armijas. Vidēja auguma. Redzēju to 1919. gada vasarā Veļikij-Lukos. Ūsas rūsganas, kuras dažreiz dzen, bet dažreiz arī nēsā (audzē). Piedalījies nāves spriedumu iznešanā. Iekrituši vaigi, sauss (hudoščavij). Pēc izskata ap 35 gadus vecs. Tagad pēc 15. armijas “Osobij Otdel [Sevišķā daļa]” likvidēšanas aizbrauca uz Sevastopoli jeb arī uz Turkestānu.

KRŪMIŅŠ bija par “P. Latvijas” un “15. armijas Osobij Otdel” komandantu un nāves spriedumu izpildītāju, starp citu, arī Daugavpilī. Vislielākā mērā rupji apgājās ar apcietinātiem. Pēc 15. armijas likvidācijas (1920. gada rudenī jeb ziemas sākumā) tika

62 Jānis Lunders (1895–1927), no 1912. gada partijas biedrs, no 1915. gada armijā, 5. Zemgales latviešu strēlnieku pulka unteroficiērs, 1917. gadā Iskolastrela loceklis; 1918.–1920. gadā 5. padomju latviešu strēlnieku pulka komisārs, no 1921. gada Sarkanās armijas Lauka štāba Saimniecības daļas komisārs, no 1923. gada PSRS diplomātiskajā dienestā.

63 Žanis Duče (1891–1978), beidzis Liepājas pilsētas skolu, tehniskos kursus, virpotājs. No 1918. gada Sarkanajā armijā, 1919. gada jūn.–jūl. 3. armijas Sevišķās nodaļas kara komisārs; 1920.–1921. gadā Kijevā, 1921.–1922. gadā Harkovas komandants, pēc tam vadošos amatos Čerkasu apgabala milicijā, Ziemeļkaukāzā u. c. No 1936. gada Krimas Konservu tresta pārzinis; 1938.–1940. g. apcietināts, 1940. gada martā attaisnots, atjaunots partijā, no 1941. gada marta Krimas Autonomās padomju republikas pārtikas rūpniecības komisārs Simferopolē. 1941. gada martā Liepājas presē aicināja atsaukties savus pilsētā dzīvojošos tuviniekus.

pārvests uz Smoļensku par līdzstrādnieku (sotrudnik) iekš “Osobij Otdel Zapadnogo fronta [Rietumu frontes Sevišķā daļa]” un tagad, kad tiek fronšu štābi izformēti, palikās tādā pašā vietā kādā kara Apgabala “Osobij Otdelā”. Vidēja auguma, mati netīri, tumšā krāsā, acis pelēkas, acis nemīl skatīties, bet met skatus visapkārt (bluždajuščij vzor). Ūsas retas un – tas tās dzen. Tāpat arī ir ar bārdū. Ģimīs bezkrāsas un ar vājām baku slimības zīmēm. Vecums 29–32 gadu (pēc izskata). Par Piņķi un Krūmiņu un citiem “Osobij Otdel” darbiniekiem pie “15. armijas”, kā arī “vakara frontes” var dot tuvākas ziņas doktors CELJADTS, kurš pat ārstēja Krūmiņa slimo meitu. [..]

[..]

BALODIS, liela auguma, nēsā brilles jeb pensnē, jo ir ļoti tuvredzīgs, ģimīs garš, kaulains, garš deguns, iekrituši vaigi, bija par “Daugavpils Izpolkoma [Izpildu komitejas]” priekšsēdētāju, kā arī “revkomā [Revolucionārajā komitejā]”, Vecums: pēc izskata 25–30 gadi. 1919. gadā tika vēl redzēts Liel-Sīpolos [Veļikije Lukos], bet tad kaut kur pazuda.

BANKOVIČS Jānis Jāņa d.⁶⁴ bija “Zamestiteļ Komisara Upravļeņija Vojennih so-obshchenij armiji [Armijas Kara satiksmes ceļu pārvaldes komisāra vietnieks]” Latvijā 1919. gadā. Komunisti pārliecināts. 1919. gadā, kad mobilizēja komunistus, tika komandēts uz fronti, bet neaizbrauca un atgriezās atpakaļ. Pēc tam tika nozīmēts par Opočkas stacijas komandanta komisāru. Iepriekš mobilizācijas tas bija Rēzeknē par komandanta (stacijas) komisāru. Vasarā 1920. gada tas tika atkomandēts uz Kaukāzu, kur ieņēma Grozn[ij]as stacijā komandanta komisāra vietu – kuru ieņēma arī vēl tagad. Kā pats izsakās, tas esot inženieris-tehniķis-būvētājs un diezgan tuvs radnieks jau iepriekš minētiem Reinim un Jānim Bankovičiem, kuri ir iz Kurzemes. Šaušanās nepiedalījās, bet par to nodarbojās ar nevainīgu cilvēku nodošanu un denuncēšanu par kontrrevolucionāriem. Politiski maz attīstīts, atstāj ļoti aprobežota – garīgā un kulturālā ziņā – cilvēka iespaidu. Eksploatē vislielākā mērā sievietes, kuras ar varu piespiež tam padoties. Bankovičs vidēja auguma, pilnīgs (diezgan) un muskuļains. Mutē, cik atminu, kreisā pusē zelta zobi, kuri runājot redzami. Pieres vidū – rēta no izdarītas operācijas, lai izdzītu punu (šiška). Vecums (pēc izskata) 30–35 g[adi]. Bija precējies ar latvieti, kura 1920. gadā atbrauca pie viņa, bet tas to atstāja, jo dzīvoja ar kādu meitu no Opočkas.

[vispārīgas ziņas par Jēkabu Petersu⁶⁵ un Pēteri Stučku]

DANIŠEVSKIS (Kārlis Kristjāņa d. laikam) bija “Izkolastrelā” par lielinieku-komunistu frakcijas līderi. Tam jāpateicas, ka latviešu strēlnieku pulki tika par lielinieciem. [..] Pēc baumām, kuras tad cirkulēja kara aprindās, tad Daniševskis bija iniciators tam, ka Daugavpilī 1919. gada martā tika izvesta iedzīvotāju apšaušana veselām masām. Daniševskis ir drusku lielāks par vidēja auguma, šatens, nelielas brūnas acis, gluds ģimīs, pēc izskata pāri par 35 gadiem. [..] Sauss, nēsā matus atpakaļ.

64 Jānis Bankovičs (1880–1954), pēc kara atgriezās Latvijā, miris Rīgā.

65 Jēkabs Peterss (1886–1938), Ārkārtējās Komisijas (čēkas) priekšsēdētāja vietnieks. Nošauts masu represijās.

DZENIS,⁶⁶ latvietis, bija 1919. gadā par II divīzijas komisāru kopā ar Ivanu Ivanoviču GEBERMANI (igaunis). 1920. gada februāra beigās Dzenis tika par 15. armijas štāba komisāru Žaņa Ozola vietā. Vēlāki no tā pārvedās un tagad dien iekš “Registracionnoje Upravlenije jeb Razvjedivatelnoje Upravlenije R. K. K. A. [Sarkanās Strādnieku-Zemnieku armijas Reģistrācijas jeb Izlūkošanas pārvalde] (Štab raboče-krestjanskoj armiji [Strādnieku-Zemnieku armijas štābs])”, matus nēsā garus, atpakaļ atsukātus, ģimja panti pareizi, bet kaulaini. Bijušais [Maskavas] universitātes students, vecums ap 23–28 gadi.

[..]

VIKMANS dzimis un cēlies no Valmieras apgabala, jauneklis ap 20–22 gadus vecs, bija par sekretāru pie “Komisar Upravlenija voen. Soobščēnij 15 armiji [15. armijas Kara satiksmes ceļu pārvalde]” un, pēc Ciniša vārdiem, par kuru tiku teicis agrāk, bija aģents iekš “Osobij Otdel 15 armiji [15. armijas Sevišķā daļa]”. Pēdējā laikā tas ir, 1921. gadā, pēc demobilizācijas dienēja Hospitāli iekš Liel-Sīpoliem [Veļikije Lukiem] un gatavojās braukt uz Latviju. Latvijā būs ie braucis, bez šaubām, jūnija mēnesī (ar 10-to ešelonu). Viņa pazīmes: mazāks par vidējo augumu, gaišs blondīns, zilas acis, ūsas un bārdas nav, Pārlicināts komunisti, atstāj vāja rakstura un raktera cilvēka iespaidu.

KALNIŅŠ (dēls) bijis ģimnāzists jeb reālists [reālskolas audzēknis], komunisti. Bija par darbvedi iekš “Otdjel železnodorožnoj oboroni i ohrani voen.[ih] soobščēnij 15 armiji [15. armijas Kara satiksmes ceļu dzelzceļa aizsardzības un apsardzības nodaļa]”. Pēc Ciniša vārdiem, tas bija aģents un slepens līdzstrādnieks iekš “Osobij Otdel 15 armiji [15. armijas Sevišķā nodaļa]”. Viņa tēvs bija pie lieliniekiem par kādu remonto–palīdzības vilciena komisāru uz Rīgas–Valkas dzelzceļa, bet 1920. gadā tas bija Veļikij-Lukos un Smoļenskā par tādu pašu. Abi pārlicināti komunisti un iz bagātiem Kurzemes saimniekiem. Kalniņa (dēla) pazīmes: ap 24 gadus vecs, gandrīz liela auguma, tumšiem matiem, vasaras plankumiem izraibots ģimis.

TOMAŠEVIČS⁶⁷ bija agrāki “Izkolastrela” lielinieku frakcijā 1917. g. Kad lielinieki ieņēma Latviju, tas bija Pētersona, Latvijas kara komisāra palīgs. 1919. gada jūnijā Tomaševičs Veļikij-Lukos bija par komisijas priekšsēdētāju, kura nodarbojās ar virsnieku izsūtīšanu no štābiem uz fronti, un tas esot ļoti daudzus latviešu virsniekus nosūtījis uz fronti, no kurienes daļa pārgāja, pie pirmās izdevības, pie pretiniekiem. Pēc ziņām, tagad Tomaševičs komandē kādu kavalērijas divīziju un atrodas ap Kijevu. Tomaševiča pazīmes: ap 30–34 gadus vecs, vidēja auguma, laikam šatens, ģimis iegarens, deguns parasts.

66 Osvalds Dzenis (1896–1937) Pirmā pasaules kara laikā beidza Taškentas praporščiku skolu, virsnieks rezervēs daļās Petrogradā, piedalījās boļševiku kustībā un apvērsumā. 1919. gadā Padomju Latvijas Kara Revolucionāras komitejas loceklis, komisārs armijā. No 1923. gada nelegālā darbā Latvijā, arestēts, 1925. gadā apmaiņas kārtībā izraidīts uz PSRS, vadošos partijas amatos. Nošauts masu represijās.

67 Jānis Tomaševičs (arī Ivans Tomaševičs), 1917. gadā Latvijas Strādnieku un zemnieku deputātu padomes (Iskolata) Prezīdija sekretāra vietnieks un Juridiskās nodaļas vadītājs, 1919. gadā Padomju Latvijas kara komisāra biedrs (vietnieks).

MESTERS Konstantīns bija par izmeklēšanas tiesnesi Krimināl lietās Rev[olucionno]-Voen[nogo]-Tribunālā [Revolucionārā kara tribunālā] Padomju Latvijas armijā un vēlāki 15. armijā. Pirmais nāves spriedums, kurš iznests no šā tribunāla, ir noticis Daugavpili pret kādu P., Latvijas armijas darbinieku, par viltojumiem parakstos (komisāra) un naudas izkrāpšanu. Izmeklēšanu vadīja Mesters, par ko pats lielījās. Mesters esot, kā pats izteicās, matrozis un igaunis. Vidēja auguma, šam mutē trūka priekšējo augš un apakš zobu. Bārdū un ūsas dzen. Acis laikam brūnas un mati tumši: [...] ap 30–32 gadus vecs.

MEŽIŅŠ,⁶⁸ latvietis. 1919. gadā bija Veļikije-Lukos iekš “Komprod Latviji” (komitet prodovol'sviji Latviji [Latvijas Pārtikas komiteja]). Atstāj rupju un izaicinošu iespaidu, jo apietas ļoti vēsi un rupji pret visiem. Vēlāki, 1919. gada beigās un 1920. gada iesākumā, Mežiņa vārds figurēja uz telegrammām kā “Komisar štaba 3 Zapadnogo fronta” [3. Rietumu frontes štāba komisārs].⁶⁹ 1921. gada pavasarī Mežiņš bija par kāda Tribunāla priekšsēdētāju Maskavā un šis Tribunāls bija viens no “slavenākiem”, jo par tiem, kurus komunisti gribēja par katru cenu notiesāt, vienādi teica: “otpravit' jego v Tribunal Mežina [nosūtīt viņu uz Mežiņa tribunālu]”. Mežiņš ir gandrīz liela auguma, pilnīgs, dzen ūsas un bārdū. Nēsā matus atpakaļ; mati laikam patumši, kā arī bārda un ūsas. Dažreiz ūsas dzen un tad atklājas plats smakrs. Vecums būs pāri 35 līdz 40 gadi.

[..]

BIRKMANS, latvietis, 1919. gada iesākumā, lieliniekiem Rīgu ieņemot, pasludināja sevi par Rīgas dzelzceļa mezgla komendantu, bet vēlāki kā pilnīgs nejēga tika no P. Latvijas armijas štāba no amata atstādināts. 1919. gada jūlija beigās parādījās Daugavpili uz Rīgas–Orlas dzelzceļa kā priekšsēdētājs “Otdelenije Centra V. Č. K. Transportnoj Čerezvičajnoj komissiji [Transporta Ārkārtējās Komisijas Centra nodaļa] [...]” un tūlīņ sāka arestēt pilnīgi nevainīgus cilvēkus, apvainodams tos par kontrrevolucionāriem. Viens viņa upuris bija inženiers Zitko (Načalņ.[ik] 4-go učastka Službi Puti Sev.[erno]–Zap.[adnoj] žel.[eznoj] dorogi [Ziemeļrietumu dzelzceļa ceļu Dienesta 4. iecirkņa priekšnieks]) Sergejs, kurš tika no tā arestēts, nosēdēja kādus 6 mēnešus Orlā un Smoļenskā un būtu nošauts, ja neizdotos izbēgt. Zitko tagad dzīvo Bruņinieku ielā N 12 dz. 5, Rīgā un strādā uz dzelzceļa. Šādu Birkmaņa upuru bija ļoti daudz. Zitko sieva caur vīra arestēšanu nomira, bet bērni dabūja daudz ciest. Tā kā Birkmanim bija pilnīgi neaprobežota vara, tad tas nodarbojās ar dzelzceļa valsts un civiliedzīvotāju mantu aplaupīšanu. 1920. gadā Daugavpili atstājot, evakuējās uz Orlu. Kur tagad atrodas, nav zināms. Ļoti dumjš un aprobežots, cietsirdīgs un atriebīgs. Birkmans [ir] liela auguma, blondīns, “rusaja borodka” [rusgana bārdiņa] un ūsas. Ģimīs bāls, ģimja panti pareizi un diezgan simpātiski. Vecums 28–30 gadi, pasauss.

68 Juris Mežiņš (1886–1937), 1907.–1917. gadā ieslodzījumā un izsūtījumā; 1917. gadā Latvijas Strādnieku un zemnieku deputātu padomes Prezidija sekretārs, 1919. gadā Padomju Latvijas Kara Revolucionārās padomes loceklis, pēc tam Rietumu, Dienvidu frontes štāba komisārs, Dzelzceļa galvenā kara tribunāla priekšsēdētājs. 1921.–1932. gadā atbildīgos amatos PSRS un ārzemēs, no 1932. gada Sarkanās armijas Dzelzceļa karaspēka komisāra vietnieks. Nošauts masu represijās.

69 Runa par Rietumu fronti.

Birkmans ir iz Vidus Latvijas un laikam Rīgas. Uz Birkmaņa sirdsapziņas guļ diezgan daudz cilvēku dzīvības, jo tas daudzus pilnīgi nepatiesi apvainoja un apsūdzēja par nodevējiem un kontrrevolucionāriem, un tanī laikā ar to pietika, lai bez kādas izmeklēšanas šādus uzrādītos cilvēkus notiesātu.

CILINSKIJS, latvietis, cēlies no Valmieras apriņķa, tuvu pie Valmieras. Pēc paša vārdiem, piedalījies cilvēku apšaušanā Latvijā ap Valmieru 1918. un 1919. gadā. Pēc tam no 1919. gada Cilinskijs Veļikij-Lukos novembrī bija par Komisāru priekš manis, kad es biju par sevišķu uzdevumu ierēdni iekš “Upravalenije vojennih soobščeniij 15 armiji [15. armijas Kara satiksmes ceļu pārvalde]” un strādāja 15. armijas Politiskajā nodaļā. 1921. gada maijā satiku to Maskavā, un tas teicās esot [Ārlietu Tautas komisariāta] “Diplomātisku Kurjeru nodaļā”. Cilinskijs liela auguma, blondīns, ūsas un bārdi dzen, nēsā komunistu frizūru, tas ir, matus atsukātus atpakaļ. Īsredzīgs, nēsā pensneju. Ejoj šūpojas. Rokas aukstas un mitras, un rokas spiedienu stiprs. Komunisti fanātiski. Atstāj drīzāk aprobežota cilvēka iespaidu, lai gan daudz lasījis. Būs ap 25–28 gadus vecs.

[..]

CELMINŠ-CELMŠ⁷⁰ 1919. gada iesākumā ieradās Daugavpilī kopā ar Rozenbergu, par kuru tik teicis, uzsāka organizēt Daugavpilī Revkomu [Revolucionāro komiteju]. Darbojās P. Latvijas armijas Politiskā nodaļā, kā arī caur presi. 1919. gada rudenī bija iekš “Pohodnaja Tipografija Polit.[ičeskogo] Otdela 15 armiji [15. armijas Politiskās nodaļas pārvietojamā tipogrāfija]”, Pleskavā šī tipogrāfija atrodas pie 10. divīzijas. Komunisti. Laida arī uzsaukumus uz ārzemi, tā ka, domājams, strādāja arī “Kominternā” ārzemju birojā. Kur atrodas tagad, nav zināms. Vidēja auguma, liks muguru, ļoti īsredzīgs un nēsā brilles ar zelta iekalumu, runā ātri, bet rīstās (zaikajetsja [stostās]), vecums 28–32 gadi; cik domājams, agrākais students, blondīns, dzen ūsas un bārdi, nēsā garus gaišus matus, atsukātus atpakaļ.

[..]

ŠKUTĀNI, 2 brāļi iz Rēzeknes un tur arī strādāja pie lieliniekiem. Abi komunisti, latgalieši. Viens no viņiem ir “Političeskij inspektor Komisariata Putej Soobščeniija Respubliki [Republikas Satiksmes ceļu komisariāta politiskais inspektors]”. Slavējas ar savu nežēlību un varmācībām pie revīzijām. Otrs brālis ir par Aģitācijas punkta Pārziņi Vitebskas guberņā, vai nu Sebežā, jeb Indricā jeb arī Opočkā Novgorodas guberņā.

[..]

Avots: LNA LVVA, 3235-1/12-10, 240.–263. Rokraksts; 425.–433. lpp. Mašīnraksts.

⁷⁰ Pēteris Celmiņš (1891–1938), no 1918. gada Sarkanajā armijā, 1919. gadā Padomju Latvijas armijas Politiskās nodaļas redakcijas vadītājs. Vēlāk vadošos amatos PSRS. Nošauts masu represijās.

A View from the Inside: The Testimony of Officer Pēteris Bebrišs on the Leadership of the Soviet Latvian Army and the 15th Army in 1919–1920

Ēriks Jēkabsons, Dr.hist.

Professor, Department of History and Archaeology, Faculty of Humanities, University of Latvia

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvia

eriks.jekabsons@lu.lv

0000-0002-4961-106X

The first half of 1919 in the history of Latvia was undoubtedly one of the most difficult stages in the history of the War of Independence, in which the Bolshevik or so-called Soviet Latvian regime and its implemented policies played a significant role. In the conditions of the war, military policy was of great importance, with the so-called Soviet Latvian Army being formed as part of the Red Army on the basis of Latvian rifle regiments brought from Soviet Russia, and a huge number of Latvian residents were involved in it. The regime, due to repression and incorrect economic policy, rapidly lost support, and on June 7, 1919, the Soviet Latvian Army ceased to exist, its remnants being renamed the 15th Army, which continued the fight against the Latvian and Polish armies. The army headquarters operated in Daugavpils and then in Velikiye Luki, but the Latvian Bolsheviks still played a significant role in the army and its leadership.

The interrogation protocol of the former Russian Army Latvian Rifleman and later Latvian Army officer Pēteris Bebrišs, as a witness, at the Daugavpils District Department of Political Security on July 18, 1921, kept in the Political Police Fund of the LNA LVVA, has been published. In it, P. Bebrišs, immediately after returning from Moscow, describes the Soviet regime officials and military commanders he encountered during his service in the Red Army, also describing their activities and the circumstances surrounding them. Pēteris Bebrišs was born on January 21, 1896, in Izabelina parish, and in 1911, he obtained his public-school teacher's license in St. Petersburg. During World War I, he joined the army, attained the rank of officer in 1915, and also served in the 5th Zemgale Latvian Riflemen Regiment, reaching the rank of staff captain. On January 18, 1919, he was mobilized into the Soviet Latvian Army, appointed as the head of the Military Traffic Roads Department in Daugavpils, later he was the deputy head, a special assignment official, and also continued his service at the headquarters of the 15th Army in Velikiye Luki, and later in the Military Traffic Department of the Red Army in Moscow. In 1921 he retired and returned to Latvia. In 1921–1935, he served as a captain in the Latvian Army. He was company commander in the 8th Daugavpils Infantry Regiment. Then in the 10th Aizpute Infantry Regiment, and from 1939 – in the Border Guard Brigade. He retired after the Soviet occupation. After the WWII, he lived in Mērsrags, where he died in 1965.

In fact, in 1919–1921, P. Bebrišs held an important position in the Soviet Latvian Army and the 15th Army formed on its basis, and during his service he came into direct contact with leading army officials (objectively, he got to know those related to the military road sector best, but there is no doubt that within the framework of his duties, P. Bebrišs contacted all departments of the army headquarters in Daugavpils and Velikiye Luki. The document to some extent supplements the information we have about the armed forces of Soviet Latvia, allows us to better understand the mechanism of how the military and repressive institutions of the Bolshevik regime operated, to supplement the picture of the nature of repression in Latvia and especially in Latgale during the Bolshevik regime, and of internal processes in the Soviet Latvian Army and the 15th Army. The document reveals important details about the Bolshevik power structure and the activities, personal characteristics, and even appearance of officials. The document also confirms how the Latvian Political Guard (later the Political Administration) officials, whose task was to detect spies and saboteurs among the tens of thousands of people pouring in from Soviet Russia, worked and collected information.

© Ēriks Jēkabsons, Latvijas Kara muzejs

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons attiecinājuma – Nekomerčiāls 4.0 – starptautisko licenci (CC BY - NC 4.0)

This is an open article licensed under the Creative Commons Attribution – NonCommercial 4.0 International License (CC BY - NC 4.0)
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Ieroču tirdzniecība Spānijas pilsoņu kara laikā (1936–1939): darījumi starp Latvijas Kara ministrijas Apgādes pārvaldi un Aleksandra Kļagina uzņēmumu

Ginta Ieva Bikše, PhD,

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu
fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas
lektore,

Visvalža iela 4a, Rīga, Latvija

ginta_leva.bikse@lu.lv

 0000-0002-7330-8570

Pēc Spānijas pilsoņu kara izcelšanās Latvija pievienojās Francijas priekšlikumam neiejaukties konfliktā un iesaistījās Londonā izveidotajā Neiejaukšanās komisijā, kurā piedalījās 27 Eiropas valstis. Lai gan neiejaukšanās paredzēja ieroču nepiegādāšanu Spānijai, tomēr vairākas valstis un to pilsoņi vienošanos pārkāpa. Raksta mērķis ir analizēt Latvijas iesaisti ieroču tirdzniecībā konflikta laikā, aplūkojot 1936. gada beigās īstenotos darījumus starp Latvijas Kara ministrijas Apgādes pārvaldi un A. Kļagina uzņēmumu. Pārdodot nekvalitatīvus kara materiālus, valsts iestādes ieguva ievērojamus līdzekļus jaunu ieroču iegādei, turklāt, ņemot vērā darījumu slepenību, visticamāk valsts augstākās amatpersonas bija iztēlojušās Spāniju kā galamērķi.

Atslēgas vārdi: Spānijas pilsoņu karš, ieroču tirdzniecība, neiejaukšanās politika, Kārļa Ulmaņa autoritārais režīms

Ievads

Latvijā sākotnēji par negaidītajām norisēm Spānijā varēja uzzināt no preses, piemēram, laikraksta “Jaunākās Ziņas” 1936. gada 18. jūlija numurā publicēta starptautisku ziņu aģentūru sniegtā informācija par “nekārtībām” un “jauniem asiņainiem nemierniem”, kuru dēļ apturēti telefona sakari starp Spāniju un citām valstīm.¹ Notikumi konflikta pirmajās dienās Spānijā bija neskaidri gan tās iedzīvotājiem, gan starptautisko ziņu sekotājiem citur pasaulē. Šajos apstākļos Latvijas ārlietu dienesta darbinieki primāri rūpējās par Spānijā mītošo Latvijas pilsoņu drošību, uzticot šādu personu aizsardzību Somijas sūtniecībai Spānijā.²

1 Pārtraukti telefona sakari ar Spāniju. Jaunākās Ziņas, 1936. gada 18. jūlijs, 16. lpp.

2 Latvijas sūtnis Spānijā rezidēja Parīzē; Barselonā nogalināts Latvijas goda konsuls”. Jaunākās Ziņas, 1936. gada 30. jūlijs, 1. lpp.

1936. gada vasarai turpinoties, kļuva skaidrs, ka Spānijā norisinājās nežēlīgs pilsoņu karš starp militārās sacelšanās organizētājiem – dažādu labēju un konservatīvu ideju piekritējiem – un Spānijas Republikas valdību, tās atbalstītājiem (turpmāk – republikāņiem). Jau valsts apvērsuma plānošanas laikā palīdzību kara lidmašīnu, degvielas u. c. materiālu veidā nemierniekiem bija apsolījuši fašistiskā Itālija, kuras diktators Benito Musolīni (*Benito Mussolini*) vēlējās palielināt savu ietekmi Vidusjūras reģionā.³ Pēc konflikta izcelšanās nemierniekiem strauji atbalstu sāka sniegt gan Itālija, gan nacistiskā Vācija⁴, par ko informāciju ieguva arī Lielbritānijas un Francijas valdība.⁵

Vēloties ierobežot konfliktu, Francijas ārlietu dienests izvirzīja priekšlikumu Eiropas valstīm neiejaukties Spānijas pilsoņu karā. Līdz 1936. gada augusta beigām 27 Eiropas valstis, izņemot Spāniju, pastāvīgi neitrālo Šveici un pundurvalstis, pievienojās ierosinājumam.⁶ Tas sākotnēji ietvēra solījumu neeksportēt un nepiegādāt Spānijai un tās teritorijām munīciju, visu veidu ieročus, kā arī kara materiālus. Francijas iniciatīva nekad netika apstiprināta kādā vienotā līgumā, tās ievērošanu kontrolējot 1936. gada septembrī Londonā izveidotajai Neiejaukšanās komisijai (*International Committee for the Application of the Agreement Regarding Non-Intervention in Spain*, saīsināti – *the Non-Intervention Committee*), kurai Spānijas jautājuma risināšanu deleģēja arī Tautu Savienība.⁷ Tomēr vienošanos jau no paša sākuma neievēroja Itālija, Vācija un Portugāle, kas motivēja Padomju Sociālistisko Republiku Savienību atbalstu konfliktā sniegt republikāņiem.

Latvijas pievienošanās neiejaukšanās politikai bija likumsakarīga, ņemot vērā citu valstu nostāju un Latvijas ārlietu dienestā izskanējušās idejas par neitralitāti un neitrālu politiku.⁸ 1936. gada 18. augustā Ministru kabinets pilnvaroja Latvijas ārlietu ministru Vilhelmu Munteru sniegt atbildi uz Francijas ārkārtējā sūtņa un pilnvarotā ministra Latvijā Žana Tripjē (*Jean Tripier*) iesniegto projektu.⁹ Jāatzīmē, ka Latvijas

3 Skatīt detalizētāk: Bikše G. I. Neiejaukšanās politika starpkaru krīzes situācijā. Spānijas pilsoņu karš un Latvija. Sprūds A., Ščerbinskis V., Vargulis M. (zinātniskie redaktori) Latvijas ārlietu simtgade: daudzpusējā diplomātija un starptautiskās organizācijas. Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 2021., 75.–77. lpp.

4 Arī Ādolfam Hitleram bija izdevīgas režīma izmaiņas Spānijā, lai tādējādi palielinātu Vācijas ietekmi Eiropā un vājinātu Francijas drošību. Tā vienlaikus bija iespēja izmēģināt militārās stratēģijas un kara materiālus.

5 Piemēram, 1936. gada 30. jūlijā divas Itālijas lidmašīnas kļūdas pēc nolaidās Francijas kolonijā – Alžīrijā; Casanova J. *The Spanish Republic and Civil War*. New York: Cambridge University Press, 2010., pp. 165–166, 221–223.

6 Casanova, *The Spanish Republic and Civil War*, 224.; Edwards J. *The British Government and the Spanish Civil War, 1936–1939*. London: Palgrave Macmillan, 1979., pp. 40–41.

7 Comas R. N. La política anglo-francesa durante la Guerra Civil Española: análisis del acuerdo de No-intervención. *Studia Zamorensia*, 4. Zamora: UNED, 1997., p. 169; Zemīte L. Tautu Savienība un Latvija: 1930–1939. Rīga: Latvijas Universitāte, 1993., 74. lpp.

8 Detalizētāk skatīt informāciju par 1935. gada vasarā notikušo Latvijas 2. sūtņu konferenci: Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. *Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis: (30. gadu otrā puse)*. Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1993., 435 lpp.

9 LNA LVVA (Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs), 2574. f. (Ārlietu ministrijas Politiskais departaments), 4. apr., 7524. l., 3. lp.; LNA LVVA, 2574. f., 4. apr., 6533. l., 197. lp.; Telegrammas. Valdības Vēstnesis, 1936. gada 13. augusts, 2. lpp.; Telegrammas. Valdības Vēstnesis, 1936. gada 20. augusts, 3. lpp.

valdība atbalstīja deklarācijā paustos ierosinājumus, V. Munteram uzverot, ka nepieciešams stingrāk definēt neiejaukšanos, atturoties no jebkādas tiešas un netiešas iejaukšanās konfliktā.¹⁰

Īstenojot atbalstīto neiejaukšanās politiku, 1936. gada 10. septembrī Finanšu ministrijas Muitas departaments slepenā rīkojumā informēja muitnīcas, ka “[...] aizliegts eksportēt, tieši vai netieši, reeksportēt vai tranzitēt uz Spāniju, spāņu kolonijām vai spāņu Maroku visāda veida ieročus, munīciju, kara materiālus, kā arī lidmašīnas, izārdītā vai saliktā veidā, un visādus kara kuģus”¹¹. Ne mazāk svarīgs bija fakts, ka Latvijas sūtnis Lielbritānijā Kārlis Zariņš, kurš bija deleģēts valsti pārstāvēt Neiejaukšanās komisijā, 1936. gada septembrī no Latvijas Ārlietu ministrijas Rietumu nodaļas vadītāja Paula Reinharda saņēma sekojošu skaidrojumu par kara materiālu un ieroču eksportu: “Ņemot vērā, ka pie mums pastāv ārējās tirdzniecības kontrole, kas aptver visu preču kustību pāri robežām, un mums pašiem nav ieroču fabriku, tāds eksports tehniski nevar notikt bez valdības iestāžu piekrišanas.”¹² – Turklāt bija plānots novērst teorētiskas, nesaskaņotas šādu materiālu izvešanas iespējas.¹³

Aplūkojot ieroču tirdzniecības jautājumu no Latvijas uz Spāniju pilsoņu kara laikā, historiogrāfijā izskanējušas vairākas, arī samērā fragmentāras un neskaidras versijas, tomēr tirdzniecības fakts nav apstrīdēts. Vēsturnieks Jānis Šiliņš norādījis, ka ievērojamais pārdotais ieroču un munīcijas apjoms 1938.–1939. gadā Latvijas Kara ministrijai ļāva veikt vairāk nekā 4,3 miljonu latu vērtus jaunus pasūtījumus.¹⁴ Darījumus aprakstot detalizētāk, taču nepilnīgi, vēsturnieks Edgars Andersons minējis, ka ieroču tirdzniecību Spānijai Kārļa Ulmaņa valdība īstenojusi ar starptautisku uzņēmumu palīdzību. Saskaņā ar E. Andersona rakstīto līdzekļi jaunu kara materiālu iegādei iegūti, pārdodot “galīgi novecojušas krasta artilērijas baterijas, bez munīcijas palikušus vācu mīnmetējus un citas nederīgas kara mantas”¹⁵. Būtiski, ka Lielbritānija zinājusi par darījumiem,¹⁶ tāpat vēsturnieks ieguvis liecības, ka dažādas ar darījumiem saistītas epizodes pamanījuši arī Vācijas un PSRS izlūkdienesti. Īsumā aplūkojot konkrētos notikumus, vācu izlūkdienests pamanījis grieķu kuģi “*Vincentia*” – “1936. gada 14. oktobrī latviešu sapieri tajā

10 LNA LVVA, 2574. f., 4. apr., 6533. l., 197.–198. lp.; V. Muntera ierosinājums tobrīd formālu iemeslu – tehnisku šķēršļu un laika trūkuma – dēļ 1936. gada vasarā netika īstenots; LNA LVVA, 2574. f., 4. apr., 6533. l., 164. lp.

11 LNA LVVA, 2574. f., 4. apr., 6533. l., 63. lp.

12 LNA LVVA, 295. f. (Latvijas sūtniecība Londonā), 1. apr., 256. l., 84. lp.

13 Turpat.

14 Šiliņš J. Aizsardzības izdevumi Latvijā starpkaru periodā, 1920.–1940. gads. Latvijas Arhīvi, 2015, Nr. 1, 123. lpp.

15 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. Toronto: Daugavas Vanagu apgāds, 1983., 587. lpp.

16 Atskaitē par 1937. gadu Latvijā Lielbritānijas ārlietu dienesta darbinieki norādīja, ka gada sākumā notikusi ieroču tirdzniecība ar Spāniju; NAUK (The National Archives of the United Kingdom), FO (Foreign Office), 371/22229. Pēc Lielbritānijas pārstāvju iegūtās informācijas, Latvijas pārdotie apjomi: 24 gab. 77 mm vācu vai krievu 3” lielgabali, 16 gab. 105 mm haubices, 18 gab. 13 mārčiņu pretgaisa lielgabali (pdrs. A. A. guns); 4 gab. vidēja rādiusa lielgabali (medium guns); 400 kolta ložmetēji; nav pilnībā precīza informācija, tomēr skaidrs, ka Lielbritānijas Ārlietu ministrija bija samērā labi informēta; NAUK, FO, 371/2160.

ielādēja lielgabalus, mīnu metējus un munīciju”; 1936. gada 31. oktobrī kādā kuģī iekrauta munīcija, kas pa dzelzceļu atvesta no Ļeņingradas; “1937. gada februārī vācu kuģis “Rhein” Daugavgrīvā uzņēma 35 lielgabalus un 2000 tonnas dažādu kara materiālu fašistiskajai Spānijā”.¹⁷

Vēsturnieks Aivars Stranga 1992. gadā izdotā pētījumā norādīja, ka “1938.–1939. gada sākumā ieroču iepirkumiem Latvijas valdība vēl varēja izmantot līdzekļus, kuri tika iegūti, pārdodot republikāniskai Spānijai vecus un nelietojamus ieročus”¹⁸, atsaucē detalizētāk minot, ka “šajā operācijā bija iesaistīts politiskais emigrants V. Ozols, Dr. Jānis Traubergs, J. Baloža draugs, pulkvedis P. Silenieks, firma “Sils”. Par šo tirdzniecību noteikti zināja ģenerālis J. Ruškevics un P. Skrapce. Nav izslēgts, ka peļņas nolūkos P. Silenieks pārdeva republikāniskajiem spāņiem arī Čehoslovākijā un Zviedrijā iepirktu munīciju, Vācijā iepirktas šautenes un citus ieročus”¹⁹.

Detalizētāk aplūkojot Jāņa Trauberga vadītā uzņēmuma “Celtne” un Pētera Silenieka – “Sils” darbības, gūta atziņa, ka tie operēja citos darījumos. Faktiski centieni pārdot ieročus un kara materiālus konfliktā iesaistītajai valstij caur Latviju notika trīs veidos: 1) ar darījumiem starp Latvijas valsts iestādēm un starptautiskiem ieroču tirdzniecības starpniekiem; 2) Latvijas uzņēmumiem, konkrēti akciju sabiedrībām “Sils” un “Celtne”, iesaistoties starptautiskās spekulācijās; 3) tranzītā.²⁰ Ņemot vērā, ka Latvija bija pievienojusies neiejaukšanās deklarācijai, kara materiālu eksporta uz Spāniju pretlikumības dēļ, iespējams, dažādos avotos vairākas operācijas baumu līmenī savijušās kopā.

2022. un 2023. gadā padziļinātāk Latvijas ieroču tirdzniecības jautājumam pievērsušies arī spāņu vēsturnieki. Migelam Injigesam Kamposam (*Miguel Íñiguez Campos*), kurš 2022. gadā publicētā pētījumā aplūkojis arī Baltijā īstenoto ieroču tirdzniecību Spānijai, Latvijas gadījums palicis samērā neskaidrs, tomēr norādīts uz “*Etablissements A. Klaguine*” darbību reģionā, it īpaši ieroču iegādē Spānijai no Lietuvas.²¹ Minēti arī atsevišķi kuģi, kuri bijuši Rīgā ar ieroču kravām – “*Vicencia*”, kas Rīgā bijis 1936. gada 17. oktobrī,²² 1937. gadā “*Reina*”; grieķu kuģis “*Nicolás-Felipe*”²³, uz kura Daugavgrīvā uzkrauti kara materiāli.²⁴ Arī spāņu vēsturnieks Anhels Vinjass (*Ángel*

17 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. Toronto: Daugavas Vanagu apgāds, 1983., 587.–588. lpp.

18 Gore I., Stranga A. Latvija: neatkarības mijkrēslis. Okupācija: 1939. gada septembris – 1940. gada jūnijs. Rīga: Izglītība, 1992., 238. lpp.

19 Turpat.

20 Skatīt detalizētāk: Bikše G. I. Ieroču tirgotāji Spānijas pilsoņu kara (1936–1939) laikā: Latvijas uzņēmumi “Celtne” un “Sils”. Beķere, K. (sast.) Sekcija “Konflikti un sadarbība vēsturē”, 2023. gada 30. un 31. marts: tēzes: LU 81. starptautiskā zinātniskā konference. Rīga: Latvijas Universitāte, 2023., 14. lpp.

21 Campos M. Í. Armas para la República. Contrabando y corrupción, julio de 1936 – mayo de 1937. Barcelona: Editorial Crítica, 2022. Ebook, Chapter 12.

22 Vēsturnieks norādījis, ka daļa no apjomīgās kravas, minot arī detalizētu kara materiālu sarakstu, iespējams, iegādāta Lietuvā; Campos, Armas para la República, Anexo N. 4.

23 Citur “*Nicolas Filipp*”; LNA LVVA, 2570. f. (Ārlietu ministrijas Administratīvais departaments un Līgumu departaments), 1. apr., 450. l., 12. lp.

24 Campos, Armas para la República, Chapter. 10.

Viñas) pēc Spānijas arhīvos atrodamās informācijas norādījis, ka kuģis “Vicencia” atstāja Rīgu 1936. gada 17. oktobrī.²⁵

Krievijas emigranta Aleksandra Kļagina (Aleksandr Kliagin)²⁶ Francijā darbojošais uzņēmums historiogrāfijā pazīstams ar savu darbību kara materiālu piegādes starpniecībā Spānijas pilsoņu kara laikā.²⁷ Par A. Kļagina uzņēmumu rakstīts arī 2023. gadā publicētajā trīs vēsturnieku – Lukasa Molinas (Lucas Molina), Pablo Sagarra (Pablo Sagarra) un Oskara Gonsalesa (Óscar González) kopējā pētījumā.²⁸ Balstoties uz Spānijas arhīvos pieejamiem materiāliem, pētnieki norādījuši, ka Latvijā uz kuģa “Vicenzia” uzkrauti un līdz Kartahenai aizvesti pirms Spānijas pilsoņu kara A. Kļagina uzņēmuma iegādāti kara materiāli,²⁹ bet 1936. gada 24. decembrī A. Kļaginam Latvijā pārdota papildu tehnika,³⁰ kas ar kuģi “Reyna” aizvesta līdz Astūrijai 1937. gada 30. aprīlī un “Elysie”³¹ – 1937. gada 18. janvārī līdz Alikantei, tomēr pilnīga skaidrība par darījumu apjomu trūkusi.³²

Raksta mērķis ir analizēt Latvijas iesaisti ieroču tirdzniecībā Spānijas pilsoņu kara laikā (1936–1939), aplūkojot 1936. gada beigās īstenotos darījumus starp Latvijas Kara ministrijas Apgādes pārvaldi un A. Kļagina uzņēmumu. Publikācijas ietvaros padziļinātāk nav aplūkota visa kara materiālu piegādes ķēde. Pētījuma galveno avotu bāzi veido Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva Kara ministrijas Apgādes pārvaldes (1469) fonda lieta, kas satur līgumu norakstus starp Latvijas Kara ministrijas Apgādes pārvaldi un uzņēmumu “Etablissements A. Klaguine”, kā arī Latvijas Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta (2574) un Administratīvā departamenta un Līgumu departamenta (2570) fonda lietas, kurā ietverta ārlietu dienesta rīcībā ienākusi informācija par ieroču un kara materiālu tirdzniecību no Latvijas. Avotu kontekstualizācijai galvenokārt izmantotas Latvijas un Spānijas vēsturnieku publikācijas.

25 Viñas Á. El escudo de la República: El oro de España, la apuesta soviética y los hechos de mayo de 1937. Barcelona: Editorial Crítica, 2010., Ebook, Chapter 3.

26 A. Kļagina biogrāfiju detalizētāk skat.: Molina Franco, González López, Sagarra Renedo, Viento Del Norte, pp. 55.–57. Saskaņā ar autoru rakstīto A. Kļagins (1884–1952) 20. gs. 10. gados bija iesaistīts dzelzceļa būvniecības projektos Krievijas impērijā, tajā skaitā iepērkot nepieciešamos materiālus Beļģijā un Francijā; patstāvīgi sāka dzīvot Francijā Krievijas pilsoņu kara laikā, no 1919. gada, un viņa uzņēmums bija pieredzējis ieroču tirgotājs no 20. gs. 20. gadiem.

27 Skatīt: piemēram, Salmon, P. Une impuissante “non-intervention”: les limites de la prohibition du trafic d’armes, en France, à destination de la guerre d’Espagne (1936–1939). Histoire@Politique, n. 37, janvier-avril 2019; A. Kļagina uzņēmums dibināts 1920. gadā Parīzē; Molina Franco L., González López O., Sagarra Renedo P. Viento Del Norte. Armas Y Soldados Del Báltico Para El Ejército Popular De La República (1936–1939). Valladolid: Galland Books, 2023., p. 38.

28 Molina Franco, González López, Sagarra Renedo, Viento Del Norte, pp. 71.–103.

29 Četri 7,7 cm FK 16 “Krupp” lielgabali; astoņi 7,62 cm 1902 “Putilov” lielgabali; Molina Franco, González López, Sagarra Renedo, Viento Del Norte, p. 83.

30 20 gab. 7,7 cm nA “Krupp” lielgabali; astoņi 10,5 cm FH 16 “Rheinmetall” haubices, 12 gab. 7,62 cm 1915 AA “Lender” lielgabali; seši 4,7” Q/F. Mk. I lielgabali; viens 7,7 cm L/27 AA “Rheinmetall” lielgabals; Molina Franco, González López, Sagarra Renedo, Viento Del Norte, p. 83.

31 Autori norāda, ka arī citos dokumentos “Elsie”, “Elaie”, tāpēc iespējams, ka bija runa par to pašu kuģi, kas minēts arī kā “Elfa”; Molina Franco, González López, Sagarra Renedo, Viento Del Norte, p. 80.; LNA LVVA, 6824. f. (Finanšu ministrija), 1. apr., 270. l., 98. lp.

32 Molina Franco, González López, Sagarra Renedo, Viento Del Norte, p. 83.

Latvijas Kara ministrijas Apgādes pārvaldes finanšu daļas līgumi ar uzņēmumu “Etablissements A. Klaguine”

1936. gada septembrī un decembrī Latvijas Kara ministrijas Apgādes pārvaldes finanšu daļa noslēdza vairākus slepenus līgumus³³ ar uzņēmumu “Etablissements A. Klaguine”, ļaujot tam līgumos norādītās preces izvest no Latvijas. Pirmais līgums (nr. 252) 1936. gada 26. septembrī noslēgts par 18 580 franču 75 mm lielgabalu granātpatronām bez degļiem un 1242 franču 75 mm lielgabalu šrapnelpatronām ar laika degļiem par kopsummā 25 693 GBP. Jāatzīmē, ka tajā bija vairākas specifiskas piezīmes un nosacījumi, piemēram, patronu skaits varēja mainīties 2 % apjomā, nemainoties to kopskaitam, pārdošanas cenā iekļautā piegāde (neskaitot iekraušanu) paredzēta līdz Daugavgrīvā esošam kuģim, par kuru uzņēmums informē Latvijas Kara ministrijas Apgādes pārvaldi, tāpat uzņēmumam bija tiesības līdz pat vienai trešdaļai no līguma summas nodot 14 lietotas angļu šautenes.³⁴

Savukārt 1936. gada 24. decembrī noslēgti pat pieci līgumi starp Latvijas Kara ministriju – Apgādes pārvaldes finanšu daļu un jau minēto A. Klaguina uzņēmumu. Darījumu summas un apjoms detalizētāk aplūkojams 1. tabulā zemāk. Ne viss pārdotais materiāls bija lietošanai piemērotā stāvoklī, piemēram, diviem haubiču stobriem nebija aizslēgu, savukārt haubiču granātām ar uzsitiena degļiem trūka starpskrūvju, kas uzņēmumam bija jāpiegādā pirms granātu sagatavošanas nodošanai.³⁵ Latvijas Kara ministrijas Apgādes pārvalde paredzēja, ka ar uzņēmuma palīdzību iecerēts “..savest, cik tālu tas Pārvaldei iespējams, 8 haubicas lietošanas kārtībā..”³⁶. Visos decembrī noslēgtajos līgumos (nr. 308.–312.) norādīto krājumu nodošana bija paredzēta Daugavgrīvā, turklāt pārdevējs apņēmās atbilstoši samaksai nodrošināt preču iekraušanu uzņēmuma norādītā kuģī.³⁷ Līgumos (nr. 309.–312.) atspoguļots ļoti ierobežotais termiņš, kurā darījumi varēja norisināties, – uzņēmumam kuģis bija jānodrošina ne agrāk kā 1936. gada 29. decembrī, bet ne vēlāk kā divu mēnešu laikā no 24. decembra.³⁸ Visticamāk, steidzamība bija skaidrojama ar Neiejaukšanās komisijas plānoto sauszemes robežu un jūras novērošanu, kuras piedāvājums Spānijā karojošajām pusēm bija nosūtīts jau decembra sākumā. Novērošana gan stājās spēkā vien pusnaktī no 1937. gada 19. uz 20. aprīli, turpmāk paredzot nepieciešamību Neiejaukšanās komisijā iesaistīto valstu kuģiem uzņemt novērotājus.³⁹

33 Skatīti līgumu noraksti; par norakstu precizitāti parakstījušies Latvijas Kara ministrijas Apgādes pārvaldes ierēdņi.

34 LNA LVVA, 1469. f. (Kara ministrijas Apgādes pārvalde), 3. apr., 1284. l., 283.–284. lp.

35 Turpat, 270. lp.

36 Turpat.

37 Turpat, 268., 270. lp.

38 Turpat, 268. lp.

39 Alpert M. A new international history of the Spanish Civil War. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave, 2004., p. 101.; Edwards, The British Government and the Spanish Civil War, pp. 50–54.

Skaitis	Veids
8 gab.	vācu 105 mm haubiču stobri
6 gab.	vācu 105 mm haubiču stobru lafetes (ar riteņiem)
8 gab.	lauku lielgabalu priekšrati
5000 kompl.	105 mm haubiču granātas un šrapneļi ar degļiem un dzenpildīņiem čaulās
2840 gab.	105 mm haubiču granātas ar uzsitiena degļiem, bez dzenpildīņiem un čaulām
2200 kompl.	105 mm haubiču dzenpildīņi bez čaulām, ar kapsulām
Darījuma⁴⁰ summa GBP	
35 850	
6 gab.	4,7" tālšāvēju lielgabali uz riteņu lafetēm, ar priekšratiem
3500 gab.	munīcijas komplekti 4,7" tālšāvēju lielgabaliem (granātas vai šrapnelis ar degli, dzenpildīņu, vienu čaulu uz četriem šāviņiem, vienu aizdedzes cauruli uz komplektu, t. sk. caurules 10 % kļūdu gadījumiem)
Darījuma⁴¹ summa GBP	
26 000	
20 gab.	vācu 77 mm N. A. lauku lielgabali (1896. g.), uz riteņu lafetēm, ar lauku lielgabalu priekšratiem
1 gab.	vācu 77 mm N. A. lauku lielgabals (1896. g.), ar priekšratiem
1 gab.	vācu 77 mm zientlielgabals (1916. g.) uz tumbas
11 kompl.	vācu 77 mm lielgabalu munīcijas rati ar priekšratiem
10 400 gab.	vācu 77 mm 1896. g. lielgabalu granātpatronas un šrapnelpatronas ar degļiem
2740 gab.	franču 75 mm lielgabalu granātpatronas bez degļiem un šrapnelpatronas ar degļiem
1551 gab.	franču uzsitiena degļi 75 mm granātpatronām
Darījuma⁴² summa GBP	
48 232,04	

40 Līguma nr. 308 piezīmes: bez atlīdzības uzņēmumam nododami ar vācu 105 mm haubičiem saistītie piederumi un rezerves daļas, kas līgumā nav uzskaitītas; piegādātā munīcijas apjoma neatbilstība līdz 5 % mazāk; savukārt lielāka sagatavotā munīcijas apjoma gadījumā uzņēmums samaksā par papildus piegādāto.

41 Līgumā nr. 309 piezīmes: bez atlīdzības uzņēmumam nododami ar lielgabaliem saistītie piederumi un rezerves daļas, kas līgumā nav uzskaitītas; piegādātā munīcijas apjoma neatbilstība līdz 10 % mazāk; savukārt lielāka sagatavotā munīcijas apjoma gadījumā uzņēmums samaksā par papildus piegādāto.

42 Līguma nr. 310 piezīmes: bez atlīdzības uzņēmumam nododami arī ar lielgabaliem saistītie piederumi un rezerves daļas, kas līgumā nav uzskaitītas; piegādātā munīcijas apjoma neatbilstība līdz 5 % mazāk; savukārt lielāka sagatavotā munīcijas apjoma gadījumā uzņēmums samaksā par papildus piegādāto; franču uzsitiena degļu skaitu Apgādes pārvalde nodos atbilstoši faktiski nodotajam franču 75 mm lielgabalu granātpatronu skaitam.

362 gab.	Kolta ložmetēji ar balstu, piederumiem, rezerves daļām
500 000 gab.	krievu 3" unitārais šāviņš
28 000 gab.	krievu 3" bruņusitēju unitārais šāviņš
Darījuma⁴³ summa GBP	
	10 086
10 gab.	krievu 3" 1914. g. zenītlieģabalī uz tumbām
2 gab.	autoplatformas ar piederumiem
1 gab.	krievu 3" 1914. g. zenītlieģabalu pārvadājamā platforma
8 gab.	krievu 3" 1914. g. zenītlieģabalu krustkājas
Darījuma⁴⁴ summa GBP	
	19 450

1. tabula. Līgumā nr. 308.–312. norādītais darījumu apjoms starp pārdevēju – Latvijas Kara ministrijas Apgādes pārvaldi un pircēju – A. Kļagina uzņēmumu “Etablissements A. Klaguine”.⁴⁵

Visos sešos līgumos norādītā kopsumma sasniedza 165311,04 GBP.⁴⁶ 1936. gada 24. decembrī – dienā, kad noslēgta lielākā daļa līgumu, Rīgas biržā vienas Lielbritānijas mārciņas kurss bija 25,16–25,28 lats.⁴⁷ Attiecīgi iespējams novērtēt, ka minētie darījumi ar uzņēmumu “Etablissements A. Klaguine” sasniedza aptuveni 4 miljonu latu vērtību – summu, kuru norādīja J. Šiliņš. Turklāt līgumu specifika paredzēja saņemt papildu samaksu, ja gadījumā piegādātais municijas apjoms pārsniedza līgumos norādīto.

Darījumu atskaņas ārvalstīs

Gan saskaņā ar E. Andersona pausto, gan Latvijas Ārlietu ministrijā ievākto informāciju Latvijas Kara ministrijas Apgādes pārvaldes un A. Kļagina darījumi nepalika nepamanīti Latvijas ārlietu dienestā un ārvalstīs. Tirdzniecības faktu apliecināja arī starp Latvijas ārlietu dienesta dokumentiem arhīvā atrodama ar zīmuli rakstīta iepilīsusi piezīmju lapiņa, kur minēts kuģis “Vikencija”⁴⁸, kurš plānojis doties uz Meksiku, bet patiesībā nonācis Spānijā. Uz lapiņas, saglabājot oriģinālpasvītrojumu, rakstīts, ka “ieroču krava ir bijuse visa mūsu (..)”, kā arī minēts, ka bijuši nederīgi degļi, kas speciāli apmainīti, jaunos ievēdot no Polijas.⁴⁹ Nobeigumā atzīmēts “Parīzes firma

43 Līguma nr. 311 piezīmes: piegādātā municijas apjoma neatbilstība līdz 10 % mazāk; savukārt lielāka sagatavotā municijas apjoma gadījumā uzņēmums samaksā par papildus piegādāto.

44 Līguma nr. 312 piezīmes: bez atlīdzības uzņēmumam nododami arī ar lielgabaliem saistītie piederumi un rezerves daļas, kas līgumā nav uzskaitītas.

45 LNA LVVA, 1469. f., 3. apr., 1284. l., 262.–271. lp.

46 Turpat, 262.–271., 283.–284. lp.

47 Kursi. Valdības Vēstnesis, 1936. gada 31. decembris, 3. lpp.

48 Visticamāk, ir runa par vienu un to pašu kuģi, kuru E. Andersons minējis kā “Vincentia”, spāņu vēsturnieki – “Vicencia”, arī “Vicenzia”, tāpat – arī, kad minēts “Rhein”; “Reyna” un “Reina”.

49 LNA LVVA, 2570. f., 1. apr., 450. l., 13. lp.

Klanguine. Rīgā pārstāvis Pētersons”⁵⁰. Ja nebūtu pieejami citi – ticami avoti, lapiņas informāciju varētu vērtēt dažādi, ņemot vērā, ka Latvijas Ārlietu ministrija “dzelzskapi” glabāja baumas par kara materiālu eksportēšanu no Latvijas uz Spāniju.⁵¹ Nelielu piezīmju līmenī 1936. gada nogalē noslēgtajā ieroču tirdzniecībā kā pārvadātāji papildus minēti vairāki kuģi, tostarp, it kā uz Meksiku ceļā esošais “Elfa”⁵² un grieķu “Nicolas Filipp”⁵³.

Arī ņemot vērā, ka Latvijas Ārlietu ministrijā bija informācija par notikušajiem darījumiem, tā tika turēta zināmā slepenībā, ko apliecināja Latvijas sūtņa Itālijā Arnolda Spekkes 1937. gada 9. marta ziņojums. Sūtnis informēja Ārlietu ministrijas Rietumu nodaļas vadītāju P. Reinhardu, ka itāļu laikraksti “*Il Lavoro Fascista*” un “*La Gazetta del Popolo*” 1937. gada 8. martā rakstīja par kādu Rīgā bijušu tvaikoni “Reina” (iepriekš “*Joudt*”; kuģoja zem Panamas karoga), uz kura bija 500 tonnu ieroču un kara materiālu, it kā adresētu Meksikai, bet ar ticamāku galamērķi – republikānisko Spāniju. Zīmīgi, ka atzīmēts par kuģa kravu atbildīgais uzņēmums no Parīzes, piedāvājot kļūdainu tā nosaukumu “*Kalanguine*” (laikrakstā “*Il Lavoro Fascista*”) vai “*Kalyguine*” (laikrakstā “*La Gazetta del Popolo*”).⁵⁴ A. Spekke, nosūtot laikrakstu izgriezumus, norādījis, ka “sniegtām ziņām ir tendence mest zināmu ēnu uz mūsu iestāžu rīcību”⁵⁵, tomēr, trūkstot informācijai par pārmetumu patiesumu vai maldiem, sūtnis nebija uzreiz mēģinājis ziņas atspēkot.⁵⁶

Turpmāk ieroču tirdzniecības kontekstā vairākas valstis uz Latviju skatījās ar aizdomām. Lielbritānijas ārlietu dienests kā šaubīgas uzlūkoja Latvijas pārstāvju intereses iepirkt kara materiālus, 1937. gada februārī norādot, ka pēdējos sešos mēnešos Baltijas valstis kā starpnieks piegādājušas ieročus republikāņiem.⁵⁷ Turklāt Latvijas Ārlietu ministrijas Juridiskās nodaļas vadītājs Andrejs Kampe bija saņēmis arī Francisko Franko (*Francisco Franco*) pārstāvju pārmetumus par republikāņu centieniem 1938. gadā Latvijā iepirkt ieročus un municiju, tomēr tādu materiālu Latvijai nemaz neesot bijis.⁵⁸ Atbildot A. Kampe sniedzis papildu skaidrojumu, ka 1936. gada beigās “pirms aizlieguma eksportēt uz Spāniju kara materiālus”⁵⁹ veikta vecu ieroču un municijas krājumu likvidācija, izmantojot starpnieku no Francijas. Tomēr gala saņēmējs Latvijas valdībai it kā neesot bijis zināms.⁶⁰

50 Turpat.

51 LNA LVVA, 2570. f., 1. apr., 450. l., 12. lp.

52 LNA LVVA, 6824. f., 1. apr., 270. l., 98. lp.

53 LNA LVVA, 2570. f., 1. apr., 450. l., 12. lp.

54 LNA LVVA, 2574. f., 4. apr., 6890. l., 163., 165. lp.

55 Turpat, 164. lp.

56 Turpat, 164. lp.

57 NAUK, FO, 371/21055.

58 AGA (Archivo General de la Administración), Ministerio de Asuntos Exteriores, (10) 000.000, exp. 82, caja 03611; Atbildes teksts saglabāts arī LNA LVVA, 2570. f., 13. apr., 583. l., 12.–14. lp.

59 AGA, Ministerio de Asuntos Exteriores, (10) 000.000, exp. 82, caja 03611

60 Turpat.

Secinājumi

1936. gada nogalē, Spānijas pilsoņu kara laikā, Latvijas Kara ministrijas Apgādes pārvalde pārdeva novecojušos, arī nekvalitatīvus kara materiālus Francijā strādājošajam A. Kļagina uzņēmumam “*Etablissements A. Klaguine*”. Kaut arī teorētiski kā gala saņēmējs nebija norādīta Spānija, tomēr, ņemot vērā republikāņu izmisīgos centienus iegādāties ieročus, bija gandrīz neiespējami neiedomāties, kur šie materiāli, jo sevišķi veci krājumi, varētu nonākt. Ņemot vērā, ka Latvijas veco krājumu pārdošana notika slepenībā, visticamāk, Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma amatpersonas tomēr bija iztēlojušās potenciālo galamērķi.

Darījumi ar A. Kļagina uzņēmumu nebija vienīgie, kas ietvēra kara materiālu tirdzniecību konfliktā ierautajām pusēm un norisinājās Latvijā. Tomēr attiecīgie līgumi ar “*Etablissements A. Klaguine*” ietvēra nozīmīgākās un apjomīgākās summas, valstij gūstot ievērojamus resursus jaunu ieroču iegādei. Baltijas jūras reģiona un arī Eiropas kontekstā Latvija nebija vienīgā valsts, kas izmantoja republikāņu centienus nodrošināt karadarbībai nepieciešamos materiālus, bet drīzāk – neiejaukšanās politikas dubultmorāles kārtējais piemērs.

Jāatzīmē, ka A. Kampes skaidrojums Latvijas veco krājumu likvidācijas kontekstā liecināja, ka Latvijas Ārlietu ministrijā, iespējams, arī citur, pastāvēja duāls skatījums uz ieroču eksporta aizliegumu, par svarīgu atzīstot tieši paaugstināto iespējamību pārkāpējus pieķert pēc Neiejaukšanās komisijas īstenotās sauszemes robežu un jūras novērošanas. Savukārt deklaratīvais solījums neiejaukties konfliktā, neeksportējot un nepiegādājot Spānijai un tās teritorijām kara materiālus, bija mazāk būtisks.

Saīsinājumi

AGA – Archivo General de la Administración, Spānijas Centrālais administrācijas arhīvs

gab. – gabals

GBP (£) – Lielbritānijas mārciņa

kompl. – komplekts

LNA LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

NAUK – The National Archives of the United Kingdom, Lielbritānijas Nacionālais arhīvs

The Arms Trade During the Spanish Civil War (1936–1939): Transactions Between the Supply Department of the Latvian Ministry of War and the Company of Aleksandrs Kļagins

Ginta Ieva Bikše, PhD,

Lecturer at the Department of History and Archaeology, Faculty of Humanities, University of Latvia

Visvalža iela 4a, Rīga, Latvia

ginta_leva.bikse@lu.lv

 0000-0002-7330-8570

When the Spanish Civil War (1936–1939) broke out Latvia joined the French initiative not to intervene in the conflict. In the initial support declaration of non-intervention, Latvia, as well as 26 other European countries, promised not to export or supply munitions, weapons of any kind, or war materials to Spain and its territories. To apply the prohibition on 10 September 1936 the Customs Department of the Ministry of Finance informed the customs authorities about the prohibition in Latvia. Furthermore, according to the employees of the Foreign Ministry it was technically impossible to export such materials without official consent.

As Republican agents desperately tried to purchase war materials, several countries, including Latvia, used the Spanish Civil War to sell old stocks with a surcharge. Arms deals to Spain through Latvia transpired in three ways: 1. by state institutions selling old war materials to intermediaries; 2. by Latvian companies participating in foreign transactions; 3. via transit. The article focuses on the transactions that took place between the Supply Department of the Ministry of War and the French company “Etablissements A. Klaguine” in September and December 1936. Six contracts between both parties totalled £165,311.04.

Even if the specific final recipient was not clearly known to Latvian authorities, it was almost impossible not to imagine where these old war materials sold to “Etablissements A. Klaguine” could end up. Considering that the sale and the transportation on materials were done in great secrecy, it is likely that the officials of the authoritarian regime of Kārlis Ulmanis had imagined the potential destination. Explanations provided to Francisco Franco’s representative by the Ministry of Foreign Affairs of Latvia displayed that the importance was put not on the initial declaration of the non-intervention and the prohibition to export the war materials but on the possibility to get caught after the implementation of the supervision of land and sea frontiers of Spain.

© Ginta Ieva Bikše, Latvijas Kara muzejs

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons attiecinājuma – Nekomerčiāls 4.0 – starptautisko licenci (CC BY - NC 4.0)

This is an open article licensed under the Creative Commons Attribution – NonCommercial 4.0 International License (CC BY - NC 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Latvijas neatkarības atjaunošanas problēma 1991. gadā: krīzes, alternatīvas un uzvaras¹

Jānis Taurēns, Dr. hist.,

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu
fakultātes asociētais profesors

Visvalža iela 4a, Rīga, Latvija

janis.taurens@lu.lv

 0000-0001-6837-3901

1991. gada pavasarī visās trijās Baltijas valstīs notika tautas balsojums par neatkarības atjaunošanu. Latvijā balsošana piesardzīgi tika nosaukta par aptauju. Šo balsošanu rezultāti visās trijās Baltijas valstīs bija pārsteidzoši veiksmīgi un veicināja PSRS sapratni par Baltijas valstu neatkarības centienu nopietnību un nepieciešamību risināt attiecību problēmas. Protams, visdraudīgākā krīze ar negaidīti pozitīvu risinājumu bija 1991. gada augusta apvērsuma mēģinājums PSRS, kura neveiksme noveda pie Baltijas valstu neatkarības pilnīgas atjaunošanas un starptautiskās atzišanas. Baltijas tautas nevardarbīgos un demokrātiskos procesos bija pierādījušas savu rīcības spēju Aukstā kara beigū un PSRS sabrukuma apstākļos un veicinājušas šos procesus. Tagad neatkarīgajai Latvijai bija jāveic jauni plaši uzdevumi valsts veidošanā un neatkarības stiprināšanā. Bija nepieciešams sākt okupācijas seku pārvarēšanu, tostarp okupācijas armijas izvešanu, turpināt jaunās valsts celtniecību, nostiprinot arī diplomātisko dienestu un likt valsts aizsardzības pamatus.

Atslēgas vārdi: neatkarības atjaunošana, 1991. gads, PSRS sabrukums, Rietumi un Baltija, krīze

Ievads

Raksta mērķis ir 1991. gada kā Latvijas neatkarības atjaunošanas noslēguma posma vēsturisko procesu attīstības izvērtējums, iespēju robežās norādot uz kritiskiem pavērsieniem un iespējamām alternatīvām.

Metodikas ziņā raksts ir tradicionāls politiskās vēstures naratīvs, apskatot iekšpolitiskos procesus Latvijā saistībā ar procesiem PSRS un starptautiskā kontekstā. Rakstā izmantojot kvalitatīvās analīzes metodes, analizēti un konfrontēti tādi politiskās vēstures avoti kā publicētie dokumenti (parlamenta debates, likumdošanas akti), preses materiāli, laikabiedru memoāri, kā arī vēstures pētījumi. Morfoģenēzes pieeja piedāvā problēmjautājumu par mazo valstu un tautu rīcības spēju (agency) starptautiskajā politikā, kur noteicošā loma parasti ir lielvalstīm. Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas panākumi liecina gan par Baltijas tautu lomu PSRS sabrukuma procesā,

¹ Raksts sagatavots ar Latvijas Zinātnes padomes atbalstu, projekts “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi”, projekta nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003.

gan to, ka pasaules lielvalstīm nācās rēķināties ar Baltijas neatkarības centieniem.

1991. gada vēsturiskie procesi Latvijā aplūkoti memuāru un biogrāfiskajā literatūrā. Savu skatījumu uz tiem kā aktīvs notikumu dalībnieks piedāvā tālaika Augstākās padomes priekšsēdētāja pirmais vietnieks Dainis Īvāns.² Diezgan plaši šī perioda vēsturiskās norises aplūkotas Zviedrijas diplomātiskā pārstāvja Larsa Fredēna darbā, objektīvi apskatot Baltijas valstu iekšpolitisko stāvokli un starptautisko situāciju.³ Vispārīgu pārskatu par 1991. gada norisēm sniegusi vēsturniece Daina Bleiere, pieminot janvāra barikādes, augusta apvērsuma mēģinājumu un valsts neatkarības atzīšanu.⁴ Baltijas valstu starptautisko situāciju kontekstā ar iekšpolitisko situāciju pētījusi vēsturniece Una Bergmane, akcentējot vēstures procesus trīsstūrī Baltija – PSRS centrālā vara – rietumi.⁵ Viņa augstu novērtē mazo tautu ricīb spēju perestroikas, Aukstā kara beigu un PSRS sabrukuma apstākļos.⁶

Sekojošā pazīstamā britu vēsturnieka Ērika Hobsbauma (*Eric Hobsbawm*) paraugam par 20. gadsimtu (1914–1991)⁷ varētu teikt, ka 1991. gads bija īsais gads. Tas sākās ar situācijas saasināšanos PSRS un okupētajās Baltijas valstīs 1990. gada novembrī un noslēdzās 1991. gada septembrī, kad Baltijas valstu neatkarība tika atzīta starptautiski.

Ja Austrumeiropai 1989. gads kļuva par *annus mirabilis* – komunisma sabrukuma un brīvības atgūšanas gadu, tad Baltijas valstīm nācās gaidīt līdz 1991. gadam. Atmodas perioda Latvijas Tautas frontes (LTF) Domes valdes locekle, politiķe un diplomāte Sandra Kalniete ir uzsvērusi, ka Baltijas valstu brīvības atjaunošanas centieni sākās ātrāk kā līdzīgi procesi komunistiskajā Austrumeiropā.⁸ Baltijas valstu neatkarības ātrāku atjaunošanu un pilnīgu komunistiskās sistēmas gāšanu padarīja neiespējamu tieša padomju okupācija.

Baltijas valstu starptautisko situāciju varētu nosaukt par pakāpenisku (“lienošo”) atzīšanu. Piemēram, Baltijas valstu vadītājus arvien biežāk pieņēma visaugstākajā līmenī, tomēr neatkarības atzīšana Rietumos vēl joprojām bija atkarīga no PSRS centrālās varas piekrišanas. Kopumā PSRS sabrukuma perioda vēsturē iezīmējas liberalizācijas un reakcijas periodi, kuros, piemēram, bija vērojama asinsizliešana nacionālajās “nomalēs” (1989. gada 9. aprīļa asinsizliešana Tbilisi, 1990. gada janvāra notikumi Azerbaidžānā un, protams, 1991. gada bruņotās sadursmes Baltijas valstīs). Baltijas valstīm nācās nonākt tiešā sadursmē ar PSRS centrālo varu vienā no šiem posmiem.

2 Īvāns D. Gadījuma karakalps. Rīga: Vieda, 1995.

3 Fredēns L. P. Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija 1989–1991. Rīga: Atēna, 133.–200. lpp.

4 Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvia Towards 100 years. Rīga: Jumava, 2014., pp. 438.–440., 452.–457. lpp.

5 Bergmane U. Politics of Uncertainty The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union. New York : [2023], pp. 134–187.

6 Turpat, p. 188.

7 Hobsbawm, E. Age of Extremes: the short twentieth century, 1914–1991. London: Abacus, 1995.

8 Kalniete S. Rietumvalstu nostājas maiņa Baltijas valstu neatkarības atzīšanas jautājumā. Feldmanis I., Taurēns J. (Zin. red.), 1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācija starptautiskie un iekšpolitiskie aspekti. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011., 114.–115. lpp.

Janvāra krīzes priekšvēsture

PSRS centrālās varas pagriezienu reakcijas virzienā 1990. gada beigās saista ar dažādiem procesiem, piemēram, ar liberālā ekonomista Grigorija Javlinska (*Grigory Yavlinsky*) 500 dienu ekonomisko reformu plāna noraidīšanu 1991. gada septembrī.⁹ Komunistiskās ekonomiskās sistēmas reformēšana bija daudz nopietnāka problēma, kuru pilnībā nav bijis iespējams pārvarēt pat tās sabrukumam sekojošo vairāku desmitgažu laikā, tomēr G. Javlinska reformu noraidīšana bija nopietns signāls par liberalizācijas beigām vai vismaz atplūdiem. D. Īvāns norāda, ka aktivizējās “melnasimtnieciskie spēki” – militāri rūpnieciskais komplekss un deputātu grupa *Sojuz*, kurā ietilpa arī PSRS tautas deputāti no Latvijas, pulkvedis Viktors Alksnis un LKP CK pirmais sekretārs Alfrēds Rubiks. Publiskajā telpā izskanēja frāze “prezidenta pārvalde”¹⁰, kura tika atkārtota arvien biežāk. Latvijas Tautas frontes un Augstākās padomes vadība saņēma ziņas par prezidenta pārvaldes un ārkārtas situācijas ieviešanas plānu, kas “boļševikiem raksturīgā garā paredzēja radio, televīzijas, Preses nama, telefonu centrālās un parlamenta ēkas ieņemšanu”¹¹. Tālaika LTF priekšsēdētājs Romualds Ražuks norāda, ka 1990. gada vasara bijusi gaišu cerību laiks, bet tumši noskaņojumi sākušies rudens pusē. Kā pirmo bīstamo epizodi viņš min Rīgas sevišķu uzdevumu milicijas vienības (OMON) ielaušanos Preses namā 1990. gada 27. septembrī, bet ļoti nopietns spiediens un bažas par PSRS prezidenta pārvaldes ieviešanu sākās novembra otrajā pusē.¹² Amerikāņu vēsturnieks Viljams Taubmans (*William Taubman*) uzskata, ka pats PSRS prezidents M. Gorbačovs (*Mikhail Gorbachev*) piedzīvoja labēju notikumu virzienu, kas gan ilga tikai no 1991. gada janvāra līdz aprīlim, kad viņš atkal atgriezās pie liberālākas politikas un sāka darbu pie “jauna tipa valstu savienības” veidošanas.¹³

1991. gada 11. decembrī Latvijas Tautas fronte uzstājās ar darbības plānu un aicinājumu tautai “X stundai”, norādot, ka Maskavā deputātu grupa *Sojuz* atklāti plāno diktatoriskā režīma atjaunošanu ar vai bez PSRS prezidenta M. Gorbačova. LTF paziņojumā par iespējamām uzskatīja vairākas versijas ārkārtas režīmam – relatīvi maigā formā, kad tiktu pārtraukta “tikai” Latvijas Republikas valsts institūciju darbība visos līmeņos un noslēgta neatkarības piekritēju pieeja masu informācijas līdzekļiem, neaizliedzot sabiedriski politisko organizāciju darbību. Cits variants būtu “brutālā forma”, kad Latvijas Republikas valsts varas institūciju darbības pārtraukšanu apvienotu ar sabiedriski politisko organizāciju darbības aizliegšanu.¹⁴

LTF aicinājums paredzēja plašu pilsoniskās nepakļaušanās kampaņu, prezidenta pārvaldes boikota un pat nelegālas darbības elementus. Ļoti liela nozīme bija

9 Īvāns D. Gadījuma karakalps. Rīga: Vieda, 1995., 305. lpp.

10 Turpat.

11 Turpat, 307. lpp.

12 Ražuks R. Latvijas Tautas fronte barikādēs. Rīga: 1991. gada barikāžu dalībnieku biedrība, 2021., 85.–85. lpp.

13 Taubman, W. Gorbachev. His Life and Times. London, New York, etc, Simon&Schuster, 2017., p. 576.

14 Latvijas Tautas frontes valdes paziņojums visiem Latvijas neatkarības atbalstītājiem. Diena, 1990. gada 15. decembris, 1. lpp.

paredzēta propagandai, kas būtu vēršama uz ārvalstu auditoriju, Latvijas iedzīvotājiem un pat padomju karaspēka kontingentu Latvijā. Jurists un aizsardzības problēmu eksperts Tālavis Jundzis 2005. gadā novērtēja, ka šis plāns uzskatāms par tālredzīgu neatkarības aizstāvju rīcības plānu. Tas balstījās uz atziņu, ka neviena varas struktūra nespēj noturēt varu, ja to neatbalsta tauta.¹⁵

Galarezultātā PSRS varas iestādes neizšķīrās par prezidenta pārvaldes ieviešanu, nemaz nerunājot par masveida represijām pret Baltijas valstu tautām un LTF rekomendācijas nebija jāpārbauda praksē. Patiesībā nav skaidrs, cik reāla vispār būtu Latvijas leģitīmo varas struktūru darbības pārtraukšana. PSRS kontekstā Latvija nebija nepaklausīgākā PSRS republika, tāda noteikti bija Lietuva. Ārkārtēji pasākumi pat vienā padomju republikā nopietni satrauktu visas pārējās, ieskaitot ļoti nozīmīgās republikas – Ukrainu un Kazahiju. Maskavai būtu jāatrod vismaz lielai daļai sabiedrības puslīdz pieņemamas amatpersona šāda režīma vadībai.

Kā labi zināms, ASV prezidents Džordžs Bušs (*George Herbert Walker Bush*) 1989. gada decembra Maltas tikšanās laikā aicināja M. Gorbačovu nevērsties ar spēku pret Baltijas valstu neatkarības centieniem. Tālaika ASV vēstnieks Maskavā Džeks Metloks (*Jack Foust Matlock Jr.*) savās atmiņās norāda, ka tas bija brīdinājums M. Gorbačovam – vardarbība Baltijas valstīs un Austrumeiropā nozīmēs ASV un PSRS sadarbības beigas.¹⁶ Vēsturniece U. Bergmane norāda, ka līdzīgi lūgumi netika izteikti par citām padomju republikām, bet par Baltijas valstīm tie tika izteikti vēl vairākas reizes.¹⁷ Sākumā ārvalstu vērtējumi bija kritiski. Francijas ārlietu ministrijas pārstāvis izteicās Latvijas pārstāvei Ainai Nagobads-Ābols, ka nākotnē jāraugās bez optimisma, jo padomju režīms jau pagātnē pierādījis, ka Rietumu nosodījums to nesatrauc.¹⁸

Janvāra krīze

Par 1991. gada janvāra krīzes tiešu sākumu uzskata 2. janvāri, kad OMON ieņēma Preses namu. Tam sekoja daudzskaitlīgas Latvijai un Baltijas tautām naidīgas akcijas. Janvāra krīze bija kulminācija neatkarības pretinieku mēģinājumiem apspiest Baltijas tautu neatkarības atjaunošanas centienus, taču pašas janvāra krīzes asākā fāze bija 13.–20. janvāris ar bruņotām sadursmēm Viļņā un Rīgā. LTF Domes valdes loceklis Jānis Škapars norāda, ka janvāra barikādes bija divu varu konfrontācijas kulminācija. Viņš atzīmē, ka “barikādes un tauta bija organiski vienots veselums”, tās nebija “militārās fortifikācijas, bet ļoti spēcīgs nevardarbīgās

15 Jundzis T. Latvijas neatkarības atjaunošanas nevardarbīgais ceļš un tā starptautiski politiskā nozīme. Latvijas Zinātņu Akadēmijas vēstis. A daļa, 2005., nr. 6, 60. lpp.

16 Taurēns J. Feldmanis I. Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā. 3. sējums Rīga: Jumava, [2016], 25. lpp.

17 Bergmane U. No pārbūves līdz neatkarības atjaunošanai. Ījabs I., Misāns I. (Red.). Valstiskuma gadsimts. Rīga: Mansards, 2018., 191.–192. lpp

18 Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, 2197. f., (Pasaules Brīvo latviešu apvienības (PBLA) Informācijas biroja arhīvs Minsterē) 1-v. apr., 133. l., 21. lp., Aina Nagobads-Ābols Jānim Ritenim 15.01.1991.

cīņas līdzeklis”¹⁹. D. Bleiere atzīmē, ka barikādes nebūtu nozīmīgs šķērslis padomju tankiem, bet tās pierādīja, ka Latvijas, Lietuvas un Igaunijas tautas bija gatavas ziedot dzīvību neatkarības vārdā, gāzt vēlētās varas struktūras nebija iespējams bez asinsizliešanas, bet tam neatkarības pretinieki nebija gatavi.²⁰

Bez tautas organizētās pretestības tiek minēti citi faktori, kas apturēja iespējamo apvērsuma scenāriju pilnīgu realizāciju. Būtiska nozīme bija Krievijas Augstākās padomes priekšsēdētāja Borisa Jeļcina (*Boris Yeltsin*) atbalstam un viņa pēkšņajai vizītei Tallinā 1991. gada 13.–14. janvārī. Tās laikā tika parakstīts Latvijas un Krievijas līgums. Latvijas Republikas Augstākās padomes priekšsēdētāja Anatolija Gorbunova un Borisa Jeļcina parakstītā līguma svarīgākā nostādne bija tas, ka abas puses atzina viena otru par “suverēnām valstīm un starptautisko tiesību subjektiem”, kam ir tiesības īstenot savu valstisko suverenitāti jebkurās formās.²¹ Līgumu gan vēlāk asi kritizēja par pārāk lielu piekāpšanos Krievijai. B. Jeļcina rīcība Kremli izraisīja arī paša M. Gorbačova asu neapmierinātību.²²

20. janvāra notikumi Rīgā un Iekšlietu ministrijas ieņemšana ar cilvēku upuriem bija konfrontācijas kulminācija barikāžu periodā. To speciālā pētījumā aplūkojis R. Ražuks. Viņš norāda, ka nav skaidrs, kas plānoja šo akciju un vadīja tās norisi, iespējams, sadursmēs piedalījās kāds “trešais spēks” un šāda akcija nevarēja notikt bez PSRS augstākās vadības ziņas.²³ Detalizēti šie notikumi aplūkoti publicistu Jāņa Vahera un Ilonas Bērziņas darbā “Lūzums”. Viņu iztaujātās tālaika iekšlietu dienesta amatpersonas uzskata, ka notikušais bija valsts apvērsuma mēģinājums, kurā plāni “nenostādāja” līdz galam.²⁴

Kā zināms, Latvijas varas iestādes saglabāja kontroli, prezidenta pārvalde netika ieviesta. Runājot par alternatīvām notikušajam, jāatsauc atmiņā rakstnieka un diplomāta, PSRS tautas deputāta Jāņa Petera trāpīgā frāze, ka tad, ja pie varas nāktu melnie, sarkanie liktos kā eņģeļi.²⁵ D. Īvāns uzskata – par virzību prezidenta pārvaldes virzienā liecināja ar LKP saistītās Vislatvijas sabiedriskās glābšanas komitejas 15. janvāra paziņojums, ka tā pārņem varu Latvijā. Bruņotām sadursmēm vajadzēja novest pie Rubika valdības izveidošanas. A. Gorbunovs, 23. janvārī uzstājoties Augstākajā padomē, atbildēja uz deputāta Andreja Zotova jautājumu par iespēju “ieviekt Latvijā jaunu vadības formu, (..) piešķirt ārkārtējus pasākumus valdībai reformēt Augstāko padomi, atlaist zināmu tās daļu, atdot varu, piemēram, Augstākās padomes Prezidijam, (..) kā vienu no iespējamās prezidenta pārvaldes vai prezidenta spiediena sastāvdaļām”. Gorbunovs izteicās, ka informējis PSRS prezidentu, ka tādā gadījumā

19 Škapars J. Vara un pretvara. Škapars J. (Sast.) Baltijas brīvības ceļš. Baltijas valstu nevardarbīgās cīņas pieredze pasaules kontekstā. Rīga: Zelta grauds, 2005., 236. lpp.

20 Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvia Towards 100 years. Rīga: Jumava, 2014., p. 442.

21 Līgums par Latvijas Republikas un Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas starpvalstu attiecību pamatiem. Diena. Pielikums, 25.01.1995., 1. lpp.

22 Taubman, W. Gorbachev. His Life and Times. London, New York, etc, Simon&Schuster, 2017., p. 577.

23 Ražuks R. Latvijas Tautas fronte barikādēs. Rīga: 1991. gada barikāžu dalībnieku biedrība, 2021., 269.–271., 283. lpp.

24 Vahers J. Bērziņa I. Lūzums. No milicijas līdz policijai. Rīga: Nordik, 2006., 104., 135. lpp.

25 Mille A. Te un citadelē. Tumšsarkanā. Jānis Peters. Rīga: Atēna, 2005, 59. lpp.

“jārunā ar citiem cilvēkiem”²⁶. Gorbunovs arī norādīja, ka Gorbačovs nemitīgi svārstās. Jāsaka, ka šajā laikā paša Gorbunova pozīcija un viņa padomju nomenklatūras pagātne izraisa bažas LTF frakcijā.²⁷

Tomēr ap 22.–23. janvāri bija radusies situācija, kurā Gorbačovs atteicās no plāniem ieviest prezidenta pārvaldi un ārkārtas stāvokli. D. Bleiere atzīmē, ka Kremlis bija sapratis, ka Baltijas republiku tautu vairākums neatbalsta atrašanos PSRS sastāvā un “ar vietējo neatkarības pretnieku spēkiem Maskavai neizdosies atjaunot kontroli republikā”²⁸.

Diskutabls ir jautājums, ko par notiekošo zināja Gorbačovs un cik lielā mērā viņš bija atbildīgs par notikušo. Pats Gorbačovs no asiņainajiem notikumiem asi norobežojās. Krievu izcelsmes vēsturniekam Londonā Vladislavam Zubokam (*Vladislav Zubok*) nav to izdevies noskaidrot savā pētījumā.²⁹ Arī V. Taubmans, balstoties uz esošajiem Gorbačova līdzgaitnieku memuāriem, atzīst, ka to nav iespējams noskaidrot. Bijušais PSRS iekšlietu ministrs Vadims Bakatins (*Vadim Bakatin*) savos memuāros pieļauj, ka Gorbačovs visu zināja un akceptēja, bet cerēja, ka Lietuvas neatkarības centienus izdosies viegli apspiest.³⁰ Katrā ziņā viņš nepauda nožēlu par notikušo un neizteica līdzjūtību upuriem.

Starptautiskā reakcija, paša Gorbačova svārstības un Baltijas tautu apņēmība novērsa prezidenta pārvaldes un plašu represiju scenārijus. Gorbačova nespēja izšķirties par spēka lietošanu izraisīja neapmierinātību PSRS varas augstāko ešelonu reakcionārajos slāņos.³¹

28. janvārī PSRS ārlietu ministrs Aleksandrs Bessmertnihs (*Alexander Bessmertnykh*) vizītes laikā Vašingtonā Gorbačova uzdevumā apsolija valsts sekretāram Džeimsam Beikeram (*James Addison Baker III*), ka visas problēmas tiks risinātas mierīgā ceļā, ka militāra spēka lietošana nav pieņemama un ka jebkādu komiteju vai organizāciju mēģinājumi nelikumīgi sagrābt varu arī netiks atbalstīti. Bessmertnihs uzsvēra, ka notikušais neesot PSRS prezidenta politika.³²

Problēmas un sasniegumi pavasarī un vasarā

Pēc janvāra notikumiem ievērojami pieauga Baltijas valstu starptautiskā atpazīstamība. Baltijas valstu pārstāvjus bez problēmām pieņēma visaugstākajā līmenī. No

26 Latvijas Republikas Augstākās padomes 1991. gada 23. janvāra sēdes stenogramma, no http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910123.htm [Aplūkots 23.05.2024.]

27 Īvāns D. Gadījuma karakalps. Rīga: Vieda, 1995., 331. lpp.

28 Bleiere D. Sarunas ar Kremli par Latvijas neatkarības atzīšanu – vai tās bija iespējamās? Feldmanis I., Taurēns J. (Zin. red.). 1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācija starptautiskie n iekšpolitiskie aspekti. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011., 94. lpp.

29 Zubok. V. Collapse: The Fall of the Soviet Union. New Haven, London, Yale University Press, 2021., pp. 183–185.

30 Taubman, W. Gorbachev. His Life and Times. London, New York, etc Simon&Schuster, 2017., p. 577

31 Zubok. V. Collapse: The Fall of the Soviet Union. New Haven, London, Yale University Press, 2021., p. 183.

32 Talbott, S., Beschloss, M. At the highest levels. The Inside Story of the Cold War. Boston, Toronto, London: Little&Brown, 1993., p. 323.

23. janvāra līdz 25. janvārim Latvijas pārstāvji tikās ar britu premjeru Džonu Meidžoru (*John Major*), ASV valsts sekretāru Dž. Beikeru, Francijas premjerministru Mišelu Rokāru (*Michel Rocard*), 15. februārī ar VFR kancleru Helmūtu Kolu (*Helmut Kohl*).³³ Maija sākumā ASV prezidents Dž. Bušs pieņēma Lietuvas Augstākās padomes priekšsēdētāju Vitautu Landsbergi (*Vytautas Landsbergis*), kā arī Latvijas un Igaunijas premjerus Ivaru Godmani un Edgaru Savisāru (*Edgar Savisaar*). Baltiešiem Baltijā namā ieteica izstrādāt jaunu atdalīšanās mehānismu no PSRS, bet arī paziņoja, ka ASV nevēlas aizskart prezidenta intereses. Godmanis pēc tikšanās uzsvēra, ka ASV atbalsta Baltijas valstis emocionāli.³⁴ Tas latviešu trimdai nelikās pārliecinoši. “Vai ar to pietiek, ka Bušs un Beikers sirdī atbalsta mūs?” jautāts trimdas avīzē “Laiks”.³⁵ Tomēr vēstures literatūrā pastāv uzskats, ka kopumā šie plašie kontakti augstākajā līmenī nozīmēja atzišanu *de facto*.³⁶

Nozīmīgs process bija tautas nobalsošana Baltijas valstīs 1991. gada februārī un martā. Tās bija saistītas ar vairākām problēmām. Bija svarīgi norobežoties no PSRS 1990. gada likuma par savienotās republikas izstāšanos no PSRS, kas paredzēja izstāšanos pēc referenduma ar divu trešdaļu no visu balsstiesīgo vēlētāju atbalsta un desmit gadus ilgu sarunu periodu.³⁷ Latvijā un Igaunijā bažas izraisīja migrācijas rezultātā izmainītais iedzīvotāju sastāvs, kas apdraudēja labvēlīgu iznākumu. Baltijas valstīs un vairākas padomju republikas atteicās piedalīties PSRS 1991. gada 17. marta referendumā par PSRS saglabāšanu.

Lielā mērā aptauju rīkošana bija Rietumu ieteikumu rezultāts. ASV administrācija referendumus Baltijas valstīs ieteica jau 1990. gada pavasarī. 1990. gada 11. aprīlī Bušs un Beikers, tiekoties ar trimdas baltiešu delegāciju, runāja par to, ka Baltijas valstu neatkarības centienus vajadzētu apstiprināt referendumā, savukārt trimdas baltieši šo priekšlikumu neatbalstīja.³⁸ Par referendumu Lietuvā ieminējās Metloks sarunā ar PSKP CK Politbiroja locekli Aleksandru Jakovļevu 1990. gada martā.³⁹ 1991. gada 29. janvārī tiekoties ar Igaunijas Augstākās padomes priekšsēdētāju Arnoldu Rītelu (*Arnold Rüütel*), Metloks ieteica sarīkot referendumu. Tas nodemonstrētu Baltijas tautu neatkarības centienus un atvieglotu palīdzības sniegšanu Baltijai.⁴⁰ 1991. gada janvāra beigās Francijas ārlietu ministrs Rolāns Dimā (*Roland Dumas*), tiekoties ar Latvijas ārlietu ministru Jāni Jurkānu, paziņoja, ka Rietumiem būtu vieglāk aizstāvēt Baltijas valstis, ja Latvija sarīkotu referendumu par neatkarības atjaunošanu.⁴¹

33 Taurēns J., Feldmanis I. Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā. 3. sējums. Rīga: Juma-va, 2016, 65. lpp.

34 Kalniņš O. ASV nevēlas aizskart PSRS prezidenta intereses. *Diena*, 10.05.1991., 1. lpp.

35 Ko viņi teica. *Laiks*, 15. 05.1991., 1. lpp.

36 Sarkanis A. (Sast.). Dokumenti par Latvijas valsts neatkarības starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. Rīga: Nordik, 1999., 173. lpp.

37 PSRS likums par kārtību, kādā risināmi jautājumi par savienotās republikas izstāšanos no PSRS. *Lauku Avīze*, 13.04.1990., 7. lpp.

38 LNA-LVA, 2197. f. (Pasaules Brīvo latviešu apvienības (PBLA) Informācijas biroja arhīvs Minsterē) – 1-v. apr. – 14. l., 223.–225. lp.

39 A. Jakovļeva un ASV vēstnieka Dž. Metloka 30.03.1990. sarunas pieraksts (krievu val.). Pieejams: <https://media.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1024107>, [Skatīts 02.11.2024.]

40 ASV sūtnis atbalsta referendumu Baltijā. *Diena*, 31.01.1991., 1. lpp.

41 Andrus, L. Eiropas varenie par Baltiju. *Diena*, 29.01.1991., 1. lpp.

Jurkāns 10. februāra intervijā trimdas avīzei “Brīvā Latvija” norādīja – Rietumi uzskata, ka referendums būtu papildu arguments sarunās ar Maskavu. Zināmā mērā viņš vainoja Lietuvu un Igauniju par nepieciešamību rīkot balsošanu, jo pēc Lietuvas ātrā (janvāra – aut.) lēmuma par nobalsošanu arī Igaunija piekrita sarīkot šādu plebiscītu.⁴² Zināmas bažas Latvijā izraisīja nobalsošanas nosaukums, jo tā nevēlējās lietot ar PSRS likumu par savienotās republikas izstāšanos no PSRS saistīto vārdu “referendums”, galarezultātā nosaucot to par aptauju.

9. februārī notika Lietuvas tautas aptauja par Lietuvas Republiku kā neatkarīgu un demokrātisku valsti. Lietuvā balsošanā piedalījās 84,43 % no visiem balsstiesīgajiem. “Jā” teica 2 027 254 jeb 90,47 % aptaujas dalībnieku, “pret” bija 6,56 %, bet 2,97 % biļetenu tika atzīti par nederīgiem.⁴³ Lietuvas aptaujas rezultāti bija iedvesmojoši un palīdzēja kļiedēt LTF un tās parlamenta frakcijas bažas.

12. februāra Augstākās Padomes plenārsēdē par referendumu ziņoja deputāts Valdis Birkavs.⁴⁴ Viņš norādīja, ka vēl pirms mēneša valdījusi pārliecība, ka nekādi referendumi Baltijas republikās nav vajadzīgi. Birkavs, runājot par referenduma cēloņiem, minēja trīs problēmas: PSRS 17. marta referendumu, Lietuvas un Igaunijas iniciatīvu un ārvalstu viedokli. Attiecībā uz PSRS referendumu Birkavs norādīja, ka 4. maija Deklarācijas par neatkarības atjaunošanu likumā nav apšaubāma. Latvija nevar lemt par PSRS kā valsti, no kuras važām vēlas atbrīvoties, un atsakās piedalīties šajā referendumā. Birkavs aicināja nekritizēt Lietuvu un Igauniju par to iniciatīvu, kas neatstāja Latvijai izvēli, bet drīzāk izteikt pateicību, un nebaidīties no iespējamā nelabvēlīgā rezultāta. Runājot par ārpolitisko aspektu, Birkavs jautāja, kā pasaule uztvertu situāciju, ja Lietuva un Igaunija rīkos tautas nobalsošanu, bet Latvija ne?⁴⁵ 1991. gada 12. februārī Augstākā padome pieņēma lēmumu sarīkot Latvijas iedzīvotāju nobalsošanu, ko oficiāli nosauca par tautas aptauju. Aptaujā iedzīvotājiem bija jāatbild uz jautājumu “Vai Jūs esat par demokrātisku un valstiski neatkarīgu Latvijas Republiku?”⁴⁶

1991. gada 3. martā Latvijā tautas aptaujā piedalījās 87,57 % balsstiesīgo vēlētāju. Uz aptaujas jautājumu par neatkarību un demokrātiju 73,68 % aptaujas dalībnieku atbildēja pozitīvi. Absolūtos skaitļos aptaujā piedalījās 1 666 128 vēlētāji, no tiem 1 227 562 balsoja par neatkarību.⁴⁷ Latvijā par neatkarību nobalsoja 64,5 % no visiem balsstiesīgajiem, kas nozīmēja, ka PSRS likumā par savienotās republikas izstāšanos paredzētās divas trešdaļas balsu nevarētu sasniegt.

Vienlaikus notikušajā Igaunijas balsojumā piedalījās 82,86 % balsstiesīgo iedzīvotāju un 77,83 % no dalībniekiem balsoja par Igaunijas neatkarības atjaunošanu.⁴⁸

Strīdīgs ir jautājums par latviešu un nelatviešu dalību šajā referendumā un

42 Saruna ar ārlietu ministru Jāni Jurkānu. Brīvā Latvija, 18.02.1991., 3. lpp.

43 Radziņš L. Aptauja notikusi. Latvijas Jaunatne, 11.–13. 02. 1991., 1. lpp.

44 LR AP 1991. gada 12. februāra sēdes stenogramma, no: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910212.htm [Aplūkots 23.05.2024.]

45 Turpat.

46 Augstākās padomes Lēmums par Latvijas iedzīvotāju aptaujas sarīkošanu. Diena, 14. 02.1991., 1., lpp.

47 Ziņojums par Latvijas Republikas iedzīvotāju 1991. gada 3. marta aptaujas rezultātiem. Diena, 08.03. 1991., 2. lpp.

48 Rozenvalds K. Igaunija ir par neatkarību. Diena, 1991. gada 5. marts, 1. lpp.

vērtējumiem par to. Latviešu īpatsvars Latvijā sasniedza, pēc 1989. gada tautskaites datiem, sasniedza 52 % iedzīvotāju, bet par neatkarību izteicās 64 % balsstiesīgo iedzīvotāju. Varētu teikt, ka diezgan būtiska nelatviešu daļa atbalstīja Latvijas neatkarību, tomēr ap 400 000 valsts iedzīvotāju iestājās pret valsts neatkarību un bija gatavi doties uz vēlēšanu iecirkņiem, lai paustu šo nostāju. Tas bija svarīgi tālākas politikās attīstības kontekstā. D. Bleiere uzskata, ka balsošanas rezultāti tieši piespieda M. Gorbačovu sākt sarunas ar Latviju par neatkarības jautājumu.⁴⁹

PSRS 17. marta referendumā, pēc PSRS varas iestāžu datiem, piedalījās 501 280 vēlētāju (padomju armijas dalība tika atļauta un veicināta) un 95 % atbalstīja PSRS saglabāšanu.⁵⁰ Gan tautas nobalsošanas, gan PSRS referenduma dati, protams, liek aizdomāties par Latvijas sabiedrības sašķeltību šajā laika posmā.

Kopumā situācija no 1991. gada janvāra līdz augustam bija neskaidra. Rakstot par valsts ārpolitiku, turpinājās Baltijas valstu starptautiskās autoritātes nostiprināšanās, tomēr būtisku izrāvienu ārpolitikā nebija. Rietumus interesēja Gorbačova režīma stabilitāte, kas nodrošināja kodolatbrūņošanās izredzes un jaunas starptautiskās kārtības veidošanas iespējas.⁵¹ L. Fredēns norāda, ka sarunas starp Baltijas valstīm un Maskavu vasarā nonāca strupceļā un Maskava nebija ieinteresēta, lai tās beigtos ar kādu rezultātu. Ārpasaule un pat paši baltieši vērtēja situāciju tā, ka izredzes izcīnīt neatkarību bija vājākas nekā gadu iepriekš. Tomēr visam bija “pilnībā jāmainās”⁵².

Iekšpolitiski turpinājās divvaldības neskaidrā situācija, kur faktiskā vara bija Latvijas varas iestādēm, bet to ierobežoja PSRS karaspēka klātbūtne, it īpaši OMON provokatīvās akcijas. T. Jundzis visu laika posmu kopš 4. maija raksturojis kā tipisku divvaldības periodu.⁵³ Piemēram, turpināja pastāvēt LPSR prokuratūra, kura gan bija zaudējusi savu nozīmi pēc Latvijas Republikas ģenerālprokuratūras izveidošanas. Maskava turpināja militāra spiediena, draudu un destabilizācijas politiku.⁵⁴ Notika vairāk nekā 20 provokatīvi uzbrukumi Lietuvas un Latvijas robežapsardzības punktiem. Bezprecedenta šokējošs un asiņains bija uzbrukums Lietuvas robežapsardzības punktam Medininkos 31. jūlijā, kurā gāja bojā septiņi Lietuvas robežsargi un muitnieki. Lietuvā par to apsūdzēti Rīgas OMON kaujinieki, kurus tiesāja un turpina meklēt Lietuvā.⁵⁵ Šis noziegums izaicinoši notika Dž. Buša vizītes laikā PSRS. Kopumā nebija skaidrs, cik ilgu laiku varētu aizņemt Baltijas valstu neatkarības pilnīga atjaunošana, un tika pieļauts, ka tas varētu aizņemt vairākus gadus.

49 Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. *Latvia Towards 100 years*. Rīga: Jumava, 2014., p. 452.

50 Turpat.

51 Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. *Latvia Towards 100 years*. Rīga: Jumava, 2014., pp. 440–441.

52 Fredēns L. P. *Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija 1989–1991*. Rīga: Atēna, 129. lpp.

53 Lēbers D. A. (Red.). *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Rīga: LU žurnāla *Latvijas Vēsture* fonds, 2000., 449. lpp.

54 Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvia Towards 100 years*. Rīga: Jumava, 2014., pp. 452–453.

55 Bijušajiem omoniešiem par Medininku slaktiņu prasa mūža ieslodzījumu. Pieejams <https://ir.lv/2016/09/02/bijusajiem-omoniesiem-par-medininku-slaktinu-prasa-muza-ieslodzijumu/> (Ap-lūkots 28.05.2024.)

Runājot par alternatīvām šajā periodā, jāatzīmē, ka viena no problēmām ir par LTF īstenoto varas pārņemšanu, tās kvalitāti un pat reformu pietiekamību. Jautājums mūsdienās bieži vien ir par to, ka šajā periodā netikušas īstenotas pietiekami straujas reformas, aizmirstot, ka tās varbūt nebija iespējamās. Ministru padomes priekšsēdētājs Ivars Godmanis lepojās ar to, ka viņa 1990. gadā izveidotajā valdībā dominēja tautsaimniecības profesionāļi. Ekonomists Uldis Osis norāda, ka bez profesionāļiem valdība netiktu galā ar “haosu, kas valdīja visapkārt”. Tomēr problēmas sākās tad, kad nācās ķerties pie plašām ekonomiskām un valsts pārvaldes reformām, un ekonomisko haosu “pat ar lielu iepriekšēju pieredzi nevarēja pārvarēt”. Pašam I. Godmanim nācās to atzīt, veicot plašu valdības reorganizāciju 1991. gada beigās.⁵⁶

Politologi Artis Pabriks un Aldis Purs uzsver, pievienojoties E. Levitam, ka lielu ietekmi saglabāja “bijušie padomju tehnokrāti un reformu komunisti”, tas lika pamatus nacionālajai birokrātijai ar ilgstošu negatīvu iespaidu. Tomēr abi autori norāda, ka 1991. gadā latvieši pārstāja būt “padomju cilvēki”, reaģējot uz asiņaino izrēķināšanos 1991. gada janvārī.⁵⁷ T. Jundzis pārejas perioda situāciju apskata kā laiku, kurā ierēdņu amatus ieguva cilvēki, kas bija skeptiski pret Latvijas neatkarības izredzēm, savukārt vecie padomju laika funkcionāri vienkārši nogaidīja. “Jau nājiem trūka pieredzes, bet arī daudzie Atmodas laika mītiņotāji nebija izturējuši pārbaudījumu ar varu un naudu”⁵⁸. D. Īvāns uzskata, ka nav bijis skaidrs, kas tad īsti valda 4. maija republikā: “Valdība, parlaments, vecā nomenklatūra, Maskava, mafija vai konkrēti cilvēki, pelēkie kardināli?”⁵⁹

Sava nozīme kā alternatīvam attīstības ceļam varētu būt Latvijas Komitejas un Pilsoņu kongresa idejām, piedāvājot “starptautiski tiesisko” neatkarības ceļu. Tomēr to asā un dogmatiskā nostāja neguva sabiedrības atbalstu. Pilsoņu kongresa struktūras neizturēja konkurenci ar Augstāko padomi, LTF frakciju un neatkarības atjaunošanas parlamentāro ceļu. T. Jundzis uzsver, ka latviešu pragmatisms un realitātes izjūta lika izvēlēties parlamentāro ceļu. Arī pašas šīs organizācijas bija vainojamas pārmērīgā radikalizācijā, neizpratnē par starptautiskajām attiecībām un reālpolitiku, rupjās politiskās kļūdās, norobežojoties no barikādēm un aicinot boikotēt 3. marta balsošanu.⁶⁰ LTF aktivists Jānis Rukšāns norāda uz sadarbības neiespējamību starp LTF un Pilsoņu kongresu: “Tautas frontes valdes vairākums viņu darbību nosodīja un Dainis [Īvāns] uzskatīja viņus par saviem personīgajiem ienaidniekiem.”⁶¹

1991. gada 4. maijā Latvija atskatījās uz gadu kopš neatkarības pasludināšanas. Ziņojumu par gada laikā paveikto Augstākajā padomē nolasīja A. Gorbunovs. Viņš

56 Osis U. Starp divām pasaulēm. Rīga: Jumava, 2004., 57. lpp.

57 Pabriks A., Purs, A. Latvia, The Challenges of Change, 64. lpp.

58 Blūzma V., Celle O., Jundzis T., Lēbers D. A., Zīle Ļ. Latvijas valsts atjaunošana 1986 – 1993. Rīga: LU žurnāla Latvijas Vēsture fonds, 1998., 242. lpp.

59 Īvāns D. Gadījuma karakalps. Rīga: Vieda, 1995., 353. lpp.

60 Jundzis T. Latvijas Republikas Pilsoņu kongresa tiesiskais statuss un stratēģija Latvijas neatkarības atjaunošanā. Feldmanis I., Taurēns J. (Zin. red.) 1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācija starptautiskie n iekšpolitiskie aspekti. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011., 216.–217. lpp.

61 Par radikālo un mēreno. Škapars J. (Sast.) Baltijas brīvības ceļš. Baltijas valstu nevardarbīgās cīņas pieredze pasaules kontekstā. Rīga: Zelta grauds, 2005., 116. lpp.

uzsvēra privātā sektora attīstības nepieciešamību, tiesiskuma nostiprināšanu un zemes reformu. Pievērsoties ārpolitikai, Gorbunovs uzsvēra darbu austrumu virzienā, jo bez “elastīgām, konstruktīvām, uz saprātīgiem kompromisiem orientētām sarunām ar Padomju Savienību nav grozāms līdzšinējais Latvijas, Igaunijas un Lietuvas valstiskais statuss (..)”.

Rietumu līderi to steidz ik uz soļa atgādināt gan baltiešu politiķiem, gan Maskavā. Līdz ar to viņš runāja par kontaktiem ar PSRS valdību, darbu ar republikām, ko tagad “jādēvē par valstīm”, un atgādināja, ka pat “ļoti progresīvi noskaņotie, antiimperialiski centrētie Krievijas demokrāti labākajā gadījumā klusē, kad ir runa par Baltijas jautājumu.”⁶²

Rietumu virzienam Latvijas ārpolitikā pievērsās Ministru padomes priekšsēdētājs Ivars Godmanis. Viņš norādīja, ka Rietumvalstu un sabiedriskās domas atbalsts bija “mazāks par gaidīto”, un uzsvēra, ka “neliekuļotu atbalstu saņēmām no nelielo valstu puses”. Kā uzdevumus viņš izvirzīja “maksimāli aktualizēt Baltijas valstu neatkarības internacionalizāciju, censties panākt ietekmīgas starptautiskas komisijas, kā arī īpašas starptautiskas konferences darbu šajā jautājumā un iekļaut mūsu neatkarības jautājumu regulārajās starptautiskajās konferencēs (Helsinku procesā un citās)”.⁶³

Kopumā arī Rietumvalstu nostāja 1991. gada vasarā būtiski nemainījās. PBLA darbinieks Jānis Ritenis atzīmēja, ka Latvija centusies iekļūt Ziemeļu padomē, Eiropas padomes parlamentārajā asamblejā un iegūt vismaz novērotāja statusu Eiropas Drošības un sadarbības apspriedē. Tomēr visi šie centieni sadūrās ar atzinumu, ka Baltijas valstis nav līdz galam neatkarīgas, nekontrolē savu teritoriju, tajās pastāv divvaldība un tām jāved sarunas ar Padomju Savienību.⁶⁴

D. Bleiere savukārt uzskata, ka PSRS vadība vismaz daļēji bija samierinājusies ar Baltijas valstu aiziešanu un konsultācijās ar Maskavu tā bija tuvu tam, lai sāktu runāt par neatkarības atzīšanas jautājumiem.⁶⁵

Politologs Edijs Bošs uzskata – Rietumu vilcināšanās atbalstīt Baltijas valstis bija saistīta ar pārliecību, ka PSRS turpinās pastāvēt. ASV ārpolitikas veidotāji “neparedzēja un nemēģināja veicināt tik totālu PSRS sabrukumu”, kādu šī valsts piedzīvoja 1991. gada nogalē. Vašingtonas politika balstījās priekšstatā par liberālas transformācijas procesā esošo PSRS kā nākotnē respektējamu lielvaru.⁶⁶ ASV vēstniecības darbiniece Džūdita Mandela (*Judit Mandel*) ir rakstījusi žurnālistei Astrai Millei, ka Baltijas valstu neatkarības atjaunošana bija ASV ārpolitikas ilgtermiņa mērķis, bet Vašingtonā

62 Anatolija Gorbunova uzruna LR Augstākās padomes 1991. gada 4. maija sēdes stenogramma https://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910504.htm (Aplūkots 23.05.2024.)

63 Ivara Godmaņa uzruna. Turpat

64 Ritenis J. Latvijas neatkarības atzīšana. Laiks, 19.06.1991., 8. lpp.

65 Bleiere D. Sarunas ar Kremli par Latvijas neatkarības atzīšanu – vai tās bija iespējamās? Feldmanis I., Taurēns J. Zzin. red.), no 1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācija starptautiskie un iekšpolitiskie aspekti. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011., 95.–96. lpp.

66 Bošs E. Ārpolitikas konceptualizācija Atmodas periodā. Potjomkina D., Sprūds A., Šcerbinskis V. (Zin. red.). Latvijas ārlietu simtgade I. sējums. Idejas un personības. Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 2016., 136. lpp

neviens negaidīja, ka tas notiks tik ātri.⁶⁷

Pēdējā krīze 1991. gadā bija tā sauktais augusta apvērsuma mēģinājums. Kā ziņāms, pučs Maskavā bija sliktas organizācijas un neizlēmības paraugs un noslēdzās ar neveiksmi triju dienu laikā no 19. līdz 21. augustam. Tomēr Latvijā viss noritēja pēc plāna un sistemātiski. Varētu pieļaut, ka viss bija rūpīgi plānots. Īsā laikā tika nodibināta kontrole pār televīzijas ēku, sakaru centriem, ieņemta Iekšlietu ministrija un Rīgas iekšlietu pārvalde, atbruņota premjera apsardze. Tomēr tālākie notikumi bija atkarīgi no apvērsuma panākumiem Maskavā.⁶⁸ Īsu, bet kritisku pārskatu par augusta puču piedāvājis Egils Levits. Viņš norāda, ka neliela neļēģu grupiņa izdarīja sliktai operetei līdzīgu puča mēģinājumu. Viņš pamatoti norāda, ka apvērsuma mēģinājums bija vesela laikmeta gals un Baltijas tautas nospēlēja svarīgu lomu, palīdzot likvidēt padomju sistēmu, un ietekmēja Eiropas un pasaules vēsturi.⁶⁹

21. augusta deklarāciju pieņēma visbezcerīgākajā brīdī, kad deputāti sagaidīja, ka parlamenta darbība tiks pārtraukta.⁷⁰ OMON kaujinieki ar bruņu transportieriem, kā raksta T. Jundzis, ārdījās Doma laukumā.⁷¹

Pēc 21. augusta sākās straujš Latvijas neatkarības atzīšanas process. Liela nozīme bija Krievijas prezidenta Jeļcina dekrētam par Baltijas valstu neatkarības atzīšanu. 27. augustā Latvijas Republiku atzina 12 Eiropas Kopienas valstis. 2. septembrī pēc ziņāmas vilcināšanās par atzīšanu paziņoja ASV prezidents Dž. Bušs. 1991. gada 6. septembrī Baltijas valstu neatkarību atzina tikko izveidotā PSRS Valsts padome. 10. septembrī Baltijas valstis tika uzņemtas Eiropas Drošības un sadarbības apspriedē, bet 17. septembrī Apvienoto Nāciju Organizācijā.⁷²

Iekšpolitisko un ārpolitisko uzdevumu bija ārkārtīgi daudz. T. Jundzis norāda, ka, Latvijas PSR konstitūcijai zaudējot spēku, nebija pat konstitucionālu aktu, kas noteiktu valsts iekārtas pamatus, piemēram, valdības un Augstākās padomes darbu. Līdz 1992. gadam nebija noteikts, kas ir Latvijas valsts galva.⁷³ Svarīga bija pilsonības problēmas risināšana, okupācijas armijas izvešana un okupācijas seku likvidācija. Sākās jaunu struktūru veidošana valsts aizsardzības nodrošināšanai. Viena no pirmajām jaunajām struktūrām bija Zemessardze. Radās nepieciešamība arī pēc daudz plašāka un profesionālāka diplomātiskā dienesta, nodrošinot pilnvērtīgu Ārlietu ministrijas darbu.

67 Mille A. Te un citadelē. Tumšsarkanā. Jānis Peters. Rīga: Atēna, 2006., 189. lpp.

68 Ivāns D. Gadījuma karakalps. Rīga: Vieda, 1995., 359. lpp.

69 Blūzma V., Celle O., Jundzis T., Lēbers D. A., Zīle Ļ. Latvijas valsts atjaunošana 1986–1993. Rīga: LU žurnāla Latvijas vēsture fonds, 1998., 310.–311. lpp.

70 Par situāciju parlamentā sk. piemēram, Pētersone, K. Valstsvīrs Anatolijs Gorbunovs. Rīga: Zvaigzne ABC, 2020., 417.–419. lpp.

71 Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Lēbers, D. A. (Red.). Rīga: LU žurnāla Latvijas Vēsture fonds, 2000., 449. lpp.

72 Taurēns J., Feldmanis I. Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā 3. sējums. Rīga: Jumava, 2016., 68.–69. lpp, sk. arī dokumentu tekstus Sarkanis A. (Sast.). Dokumenti par Latvijas valsts neatkarības starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. Rīga: Nordik, 1999., 227.–249. lpp.

73 Blūzma V., Celle O., Jundzis T., Lēbers D. A., Zīle Ļ. Latvijas valsts atjaunošana 1986–1993. Rīga: LU žurnāla Latvijas Vēsture fonds, 1998., 319. lpp.

1991. gada kritisko procesu priekšvēsture sākās ar situācijas saasināšanos PSRS 1990. gada rudenī. Latvijas Tautas fronte savlaicīgi uztvēra PSRS centrālās varas pagrieziena reakcijas un eventuāli represiju virzienā un sāka sagatavošanās darbu. Reakcijas spēku aktivizācija bija tiešs priekšnoteikums asiņainajiem notikumiem 13. janvārī Lietuvā un 20. janvārī Latvijā. Janvāra barikādes apstiprināja tautas gata-vību aizstāvētu Latvijas neatkarības procesu. Baltijas tautu nevardarbīgā pretošanās izraisīja simpātijas un atbalstu starptautiskajā sabiedrībā. Janvāra beigās krīze noslēdzās ar konservatīvo spēku atkāpšanos un PSRS vadības solījumu atturēties no vardarbības lietošanas. Tautas apņēmība aizsargāt neatkarības centienus, Rietumu atbalsts un Krievijas demokrātisko spēku atbalsts novērsa iespējamo PSRS prezidenta tiešās pārvaldes ieviešanu vai sliktākā gadījumā – plašu represiju īstenošanu. Divvaldības režīmam turpinoties, izveidojās savdabīgs *status quo*, kurā padomju spēki, tajā skaitā bēdīgi slavenais Rīgas OMON, turpināja naidīgas un vardarbīgas akcijas. Tajā pašā laikā Latvijas varas iestādes turpināja virzību uz neatkarības stiprināšanu, likumu pieņemšanu demokrātijas stiprināšanai un ekonomikas liberalizācijai un jaunu administratīvo iestāžu veidošanu. Nostiprinājās Latvijas starptautiskā autoritāte, par ierastu praksi kļuva Latvijas pārstāvju tikšanās ar augstākajiem Rietumvalstu vadītājiem. Tomēr starptautiskās atzišanas izredzes joprojām bija neskaidras. Attiecības ar Maskavu un Gorbačova režīma stabilitāte joprojām bija Rietumuvalstu prioritāte, cerot uz tālāku kodolatbrūņošanos un jaunas starptautiskās kārtības veidošanos.

1991. gada pavasarī visās trijās Baltijas valstīs notika tautas balsojums par neatkarības atjaunošanu. Latvijā balsošana piesardzīgi tika nosaukta par aptauju. Šo balsošanu rezultāti visās trijās Baltijas valstīs bija pārsteidzoši veiksmīgi un veicināja PSRS sapratni par Baltijas valstu neatkarības centienu nopietnību un nepieciešamību risināt attiecību problēmas. Protams, visdraudīgākā krīze ar negaidīti pozitīvu risinājumu bija 1991. gada augusta apvērsuma mēģinājums PSRS, kura neveiksme noveda pie Baltijas valstu neatkarības pilnīgas atjaunošanas un starptautiskās atzišanas. Baltijas tautas nevardarbīgos un demokrātiskos procesos bija pierādījušas savu rīcības spēju Aukstā kara beigu un PSRS sabrukuma apstākļos un veicinājušas šos procesus. Tagad neatkarīgajai Latvijai bija jāveic jauni plaši uzdevumi valsts veidošanā un neatkarības stiprināšanā. Bija nepieciešams sākt okupācijas seku pārvarēšanu, tostarp okupācijas armijas izvešanu, turpināt jaunās valsts celtniecību, nostiprinot arī diplomātisko dienestu un likt valsts aizsardzības pamatus.

Issue of Latvia's restoration of independence in 1991: crises, alternatives and victories

Jānis Taurēns, Dr. hist.,

Associate Professor at the Department
of History and Archaeology, Faculty of
Humanities, University of Latvia

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvia

janis.taurens@lu.lv

 0000-0001-6837-3901

The prehistory of the critical events of 1991 began with the aggravation of the situation in the USSR in the fall of 1990. The Latvian Popular front became aware of the turn of the USSR central power in the direction of reaction and eventual repression in time and started preparatory work. Activation of reaction forces was a direct prerequisite for the bloody events of January 13 in Lithuania and January 20 in Latvia. The January barricades confirmed the people's readiness to defend Latvia's independence restoration. The non-violent resistance of the Baltic peoples caused sympathy and support in the international community.

At the end of January, the crisis ended with a retreat of the conservative forces and promise by the political leadership of the USSR to refrain from further use of violence. The people's determination to defend the struggle for independence, the support of the Western countries and the democratic forces of Russia prevented the potential introduction of a presidential administration of the USSR or, in the worst case, widespread repressions. As the two-powers regime continued, a peculiar *status quo* emerged, in which the Soviet forces, mainly the notorious Riga OMON, hostile and violent actions. In the same time the Latvian authorities continued the course towards strengthening independence, adoption of laws for strengthening democracy and economic liberalization and building new administrative institutions. Latvia's international authority strengthened, meetings of Latvian representatives with the highest-ranking leaders of Western countries became a common practice. However, the prospects for international recognition were still uncertain. Relations with Moscow and the stability of the Gorbachev regime remained a priority for Western capitals, hoping for further nuclear disarmament and the formation of a new international order.

In the spring of 1991, popular votings on the restoration of independence were held in all three Baltic states, in Latvia it was cautiously called a survey. The results of these plebiscites in all three Baltic states were surprisingly successful and promoted the USSR's understanding of the seriousness of the Baltic states' aspirations for independence and the necessity to solve problems of relations with the Baltic peoples.

Of course, the most threatening crisis with an unexpected positive solution was the coup attempt in August 1991 in the USSR, the failure of that coup led to the

full restoration of the independence of the Baltic States and their international recognition. The Baltic peoples had demonstrated their agency to act in non-violent protests and democratic processes in the conditions of the end of the Cold War and the collapse of the USSR and contributed to these processes. Now the independent Latvia had to carry out new broad tasks in development of the state and strengthening its independence. It was necessary to start overcoming the consequences of the occupation, including the withdrawal of the occupying army, to continue the state-building, among others strengthening the diplomatic service, and starting to lay the foundations of national defense

© Jānis Taurēns, Latvijas Kara muzejs

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons attiecinājuma – Nekomerčiāls 4.0 – starptautisko licenci (CC BY - NC 4.0)

This is an open article licensed under the Creative Commons Attribution – NonCommercial 4.0 International License (CC BY - NC 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas 1944.–1945. gadā savāktās vizuālās liecības par nacistiskās Vācijas režīma noziegumiem: Latvijas Kara muzeja krājuma piemērs

Jānis Tomaševskis, PhD cand.,
Latvijas Kara muzejs, Kara un militārās
vēstures pētniecības nodaļas vēsturnieks,
Smilšu iela 20, Rīga, Latvija
janis.tomasevskis@karamuzejs.lv
 0009-0001-3030-1950

Raksta mērķis ir apskatīt Latvijas Kara muzeja krājumā esošās Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas vizuālās liecības par nacistu režīma noziegumiem Latvijā, analizēt šo liecību izcelsmi, saturisko ievirzi un pētniecības problemātiku. Rakstā īsumā apskatīta komisijas darbība un pielietotās darba metodes, kā arī analizētas muzeja krājumā esošās vizuālās liecības, to forma, saturs un nozīme nacistu režīma noziegumu izpētē. Pētījumā izmantoti Latvijas Nacionālajā arhīvā un Latvijas Kara muzejā esošie nepublicētie avoti, kā arī zinātniskā literatūra. Rakstā secināts, ka vizuālie materiāli par vācu režīma upuru ekshumāciju ir noderīgi galvenokārt komisijas vēstures un pielietoto darba metožu atspoguļošanai, bet par vācu režīma noziegumiem šie materiāli liecina pastarpināti un nepilnīgi.

Atslēgas vārdi: Latvijas PSR Ārkārtējā komisija, nacistu režīms, padomju okupācija, holokausts, nozieguma upuru ekshumācija.

Ievads

Otrā pasaules kara laikā Latvijas teritoriju secīgi okupēja padomju-nacistu-padomju okupācijas režīmi. 1944.–1945. gadā Latviju pakāpeniski iekaroja padomju karaspēks, nodrošinot padomju režīma atgriešanos un pastāvēšanu līdz pat 1991. gadam. Padomju režīma atgriešanos pavadīja ne vien masveidīga Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā¹, bet arī “uz karstām pēdām” organizētā nacistiskās Vācijas režīma veikto noziedzīgo nodarījumu izmeklēšana un pierādījumu fotofiksēšana. Šim mērķim, līdzīgi kā citās vācu okupētajās teritorijās, 1944. gada 23. augustā nodibināja Latvijas PSR Ārkārtējo komisiju (turpmāk – ĀK), kuras uzdevums bija izmeklēt vācu okupācijas laikā pret padomju militārpersonām un civiliedzīvotājiem veiktos noziegumus. Šīs izmeklēšanas primārais mērķis gan nebija noteikt patiesos

1 Līdz 1945. gada jūnijam mobilizēja 57 000 Latvijas iedzīvotāju. Skat. Riekstiņš J. Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā (1944.–1945.). Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16. sējums. Ērglis Dz. (sast.). Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2005., 428. lpp.

nacisma režīma noziegumu apmērus un veikt objektīvu izvērtējumu, bet gan savākt pēc iespējas vairāk “taustāmu” pierādījumu, kas parādītu nacisma režīmu iespējami nelabvēlīgā gaismā plānotajā nacistisko noziedznieku prāvā Nirnbergas Starptautiskajā kara tribunālā.

Izmeklēšanas un nacisma upuru ekshumēšanas norise tika visai plaši dokumentēta un fotografēta, daļai no fotoliecībām nonākot toreizējā Latvijas PSR Revolūcijas muzeja krājumā, kas mūsdienās ir daļa no Latvijas Kara muzeja krājuma. Oriģinālās fotogrāfijas un fotonegativi lielākoties ir labi saglabājušies, ir veikta arī to digitalizēšana, atvieglojot to izmantošanu pētniecībā. Rakstā kopumā apskatītas vairāk nekā 400 fotoliecības par nacisma upuru ekshumāciju un kara postījumiem Latvijas pilsētā un laukos.

Tiek uzskatīts, ka fotogrāfijas ir notikušā visobjektīvākais vizuālais atveids. Taču, kā norāda holokausta fotogrāfiju pētnieki Džudita Levina un Daniels Uziels, analizējot fotogrāfijas, jo īpaši tās, kurās redzamas cilvēku ciešanas un nežēlība, noteikti jāņem vērā tas, kas bija fotogrāfs, kādēļ fotogrāfija tika uzņemta, vai tā bijusi režisēta u. c. aspekti.² Amerikāņu literatūrkritiķe Sūzana Sontāga akcentējusi fotogrāfijas objektivitātes relativismu un neizbēgamo autora interpretācijas klātbūtni: “Kaut arī savā ziņā fotokamera tiešām tver un nevis tikai interpretē īstenību, fotoattēli ir pasaules interpretācija tieši tādā pašā mērā kā gleznas un zīmējumi. Retās reizes, kad fotografēšana nav tīši diskriminējoša, kad tai ir gadījuma raksturs vai tieksme palikt nemanītai, nebūt nemazina pasākuma didaktismu. Tieši fotogrāfiskas fiksācijas pasivitāte – un neizbēgamā klātbūtne – ir fotoattēla “vēsts”, tā agresija.”³ Arī šajā rakstā apskatītās fotoliecības nav izņēmums. Taču rakstā tiks analizēts galvenokārt fotoliecību tapšanas vēsturiskais fons, to forma un saturs, bet avotu trūkuma dēļ izpaliks šo liecību tapšanas faktisko apstākļu, fotogrāfu un pasūtītāju motīvu, “režisētības” pakāpes u. c. aspektu analīze.

Raksta **mērķis** ir apskatīt Latvijas Kara muzeja krājumā esošās Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas vizuālās liecības par nacistu režīma noziegumiem Latvijā, analizēt šo liecību izcelsmi, saturisko ievirzi un pētniecības problemātiku. Raksta pirmajā daļā tiks īsumā apskatīta Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas darbība un pielietotās darba metodes, savukārt otrajā daļā tiks analizēta muzeja krājumā nodoto vizuālo liecību (fotonegativu un fotogrāfiju) forma un saturs, kā arī nozīme nacistiskā režīma noziegumu pētniecībā.

LPSR ĀK izveidošana un darbība

Par speciālas komisijas izveidi nacistiskā režīma noziegumu izpētei padomju režīms vienojās jau 1942. gada 2. novembrī, kad PSRS Augstākās padomes Prezidijs pieņēma dekrētu par PSRS ĀK izveidošanu. Komisijas galvenie uzdevumi bija: “fašistisko” kara noziegumu izmeklēšana, noziedznieku vārdu noskaidrošana, kā arī PSRS

² Levin J., Uziel D. Ordinary Men, Extraordinary Photos. Yad Vashem Studies XXVI. Jerusalem, 1998. pp. 266.–267. Pieejams: <https://www.yadvashem.org/articles/academic/ordinary-men-extraordinary-photos.html> (aplūkots 10.09.2024).

³ Sontāga S. Par fotogrāfiju. Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs, 2008., 16. lpp.

nodarīto materiālo zaudējumu noteikšana. 1943. gada 16. martā tika pieņemti PSRS ĀK statūti, kuros bija paredzēta reģionālo komisiju izveide no vācu režīma atbrīvotajos PSRS reģionos. Līdz 1944. gada sākumam bija izveidotas 19 reģionālās komisijas, kurās ietilpa attiecīgās padomju republikas partijas, valdības un drošības iestāžu vadība, kā arī pārstāvji “no tautas”.⁴

Latvijas PSR “Ārkārtējā komisija fašistisko okupantu un viņu līdzskrējēju nodarīto zaudējumu izpētei”⁵, pamatojoties uz PSRS ĀK komisijas statūtiem, dibināta 1944. gada 23. augustā Ludzā Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas (LK(b)P CK) un Latvijas PSR Tautas komisāru padomes (LPSR TKP) apvienotajā sēdē. Komisiju formāli vadīja LK(b)P CK priekšsēdētājs Jānis Kalnbērziņš, kura vietnieks bija LPSR TKP priekšsēdētājs Vilis Lācis, datu vākšanas kontrolieri – Valsts drošības tautas komisārs Alfons Noviks un iekšlietu tautas komisārs Augusts Eglītis. Faktiskais darbu organizētājs bija komisijas atbildīgais sekretārs E. Ermansons, kuru 1944. gada 17. septembrī nomainīja komunistis J. Kļaviņš.⁶

Runājot par komisijas politiskajiem mērķiem, tās vadītājs J. Kalnbērziņš uzsvēra, ka “Latvijā, tāpat kā citās republikās, vajag izmantot faktus, kas raksturo vācu fašistisko iebrucēju asiņainos noziegumus, kurināt masās naidu pret ienaidnieku”⁷. Viņam piebalsoja arī V. Lācis, norādot, ka “mums vajag sastādīt pēc savas nozīmes vislielāko apsūdzības aktu visas progresīvās cilvēces ienaidniekam, lai nākošās paaudzes vēl pēc tūkstoš gadiem saprastu, kādām šausmām un nāvīgām briesmām mūsu dienās hitleriskais fašisms pakļāva cilvēci”⁸. Kā akcentējis vēsturnieks Kārlis Kangeris, komisijas īstais politiskais mērķis bija parādīt nacistu režīmu iespējami negatīvā gaismā Rietumu sabiedroto acīs un izmantot savāktos materiālus vācu militārās un politiskās vadības tiesāšanā Nirnbergas kara tribunālā.⁹

Kā redzams no komisijas sastāva, tās politiskā vadība bija LK(b)P un Latvijas PSR valdības vadītāji, kā arī tās darbā jau sākotnēji iesaistīja valsts drošības iestādes, kas atstāja būtisku iespaidu uz tās turpmāko darbību un darba rezultātiem. Kā uzskata vēsturnieks Henrihs Strods, komisija materiālus vākusi “ar čekistu metodēm” un

4 Sorokina M. On the Way to Nuremberg: The Soviet Commission for the Investigation of Nazi War Crimes. Beth A. Griech-Polelle (ed.). The Nuremberg War Crimes Trial and its Policy Consequences Today. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2009. pp. 27–37.

5 Oficiālais nosaukums: “Republikas Ārkārtējā komisija vācu fašistisko iebrucēju un to līdzdalībnieku pastrādāto noziegumu konstatēšanai un izmeklēšanai, kā arī Latvijas PSR pilsoņiem, lauksaimniecībai, sabiedriskajām organizācijām, valsts uzņēmumiem un iestādēm nodarīto zaudējumu konstatēšanai”.

6 Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA LVA), 132. f. (Latvijas PSR Ārkārtējā republikāniskā komisija), 29. apr., 3. l. (Latvijas PSR Ārkārtējās republikāniskās komisijas atskaite par vācu-fašistisko okupantu un viņu līdzdalībnieku nodarīto kaitējumu Latvijas PSR iedzīvotājiem, sabiedriskajām organizācijām, valsts iestādēm un uzņēmumiem. teritorijā izdarītās ļaundarības Latvijas PSR Ārkārtējā republikāniskā komisija), 12. lp.

7 Cit. pēc: Kangeris K. et al. Salaspils nometne: vēstures avoti un historiogrāfiskais materiāls. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs, 1940–1990. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sējums. Ērglis Dz. (sast.). Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2009., 205. lpp.

8 Cit. pēc: Kangeris K., Neiburgs U., Viksne R. Aiz šiem vārtiem vaid zeme: Salaspils nometne, 1941–1944. Rīga: Lauku Avīze, 2016., 29.–30. lpp.

9 Kangeris K. Padomju karagūstekņu nometnes Stalag-350 palīgnometne Salaspilī, 1941–1944. Daugavas Muzeja Raksti. Rīga: Mantojums, 2020., 162. lpp. o

liecības ieguvusi no personām, kas “atradās viņu ietekmē un sniedza “augšai” nepieciešamas liecības”.¹⁰

Pakāpeniski līdz Vācijas kapitulācijai 1945. gada maijā Latvijas PSR teritorijā tika nodibinātas 5562 izmeklēšanas komisijas (11 lielajās pilsētās, 56 apriņķu pilsētās, 19 pagastu pilsētās, 516 pagastos, 4960 iestādēs un uzņēmumos). Pēc oficiāliem datiem, komisijā darbojās 53 578 cilvēki (24 743 izmeklēšanas komisiju locekļi, 25 335 tehniskie darbinieki un 3500 komjaunatnes aktivisti).¹¹

Komisijas darbu negatīvi ietekmēja gan objektīvi, gan subjektīvi faktori. Nacistu režīma noziegumu (genocīdu pret ebrejiem (holokausts), čigāniem, represijas pret psihiatrisko slimnīcu pacientiem, seksuālajām minoritātēm, komunistiem un padomju aktivistiem u. c.) izmeklēšanu kavēja objektīvu avotu trūkums, jo oficiālo iestāžu dokumentācija bija no Latvijas izvesta vai iznīcināta. Daudzos gadījumos oficiāli dokumenti nemaz nebija radīti un pastrādātie noziegumi tika slēpti, kas apgrūtināja uzticamu datu ievākšanu. Turklāt, sākot no 1944. gada aprīļa, Latvijā darbojās vācu specvienība *Sonderaktion 1005*, kuras uzdevumos ietilpa nacistu un vietējo kolaborantu noslepkavoto un aprakto iedzīvotāju mirstīgo atlieku atrākšana, sadedzināšana un apdegušo kaulu smalcināšana ar speciālu kaulu smalcināmo mašīnu. Darbā piespiedu kārtā iesaistīja vismaz 30 ebrejus no Mežaparka koncentrācijas nometnes, kurus vēlāk pašus nogalināja un sadedzināja līdzīgi kā viņu pašu atraktos liķus.¹² Latvijas teritorijā šādas darbības bija veiktas 12 vietās, galvenokārt Rīgā un tās apkārtnē (Rumbulā, Biķernieku mežā, Dreiliņos) un Latgalē (Rēzeknē, Ludzā, Daugavpilī u. c.), taču laika trūkuma un salīdzinoši plašo apbedījumu dēļ pastrādātos noziegumus noslēpt izdevās tikai daļēji.¹³

Reģionālās komisijas veica jau zināmo un atklāto apbedījuma vietu ekshumāciju, apbedījuma platības uzmērīšanu, kā arī atrasto liķu tiesu medicīnisko ekspertīzi. Par katru no 549 atraktajiem liķiem sastādīja aktu, aprakstot liķa vecumu, dzimumu, atrastos priekšmetus un iespējamās nāves cēloņus, tostarp, konstatējot, ka Rumbulas, Dreiliņu un Biķernieku mežā notikusi liķu dedzināšana (acīmredzot *Sonderaktion 1005* darbības sekas). Tiesu medicīniskā ekspertīze 116 gadījumos par nāves iemeslu atzina šaujamieroča izraisītu caurumu galvā vai krūtīs; 219 gadījumos – sitieni ar trulu vai asu priekšmetu (pa galvu vai citu ķermeņa daļu); 92 gadījumos nāve saistīta ar badu vai infekcijas slimībām; 107 gadījumos nāves iemesls nav noskaidrots.¹⁴ Taču, ja šo ekspertīzi veica profesionāli Sarkanās armijas medicīniskā dienesta virsnieki (kā tas redzams komisijas atskaitēs), tad kopējo apbedījumos

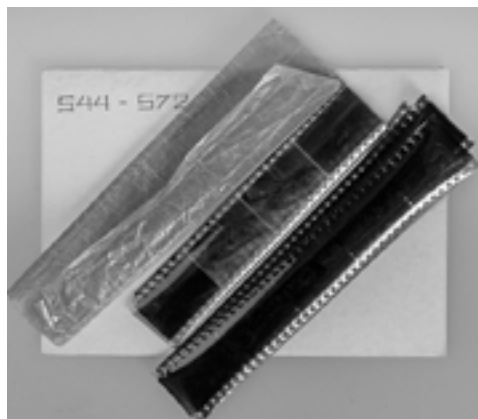
10 Strods H. Salaspils koncentrācijas nometne (1941. gada oktobris–1944. gada septembris). Komunistu un nacistu jūgā. Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata, 2000. Rīga, 2001., 101. lpp.

11 LNA LVA, 132. f., 29. apr., 3. l., 16. lp.

12 Smirins G. Rīgas ebreji nacistiskās okupācijas laikā (1941–1944). Holokausts Latvijā. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 18. sējums. Ērglis Dz. (sast.). Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006., 105.–106. lpp.

13 Vairāk par *Sonderaktion 1005* vācu okupētajās teritorijās, tostarp, Latvijā, skat.: Angrick A. “Aktion 1005” – Spurenbeseitigung von NS-Massenverbrechen 1942–1945. Eine “geheime Reichsache” im Spannungsfeld von Kriegswende und Propaganda. Göttingen: Wallstein Verlag, 2018. S. 741–765.

14 LNA LVA, 132. f., 29. apr., 3. l., 2.–3. lp.

1. attēls. Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas Revolūcijas muzejam nodotie fotogrāfiju negatīvi par vācu režīma upuru ekshumāciju Bišumuižā.
LKM, inv. nr. LKM 554-572-neg.

2. attēls. Sarkanās armijas karavīri LPSR Ārkārtējās komisijas uzdevumā veic vācu režīma upuru ekshumāciju Bišumuižā. 1944. gada 5. decembris.
LKM, inv. nr. LKM 559-neg.

3. attēls. Sarkanās armijas karavīri LPSR Ārkārtējās komisijas uzdevumā veic vācu režīma upuru ekshumāciju Salaspils garnizona kapos. 1944. gada novembra beigas.
LKM, inv. nr. LKM 708-neg.

4. attēls. Sarkanās armijas karavīru grupa, kas veica vācu režīma upuru ekshumāciju Salaspils garnizona kapos. 1944. gada novembra beigas.
LKM, inv. nr. LKM 718-neg.

esošo cilvēku daudzumu rēķināja vai nu “slikti matemātiķi”, vai drīzāk tos noteica politiski motīvi. Proti, nacistu režīma upuru kopskaitu aprēķināja, sareizinot at-rasto apbedījumu platību ar iespējamo vienā kubikmetrā apbedīto upuru skaitu. Nepastāvot konkrētām atrasto apbedījuma vietu koordinātām un/vai shēmām un nenotiekot visu minēto vietu ekshumācijas darbiem, šādi aprēķini jāuzskata par tendencioziem un apšaubāmiem. Tātad komisijas darbu traucēja ne vien dokumen-tu un pierādījumu trūkums, bet gan jo vairāk tās pielietotās metodes un politiskie uzstādījumi no augšas.

Kā noskaidrojis H.Strods, iztrūkstot pilnvērtīgai ekshumācijai, galvenā datu vākšanas metode bija “dažu, acimredzot derīgu, liecinieku nopratināšana un viņu sniegto datu pierakstīšana”. Piemēram, Salaspils nometnē it kā 53 700 nogalināto civiliedzīvotāju skaits balstījās uz četru “liecinieku” liecībām.¹⁵ Komisija sastādīja arī no nacistu režīma cietušo sarakstu, taču to darīja nevis balstoties uz cietušo ģimeņu iesniegumiem, bet gan pēc attiecīgajā apdzīvotajā vietā vairs nedzīvojušo iedzīvotāju saraksta. Kā zināmu kuriozu var minēt faktu, ka, piemēram, Jelgavas pilsētā starp cietušajiem minēts arī Mārtiņš Vagulāns, kurš, kā zināms, 1941. gada vasarā vadīja Jelgavas latviešu “drošības dienestu” un bija viens no galvenajiem atbildīgajiem par Jelgavas un tās apriņķa ebreju iznīcināšanu.¹⁶

Komisijas gala ziņojums bija jāiesniedz līdz 1944. gada 25. oktobrim, taču šo termi-ņu lielā darbu apjoma un vājo rezultātu dēļ vairākas reizes pārcēla. Uzskaites darbus komisija pabeidza vien 1945. gada 27. jūlijā, savukārt 3. oktobrī iesniedza gala atskaiti.

Saskaņā ar komisijas atskaiti vācu okupācijas laikā Latvijā pastāvēja 87 ieslodzījuma vietas (46 cietumi, 23 koncentrācijas nometnes un 18 geto) civiliedzīvotājiem, kurās ko-pumā ieslodzīti vismaz 536 400 cilvēki, no kuriem gājušas bojā (nogalinātas) 313 798 per-sonas, ieskaitot 39 831 bērnu. Komisija atskaitē arī secināja, ka vācu laikā pastāvēja 41 ka-ragūstekņu nometne, kur kopumā ieslodzīti 851 750 padomju karagūstekņi, no kuriem dzīvību zaudēja 330 032.¹⁷ Komisija atradusi 435 civiliedzīvotāju iznīcināšanas vietas un 659 upuru aprakšanas vietas ar kopējo platību 42 043 m², kā arī 190 karagūstekņu nošau-šanas vietas un 350 apbedīšanas vietas ar kopējo platību 33 621 m². Tas nozīmē, ka vidēji vienā kvadrātmetrā apglabātas vidēji 7,5 civilpersonas un 9,8 militārpersonas, kas izraisa šaubas par aprēķina metodiku un šīs statistikas ticamību.

Komisijas gala ziņojumā norādītie dati kļuva par oficiāliem datiem, un turpmāk tos salīdzinoši plaši izmantoja gan vietējā, gan starptautiskā līmenī. LPSR ĀK apko-potos materiālus kā atsevišķu PSRS ziņojumu Nr. “СССР-41” iesniedza Nirnbergas Starptautiskajam kara tribunālam, bet vēlāk tas tomēr neiekļuva oficiālajā tiesas pro-cesa stenogrammu un dokumentu publikāciju sērijā. Taču šo ziņojumu iekļāva PSRS savā Nirnbergas procesa dokumentu krājumā.¹⁸ Padomju puse Nirnbergas procesa vajadzībām iesniedza arī dokumentālas videoliecības no nacisma upuru ekshumācijas

15 Strods H. Salaspils koncentrācijas nometne. 98.–99. lpp.

16 Tomašūns A. Jelgavā nogalinātie ebreji: padomju un nacistu dati. Ērglis Dz. (sast.). Holokausts Latvijā. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 18. sējums. Rīga: Latvijas Vēstures institūta ap-gāds, 2006., 176. lpp.

17 LNA LVA, 132. f., 29. apr., 3. l., 6.; 11. lp.

18 Kangeris K., Neiburgs U., Viksne R. Aiz šiem vārtiem vaid zeme. 31. –32. lpp.

5. attēls. Līķu ekshumācija Salaspils garnizona kapos. Priekšplānā – Sarkanās armijas medicīniskā dienesta virsnieks. 1944. gada novembra beigas. LKM, inv. nr. LKM 734-neg.

6. attēls. Biķernieku mežā ekshumētā cilvēka mirstīgās atliekas. 1944. gada novembris-decembris. Anotācijā un tiesu medicīniskajā ekspertīzē norādīts, ka nāves iemesls bijusi šauta brūce galvaskausā. LKM, inv. nr. LKM 738-neg.

7. attēls. Sarkanās armijas medicīniskā dienesta virsnieki veic Biķernieku mežā ekshumēto līķu tiesu medicīnisko ekspertīzi. 1944. gada novembris-decembris. LKM, inv. nr. LKM 743-neg.

8. attēls. Pie masu kapos Biķernieku mežā ekshumētajiem cilvēkiem atrastās personīgās mantas un dokumenti. 1944. gada novembris-decembris. LKM, inv. nr. LKM 749b-neg.

vietām, kurās atpazīstama LKM krājuma fotonegatīvos redzamā upuru atrakšana Salaspils garnizona kapos.¹⁹ ĀK savāktie materiāli izmantoti arī vācu virsnieku prāvā Rīgā 1946. gadā²⁰ un citās prāvās, kurās tiesāja vācu militārajās vienībās dienējušās personas (piemēram, 18. Kurzemes policijas bataljona un 21. Liepājas policijas bataljona karavīru prāvās 20. gs. 60. un 70. gados).

Šie oficiālie dati ar nelielām izmaiņām figurēja arī pēckara padomju izdevumos, kur par vācu režīma noziegumiem un ĀK pirmajiem darba rezultātiem rakstīja jau neilgi pēc komisijas dibināšanas. Pirmais plašākais izdevums iznāca, komisijas darbam vēl turpinoties, 1945. gadā (parakstīts iespiešanai 29. aprīlī), kurā literāti Anna Sakse un Jānis Sudrabkalns īsumā aprakstījuši ĀK veiktos izmeklējumus, minot tās atklātos vācu režīma noziegumu datus.²¹ Vēlāk sekoja citi darbi²², kuros ar nelielām izmaiņām un sīkām interpretācijām tika atspoguļoti ĀK darbības rezultatīvie rādītāji, kas turpināja izplatīt pārspīlēto vācu režīma noziegumu datus vietējā sabiedrībā.

Vēsturnieki, kas pētījuši LPSR ĀK savāktos materiālus, bijuši vienisprātis, ka komisijas izdarītie secinājumi apšaubāmās aprēķina metodikas dēļ nav izmantojami zinātniskā vai izziņu darbā. Andrievs Ezergailis akcentēja, ka “padomju pārstāvji nekad nedeva vācu okupācijas laika upuru skaita pareizu novērtējumu. (..) Skaitļu noteikšana tika atstāta aģitācijas un propagandas iestāžu pārziņā, un tās nāca klajā ar skaitu, kas robežojās ar fantastiku. Daži skaitļi, kas parādās Latvijas Ārkārtējās komisijas ziņojumos, tika falsificēti pirmavotu līmenī. Uzrādītie skaitļi bieži tika trīskāršoti salīdzinājumā ar reālajiem sākuma datiem.”²³ K. Kangeris uzsveris, ka par vācu režīma noziegumiem uzticamāks avots (piemēram, Salaspils nometnes un karagūstekņu nometnes Stalag-350 palīgnometnes gadījumā) ir pašu vācu režīma sastādītās atskaides un oficiālā dokumentācija.²⁴ Vēsturniece Rudīte Viksne norādījusi, ka komisijas savāktā informācija bieži vien bija “pavirša, šabloniska, ar nolūku maksimizēt nacistu noziegumus”, kas jo sevišķi konstatējums nacisma upuru uzskaitē.²⁵ Savukārt vēsturnieks Andris Tomašūns trāpīgi norādījis, ka ĀK darbs veikts, nevis lai patiesi noskaidrotu nacistu noziegumu apmēru, bet tikai politisku iemeslu dēļ.²⁶ H. Stroda ieskatā izņēmums ir vienīgi

19 Taube Archive of the International Military Tribunal at Nuremberg, 1945–46. USSR Exhibit 81: “Atrocities”, Reel 4. Pieejams: https://virtualtribunals.stanford.edu/catalog/mt839rq8746aspace_096367d5fe6ced06d79f453729da7746 (aplūkots 07.09.2024.).

20 Tiesas prāva par vācu fašistisko iebrucēju ļaundarbībām Latvijas, Lietuvas un Igaunijas Padomju Sociālistisko Republiku teritorijā. Bērziņa J. (red.). Rīga: VAPP Grāmatu apgāds, 1946.

21 Sakse A., Sudrabkalns J. Par vācu fašistisko briesmoņu zvērbām Latvijā. Rīga: VAPP Grāmatu apgāds, 1945., 89.–94. lpp.

22 Skat., piemēram: Salaspils nāves nometnē: atmiņu krājums. Sausnītis K. (red.). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1962.; Mēs apsūdzam. Kadiķis A. (red.). Rīga: Liesma, 1965.; Vestermanis M. Tā rikojās vērmahts (vācu militāristu loma nacistisko okupantu noziegumos Latvijā, 1941–1945). Rīga: Liesma, 1972., u. c.

23 Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999., 31. lpp.

24 Kangeris K. Padomju karagūstekņu nometnes Stalag-350 palīgnometne Salaspilī, 1941–1944. 164. lpp.

25 Viksne R. Holokausts Latvijas mazpilsētās. Holokausts Latvijā. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 18. sējums. Ērglis Dz. (sast.). Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006., 220. lpp.

26 Tomašūns A. Jelgavā nogalinātie ebreji: padomju un nacistu dati. 173. lpp.

9. attēls. Biķernieku mežā ekshumēto cilvēku mirstīgās atliekas un telts, kurā Sarkanās armijas medicīniskā dienesta virsnieki veica liķu ekspertīzes. 1944. gada novembris-decembris. LKM, inv. nr. LKM 753-neg.

10. attēls. Sarkanās armijas karavīri LPSR Ārkārtējās komisijas uzdevumā veic vācu režīma upuru ekshumāciju Biķernieku mežā. 1944. gada novembris-decembris. LKM, inv. nr. LKM 786a-neg.

11. attēls. Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas atklātais "masu kaps" Ziepiņekalnā. 1944. gada decembra sākums. LKM, inv. nr. LKM 882-neg.

12. attēls. Sarkanās armijas karavīri LPSR Ārkārtējās komisijas uzdevumā veic vācu režīma upuru ekshumāciju Vecajos ebreju kapos. Rīga, 1944. gada decembra sākums. LKM, inv. nr. LKM 902-neg.

13. attēls. Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas veidotie fotogrāfiju albumi par vācu okupācijas noziegumiem un karadarbības rezultātā nopostītām Latvijas pilsētām. 1945. gads

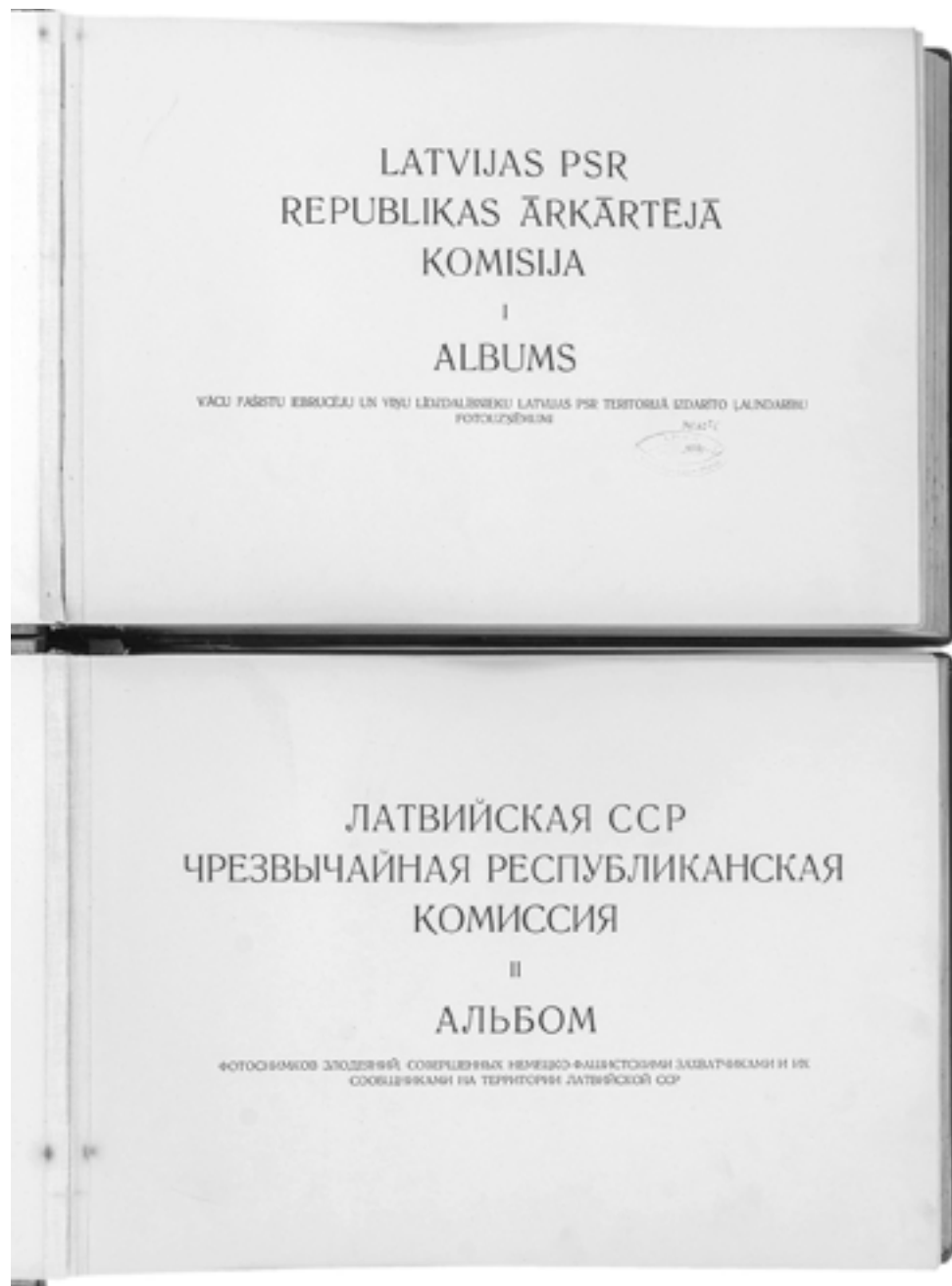
ziņojumi no mazpilsētām un pagastiem, kas bieži atainoja patieso, nevis politiski uzspiesto “patiesību”, tādēļ tie ir izmantojami pētījumos.²⁷

Vizuālie avoti LPSR ĀK materiālos

Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas izveides un darbības dokumenti atrodas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (turpmāk – LNA LVA) 132. fondā, kura daļa nodota pagaidu glabāšanā LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvā (LNA LVVA).²⁸ Viena no komisijas pielietotajām darba metodēm bija arī vizuālo liecību vākšana, proti, liķu ekshumācijas, tiesu medicīniskās ekspertīzes u. c. procesu fotofiksācija. Vizuālai iemūžināšanai bija ne vien kontroles un atskaites funkcija, bet tas arī varēja kalpot propagandas nolūkam gan iekšpolitiski tautas noskaņojuma ietekmēšanai, gan starptautiski, kā papildu pierādījumi Nirnbergas tribunālam. Fotogrāfijas (to kopijas)

27 Strods H. Latvijas pirmās padomju okupācijas aktivistu vajāšanas (1941. gada 23. jūnijs – 1945. gads). Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16. sējums. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2005., 158. lpp.

28 LNA LVA, 132. f.; LNA LVA glabājas 1.–25. apraksts un lietas, LNA LVVA – 26.–30. apraksts un lietas.

14. attēls. Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas veidotie fotogrāfiju albumi par vācu okupācijas noziegumiem un karadarbības rezultātā nopostītām Latvijas pilsētām. 1945. gads. LKM, inv. nr. LKM 81-I; LKM 82-I.

no līķu ekshumācijas Bīķernieku mežā, Mežaparkā, Rumbulas mežā, Ziepniekkalnā, Salaspilī, Centrālcietumā, Bišumuižā, Vecajā ebreju kapsētā, Igaunijā u. c., kā arī attēli ar postījumiem Latvijas pilsētās: Rīgā, Jelgavā, Daugavpilī, Liepājā u. c. (kopskaitā 302 fotogrāfijas) atrodamas minētajā arhīva fondā.²⁹

Taču vērtīgākā vizuālo liecību daļa – **fotonegatīvu oriģināli** nav kopā ar ĀK dokumentiem pēc komisijas darbības beigām nonākuši toreizējā Latvijas PSR Centrālajā valsts arhīvā, bet gan nodoti Latvijas PSR Revolūcijas muzejā, tādējādi liekot saprast, ka turpmāk tiem jākalpo sabiedrības noskaņojuma ietekmēšanai ar muzejiskiem līdzekļiem. Proti, propagandas mērķiem. Ja arhīvam nodotie komisijas dokumenti līdz 1990. gadam bija noslepenoti (kā motīvi līdz galam nav skaidri), tad vizuālie materiāli kļuva publiski, jo tie vismaz atsevišķos gadījumos nonākuši padomju laika izdevumos.³⁰ Materiāli to specifiskā rakstura un ētisku apsvērumu dēļ, domājams, nav plaši izmantoti izstādēs un ekspozīcijās, taču tie izmantoti kā pētnieciskais materiāls ekspozīciju un izstāžu radīšanā Latvijas PSR Revolūcijas muzejā un tā atbildībā esošajā vēstures ekspozīcijā Salaspils memoriālā, kas atklāts 1967. gadā.

Kā norādījusi vēsturniece Laine Juhansone, Salaspils memoriāls pēc tā atklāšanas kļuva par vienu no svarīgākajiem padomju propagandas ruporiem, ar kura palīdzību tika īstenoti jauni piemiņas rituāli, kuru mērķis bija padomju ideoloģijas prasībām atbilstoša vēstures politikas veidošana.³¹ Memoriāla atklāšanai sekoja tam veltīti raksti, prospekti, bukleti un grāmatas³², kuru mērķis bija radniecīgs memoriālam un tā vēstures ekspozīcijai, proti, veicināt jaunas tradīcijas iesakņošanas “padomju tautas” apziņā. Šajās ilustrācijām bagātajās grāmatās, kuru daļa bija domāta arī ārvalstu auditorijai³³, izpalika ĀK savākto vizuālo liecību publikācija, taču tajos bija integrēti ĀK savāktie dati par vācu okupācijas režīma upuru skaitu un tautai nodarītajām ciešanām.

Mūsdienās ĀK vizuālās liecības par nacistu režīma noziegumiem arī nav piedzīvojušas plašu publicitāti, taču ir izmantotas atsevišķos izdevumos par Salaspils nometnes vēsturi un vācu režīma veiktajiem noziegumiem Latvijas teritorijā.³⁴

Fotogrāfiju negatīvi muzejam nodoti 1946. gada martā, kad ĀK jau bija savu aktīvo darbību noslēgusi un materiālus (gan rakstiskos, gan vizuālos) pakāpeniski nodeva Latvijas PSR atmiņas institūciju rīcībā. Tagadējā LKM krājumā kopumā glabājas 116 fotonegatīvu oriģināli, kuros atspoguļota ĀK darbība, proti, vācu okupācijas

29 LNA LVA, 132. f., 28. apr., 75. l. (Vācu-fašistisko okupantu noziegumu fotouzņēmumi Latvijas PSR teritorijā).

30 Skat., piemēram: Salaspils nāves nometnē. 262. lpp.

31 Juhansone L. Salaspils memoriāla izveide un darbība padomju periodā. Daugavas Muzeja Raksti. Rīga: Mantojums, 2020., 197.–198. lpp.

32 Skat., piemēram: Salaspils [fotoalbums]. Strautmanis I. (sast.). Rīga: Liesma, 1970.; Salaspils [prospekts-buklets] Rīga: Liesma, 1977.

33 Skat., piemēram: Salaspils death camp. Sausnītis K. (ed.) Rīga: Liesma, 1975.

34 Skat., piemēram: Prigovorennye naczizmom : sbornik dokumental'nych svidetel'stv o zlodejaniach nemeckich naczistov i ich posobnikov v gody germanskoj okupacii Latvii v 1941–1945 gg. Bogov V. (sost.). Rīga: Fond Istoričeskaja Pamjat', 2011. ss. 154.–163.; Pļavnieks R. Apsūdzības pret Viktoru Arāju un Latviešu drošības palīgpolīciju: nacistu kolaboracionistu tiesas prāvas Aukstā kara laikā. Rīga: Latvijas Mediji, 2020., 134.–135. lpp.

POKALTS KURĀ APSTĒDZĀSĀS ATĻĀBIS LĒD
BĒRĒMĀS TĒSĒSĀS CĒRĒTĀS, BĒRĒMĀSĒRĒMĀS

VIENĀS KONCENTRĀCIJAS LAUKA IESKATS, KURĀS BĒRĒMĀSĒRĒMĀS, KURĀS BĒRĒMĀS
BĒRĒMĀSĒRĒMĀS, KURĀS BĒRĒMĀSĒRĒMĀS, KURĀS BĒRĒMĀSĒRĒMĀS, KURĀS BĒRĒMĀSĒRĒMĀS
BĒRĒMĀSĒRĒMĀS, KURĀS BĒRĒMĀSĒRĒMĀS, KURĀS BĒRĒMĀSĒRĒMĀS, KURĀS BĒRĒMĀSĒRĒMĀS

CEĻŠĒKĀRĀS BĀRŽĀRĀS N. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

PLAČĪTĀS RĪGAS PĪLSĒTĀS
RĪGAS PĪLSĒTĀS

15. attēls. Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas veidotie fotogrāfiju albumi par vācu okupācijas noziegumiem un karadarbības rezultātā nopostītām Latvijas pilsētām. 1945. gads

VEIDOTĀS VEIDOTĀS VEIDOTĀS VEIDOTĀS VEIDOTĀS
VEIDOTĀS VEIDOTĀS VEIDOTĀS VEIDOTĀS VEIDOTĀS

16. attēls. Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas veidotais fotogrāfiju albumi par vācu okupācijas noziegumiem un karadarbības rezultātā nopostītām ēkām Rīgā. 1945. gads. Attēlā redzami postījumi Vecrīgā, uzņemti no Doma baznīcas.

LKM, inv. nr. LKM 79-I.

režīma upuru masu kapu apzināšana, liķu ekshumācija un tiesu medicīniskā ekspertīze. Atšķirībā no LNA LVA pieejamajām fotokopijām, kurās atspoguļota ĀK darbība plašākā teritorijā, toreizējam LPSR Revolūcijas muzejam nodotas vizuālās liecības par piecām komisijas darbības vietām Rīgā un tās apkārtnē – Biķerniekiem (47 negatīvi), Salaspils garnizona kapiem (30), Bišumuižu (24), Ziepniekkalnu (6) un Veco ebreju kapsētu (4), kur ekshumācija un ekspertīze veikta no 1944. gada 24. novembra līdz 6. decembrim, kā arī 1945. gada 2.–14. aprīlī.

Ekspertīzi komisijas uzdevumā 1944. gada rudenī veica Sarkanās armijas 67. armijas medicīnas personāls ar atbilstošu pieredzi, proti, minētās armijas sanitārā dienesta priekšnieks medicīniskā dienesta (turpmāk – MD) apakšpulkvedis A. Asaturjans, tiesu medicīnas eksperts, MD majors S. Krivcovs, tiesu medicīniskās diagnostikas nodaļas priekšnieks MD kapteinis V. Kuzema un pataloganatoms MD kapteinis S. Ilinskis³⁵ (skat. 5. un 7. attēlu, kur redzama ekspertīzes veikšana Salaspils garnizona kapos un Biķenieku mežā). 1945. gada aprīlī Salaspils garnizona kapos līdzīgu ekspertīzi

35 LNA LVA, 132. f., 29. apr., 3. l., 1. lp.

veica Latvijas PSR galvenā tiesu medicīnas eksperte profesore Elizabete Jakovļeva, Latvijas Valsts Universitātes docents Ernests Apse-Apsītis un Rīgas pilsētas tiesu medicīnas eksperts K. Poterjaiko.³⁶

Katram no 549 izraktajiem liķiem tika veikta tiesu medicīniskā ekspertīze, konstatējot liķa dzimumu (vīrietis vai sieviete), apģērbu, specifiskas pazīmes (ja bija) un nāves iemeslu. Piemēram, Biķernieku mežā ekshumētā 1. liķa apraksts bija sekojošs: “Vīriešu dzimuma, melnas krāsas kostīmā, ar kreklu. Kājās puszābaki, apakšveļa. Nāves iemesls: galvaskausa velves kaulu saspiešana, kas izraisīja smadzeņu vielas iznīcināšanu.”³⁷ 328. liķa ekspertīzē konstatēts sekojošais: “Vīriešu dzimuma bērns. Pēc auguma apmēram 5 gadus vecs. Iesaiņots balta auduma aploksnē. Liķis noklāts ar ziepju vaska masu. Uz galvaskausa konstatētas plaisas labā temporālā kaula un parietālo kaulu rajonā, šiem kauliem nospiežoties uz iekšu. Nāves cēlonis: plaisas galvaskausā, kas radušās no cieta priekšmeta sitiena.”³⁸ Bišumuižā izraktajam 357. liķim konstatēts sekojošais: “Stipri sadalījies liķis. Spriežot pēc kleitas, galvas lakata un korpēm, sieviešu dzimuma. Augšžoklī trūkst zobi, apakšžoklī 6 zobi, saliekušies slīpi. Vecums – 60 gadi. Galvaskausa labajā pusē, uz parietālā kaula – apaļš iedobums 1 cm diametrā. Citu galvaskausa defektu nav. Ķermeņa mīkstās daļas stipras sadalīšanās stadijā. Nāves iemesls: šaujamieroča izraisīts galvas ievainojums pirmā parietālā kaula rajonā.”³⁹ Šāda un līdzīga ekspertīze veikta visiem liķiem, kas liek domāt, ka vismaz tiesu medicīniskā ekspertīze ir veikta kopumā korekti.

Saskaņā ar atskaiti Rumbulā, Dreiliņu mežā un Biķernieku meža rajonos novērotas liķu dedzināšanas pazīmes. Savukārt Salaspils garnizona kapsētā konstatēta masu apbedījumu apzināta maskēšana, uz turieni pārvietojot kapu krustus no 19. gadsimta beigās mirušiem Krievijas impērijas armijas 15. Šliselburgas un 116. Malojarslavļas pulka karavīriem. Salaspils garnizona kapos un Bišumuižā atraktajiem liķiem konstatēts, ka rokas sasietas uz muguras. Teju visos masu kapos starp mirušajiem atrastas dažādas mantas – pīpes, spoguļi, zīmuļi, gredzeni, brilles, nauda, pulksteņi u. c. priekšmeti, kā arī dokumenti. Vairākās izrakumu vietās liķi apglabāti haotiski.⁴⁰ Salaspils garnizona kapos 1945. gada 2.–14. aprīlī veiktajā ekshumācijā, ko vadīja jau minētā profesore E. Jakovļeva, atrada bērnu liķus, vecumā no diviem līdz astoņiem gadiem. Kopumā atrasti 53 kapu uzkalniņi 1,5 līdz 2 m dziļumā, kuros apglabāti bērnu liķi vairākos slāņos.⁴¹ No šīm liecībām, kā arī Salaspils nometnē ieslodzīto bērnu liecībām tika konstatēts, ka vācieši Salaspilī “organizēja bērnu asiņu fabriku, ņemot no bērniem asinis savas armijas vajadzībām”. Salaspilī ievākts ne mazāk kā 3500 litri asiņu, no katra bērna ņemot 150–200 ml asiņu divas trīs reizes nedēļā.⁴²

Vizuālajās liecībās par minētajās sešās vietās veiktajām ĀK darbībām redzamas arī tiesu medicīniskajās ekspertīzēs konstatētās traumas (šautas brūces, trulu

36 Kangeris, K. et al. Salaspils nometne: vēstures avoti un historiogrāfiskais materiāls. 207. lpp.

37 LNA LVA, 132. f., 30. apr., 26. l. (Dokumenti (akti, izziņas u. c.) par vācu-fašistisko okupantu zvērībām Latvijas PSR Rīgas apriņķi izmeklēšanu), 1. lp.

38 Turpat. 34. lp.

39 Turpat. 39. lp.

40 Turpat. 132. f., 29. apr., 3. l., 2.–3. lp.

41 Turpat. 5. lp.

42 Turpat. 8. lp.

priekšmetu izraisītas traumas u. c.), liķu dedzināšanas pazīmes, kā arī fotogrāfijās fiksētas masu kapos atrastās mantas. Līdz ar to var konstatēt, ka ekspertīzē izdarītie secinājumi varētu atbilst faktiskai situācijai.

Šaubas gan rada acīm redzamā steiga, kādā tiesu medicīniskā ekspertīze ir veikta. Piemēram, Vecajā ebreju kapsētā Rīgā ekspertīze veikta 1944. gada 2. decembrī, vienā dienā paspējot apskatīt un noteikt nāves cēloni 36 cilvēku mirstīgajām atliekām. Savukārt tā paša gada 5. decembrī tika veikta Bišumuižā izrakto 66 liķu ekspertīze⁴³, kas rada jautājumus par ekspertīzes precizitāti. Tāpat jautājumus izraisa tas, ka šie ekspertīzes slēdzieni vēlāk ir vispārināti, liekot noprast, ka komisija veikusi pilnvērtīgu nacisma upuru kapu ekshumāciju un ekspertīzi, kaut patiesībā tā ir bijusi tikai maza daļa no visiem upuriem.

Komisija arī veikusi masu kapu uzmērījumus, norādot, cik un kāda izmēra kapi katrā vietā ir atrasti, kāda ir to kopējā platība. Dziļums katram kapam nav norādīts, taču atskaitēs tas variē no 1,5 līdz pat 4 m. Tā Biķernieku mežā, kur vācu okupācijas laikā notikušas ebreju slepkavošanas, atrasti un atrakti 55 masu kapi, to platībai variējot no 2,3 m² līdz 242 m² un kopējai platībai sastādot 2885 m². Kopējais upuru skaits Biķernieku mežā tika vērtēts ap 46 500 cilvēku, kas nozīmē, ka vienā kvadrātmetrā (dažādos dziļumos) apbedīti 16,2 cilvēki.⁴⁴ Mūsdienu pētnieki Biķernieku mežā nogalināto kopskaitu lēš ap 35 000 cilvēku, no kuriem ap 20 000 bija Latvijas, Vācijas, Austrijas un Čehoslovākijas ebreji, bet pārējie – padomju karagūstekņi un politiski neuzticamie.⁴⁵ Četrās pārējās vietās (Salaspils garnizona kapos, Ziepniekkalnā, Bišumuižā un Vecajā ebreju kapsētā) atrakto kapu kopējo platību un ar tiem saistītos datus var redzēt 1. tabulā.

Vieta	Kopējā atsegto masu kapu platība (m ²)	Vidējā kapa izmērs (m ²)	Apbedīto skaits pēc LPSR Ārkārtējās komisijas datiem	Apbedīto cilvēku skaits uz 1 m ² (vidēji)
Biķernieku mežs	2885	52,5	46 500	16,2
Salaspils garnizona kapi	3043	70,8	56 800	18,7
Ziepniekkalns	1687	84,4	39 500	23,4
Bišumuiža	272	90,7	4650	17,1
Vecā ebreju kapsēta	–	–	6000	–

1. tabula. Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas veikto masu kapu ekshumācija Rīgā un tās apkārtnē. 1944. gada 24. novembris – 6. decembris⁴⁶

43 Turpat. 30. apr., 26. l., 36.–69. lp.

44 Turpat. 200.–201. lp.

45 Vestermanis M. Par memoriālu nacisma terora upuriem Biķernieku mežā Rīgā. Latvijas Vēstnesis, 2001., Nr. 175.

46 LNA LVA, P-132. f., 30. apr., 26. l., 200.–202. lp.

Minētos fotonegātīvus var iedalīt gan pēc uzņemšanas vietas un laika, gan arī tematiski (saturiski). Negatīvu filmas nākušas, iespējams, no vāciešiem konfiscētām melnbaltām fotofilmām (Zeiss, Agfa; skat. attēlu Nr. 1). Fotografiju autors nav noskaidrots, domājams, tas bijis kāds no ĀK darbiniekiem. Fotofilmu kvalitāte (materiāla noturība, emulsijas stāvoklis u. c.) ir laba, negatīvu kvalitāte (fokuss, fotografēšanas leņķis, satura dažādība) kopumā ir laba. Atsevišķiem fotonegātiem trūkst fokusa (asuma), daļa attēlu ir izplūduši. Par atsevišķām vietām (Ziepniekkalnu, Veco ebreju kapsētu) pieejami tikai daži negatīvi, kas neļauj plašāk novērtēt veikto ekshumāciju apmēru, vietas specifiku u. tml. Fotonegatīvu nodošana LPSR Revolūcijas muzejam notikusi 1946. gada pavasarī jau pēc ĀK darbības beigām. Tiesa, pieņemšanas dokumentācija diemžēl nav saglabājusies, taču ir saglabājušies ieraksti muzeja inventāra grāmatās (bez datējuma), kā arī fotonegatīvu apraksta kartītes.

Saturiski šie attēli atspoguļo, pirmkārt, masu apbedījumu vietas. Lielākoties tie ir lieli smilšaini laukumi (Salaspils garnizona kapi; skat. 3. attēlu) vai jūras kāpām līdzīgi pauguri (Bišumuiža; skat. 2. attēlu), vai priedēm apauguši meži (Biķernieki, skat. 9. un 10. attēlu). Otrkārt, šajos attēlos redzama nacisma upuru ekshumācija, ko komisijas uzdevumā veica Sarkanās armijas karavīri. Domājams, tie pārstāvēja kādu no 67. armijas apakšvienībām, kas tobrīd atradās Ļeņingradas frontes sastāvā un piedalījās kaujās Kurzemē, jo tieši no šīs vienības nāca daļa no medicīniskā dienesta ekspertiem. Vairākos fotonegatīvu attēlos redzami karavīri gan darbā, gan atpūtas brīžos (skat. 2., 3., 4. un 10. attēlu). Treškārt, attēlos redzami Sarkanās armijas MD virsnieki, kuri veica ekshumēto liķu tiesu medicīnisko ekspertīzi. Ķērbusies armijas mēteļos un cepurēs, kam pāri pārvilkti medicīniskā personāla baltie halāti, ar cimdziem rokās tie veic liķu apskates, sekcijas u. c. ar šo ekspertīzi saistītas procedūras (skat. 5. un 7. attēlu). Visbeidzot, ceturtkārt, lielāko daļu attēlu veido uz zemes vaļņiem, kapos, uz nestuvēm, smiltīs, uz galda un citur guļošās cilvēku mirstīgās atliekas (skat. 2., 5., 6., 7., 9., 12. attēlu). Liķi, kā redzams fotografēti gan to atsegšanas laikā, gan novietoti uz zemes dažāda lieluma grupās, gan individuāli. Atsevišķos gadījumos redzami liķu tuvplāni, kuros var saskatīt noziedzīga nodarījuma pazīmes (cauršauts vai sašķaidīts galvaskausis, aiz muguras sasietas rokas u. c.; skat., piemēram, 6. attēlu).

Kopumā jāatzīst, ka minēto fotonegatīvu saturs (nacisma režīma upuru ekshumācija un ekspertīze) liecina ne vien par nacisma noziegumiem, bet arī par Ārkārtējās komisijas darbības jomām un centieniem dokumentēt padomju režīmam iekšpolitiski un ārpolitiski nozīmīga procesa sastāvdaļas.

Papildu fotografiju negatīviem LKM krājumā glabājas arī no LPSR Revolūcijas muzeja mantoti reprezentatīvi **fotografiju albumi**. Tie tapuši pēc tam, kad 1945. gada 20. janvārī komisijas loceklis Fricis Rokpelnis saņēma speciālu uzdevumu sagatavot "ilustrētu albumu par fašistiskajām ļaundarībām"⁴⁷. Nav noskaidrots sagatavoto albumu kopskaits, taču iepriekš LPSR Revolūcijas muzeja krājumā 1946. gada martā nonākuši septiņi albumi, ko var iedalīt divās grupās. Pirmkārt, albumi atainoja "vācu fašistu iebrucēju un viņu līdzdalībnieku Latvijas

47 Turpat. 29. apr., 2. l. (Latvijas PSR Ārkārtējās republikāniskās komisijas sēžu protokoli), 23. lpp.

PSR teritorijā izdarītās ļaundarības”⁴⁸ (divi albumi, kopā 105 attēli). Šajos attēlos fiksētas gan jau iepriekš analizētās liķu ekshumācijas Rīgā un tās apkārtnē, gan citās Latvijas vietās fiksētie nacistu režīma ļaundarību pierādījumi. Fotografijās atainoti arī Mežaparka (jeb Kaizervaldes) koncentrācijas nometnes un Salaspils nometnes atliekas pēc vācu režīma aiziešanas, ebreju nošaušana Šķēdes kāpās Liepājā, ebreju nošaušanas vietas Ķelderlejā u. c.

Pārējos piecos albumos fiksēta “vācu fašistu iebrucēju sagrautie un izpostītie rūpniecības uzņēmumi, iestādes un dzīvojamās ēkas”. Fotografijās, kuru autors nav zināms (visticamāk, tas bijis kāds no ĀK locekļiem), atainoti karadarbības nestie postījumi Daugavpilī⁴⁹ (34 attēli), Liepājā un tās apriņķī⁵⁰ (28), Rīgā⁵¹ (56) un Jelgavā⁵² (divi albumi, kopā 77 attēli). Visi albumi iesieti sarkanbrūnos ādas vākos, kam iestrādāti tautiski ornamenta (skat. 13. attēlu). Albumi dublēti latviešu un krievu valodā (skat. 14. attēlu). Nav zināms, kur šie albumi tikuši izrādīti, taču to noformējums liek domāt, ka ar to palīdzību bija jāatstāj zināms iespaids. Proti, nav izslēgts, ka albumus varēja demonstrēt Latvijas PSR valdības un kompartijas pārstāvjiem un citiem, kuriem bija uzskatāmi jāpierāda ĀK darbības lietderība un rezultāti.

Albumos redzamas Rīgas, Jelgavas, Daugavpils un Liepājas sabiedriskās, kultūras un industriālās celtnes neilgi pēc karadarbības noslēguma (1945. gada pavasarī un vasarā). Fotografijām pierakstītas anotācijas, kurās nosaukta konkrētā ēka, bieži arī tās atrašanās vieta⁵³, kas ļauj ēkas vai vietu vieglāk identificēt. Tas nozīmē, ka fotografijas uzņemtas brīdī, kad vēl nebija pieņemti vai realizēti padomju varas lēmumi par karā cietušo pilsētu arhitektūras mantojuma saglabāšanu vai (biežāk) – nojaukšanu. Tas šīm fotografijām piešķir lielāku vērtību, jo parāda ēku stāvokli, ļauj izdarīt pieņēmumus par to nopostīšanas iemesliem un apstākļiem, par spīti tam, ka fotografiju anotācijas tendenciozi akcentē tikai vācu režīma atbildību par redzamajiem postījumiem. Abstrahējoties no dažviet aplamajām vai nepilnīgajām anotācijām un zinot pilsētu nopostīšanas gaitu, ir iespējams šīs fotografijas izmantot kā karadarbības

48 Latvijas Kara muzejs (turpmāk – LKM), inv. nr. LKM 81–I; LKM 82–I. (Vācu fašistu iebrucēju un viņu līdzdalībnieku Latvijas PSR teritorijā izdarīto ļaundarību fotouzņēmumi).

49 Turpat. inv. nr. LKM 76–I (Latvijas PSR Republikas ārkārtējā komisija, albums “Vācu fašistu iebrucēju un viņu līdzgaitnieku sagrauto un izpostīto rūpniecības uzņēmumu, iestāžu un dzīvojamo ēku fotouzņēmumi. Postījumi izdarīti Daugavpils okupācijas laikā, no 1941. gada 26. jūnija līdz 1944. gada 28. jūlijam”).

50 Turpat. inv. nr. LKM 77–I. (Latvijas PSR Republikas ārkārtējā komisija, albums “Vācu fašistu iebrucēju un viņu līdzgaitnieku sagrauto un izpostīto rūpniecības uzņēmumu, iestāžu un dzīvojamo ēku fotouzņēmumi. Postījumi izdarīti Liepājas un Liepājas apriņķa okupācijas laikā, no 1941. gada 29. jūnija līdz 1945. gada 9. maijam”).

51 Turpat. inv. nr. LKM 79–I. (Latvijas PSR Republikas ārkārtējā komisija, albums “Vācu fašistu iebrucēju un viņu līdzgaitnieku sagrauto un izpostīto rūpniecības uzņēmumu, iestāžu un dzīvojamo ēku fotouzņēmumi. Postījumi izdarīti Rīgas okupācijas laikā, no 1941. gada 1. jūlija līdz 26. jūnija līdz 1944. gada 13. oktobrim”).

52 Turpat. inv. nr. LKM 78–I; LKM 80–I. (Latvijas PSR Republikas ārkārtējā komisija, albums “Vācu fašistu iebrucēju un viņu līdzgaitnieku sagrauto un izpostīto rūpniecības uzņēmumu, iestāžu un dzīvojamo ēku fotouzņēmumi. Postījumi izdarīti Jelgavas okupācijas laikā, no 1941. gada 28. jūnija līdz 1944. gada 8. augustam”).

53 Skat., piemēram: attēlu nr. 17 ar sabiedrisko ēku Lietuvas ielā (tag. – Lietuvas šosejā) Jelgavā. LKM, inv. nr. 80–I.

SKATS UZ SAGRAUTĀMĀM KĀMĀM LIETUVAS IELĀ,
KUR ŠĀ POKUPĒJUMĀ DĀVA NO KURŠI ŽĒTĀBĀC.

17. attēls. Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas veidotais fotogrāfiju albums par vācu okupācijas noziegumiem un kara darbības rezultātā nopostītām ēkām Jelgavā. 1945. gads. Attēlā redzami sagrautie nami Lietuvas ielā, Jelgavā.

LKM, inv. nr. LKM 78-I. 23. attēls.

nestā posta spilgtas liecības, kā arī ļauj izdarīt pieņēmumus par to stāvokli un iespējām tikt atjaunotām. Jāatzīst, ka padomju vara daudzos gadījumos apzināti neizmantoja iespēju atjaunot Latvijas arhitektūras mantojumu (kā daļu no buržuāziskās jeb nīstamās vēstures paraugu), bet drīzāk realizēja neatjaunošanas un nojaukšanas politiku.⁵⁴

Nopostīto pilsētu fotogrāfijās atainotas lielākoties atsevišķas sabiedriskās vai industriālās ēkas, kas uzņemtas no blakus esošās ielas. Atsevišķos gadījumos fotogrāfs no tālāka skatu punkta (baznīcas, torņa, parka u. c.) un paver iespēju ieraudzīt pilsētas daļas kopskatu.

54 Vairāk par Latvijas pilsētu sagraušanu skat.: Kuzmins V., Tomaševskis J. Otrā pasaules kara augstā cena: Latvijas pilsētas kā PSRS un Vācijas karalauks. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/dzive-stils/vesture/08.05.2024-otra-pasaules-kara-augsta-cena-latvijas-pilsetas-ka-psrs-un-vasijas-karalauks.a552784/> [aplūkots 29.08.2024.]; par Rīgas pilsētas kultūrvēsturiskā mantojuma atjaunošanas problēmām skat.: Mintaurs, M. Bistamais mantojums: Vecrīgas apbūve un ideoloģija staļinisma periodā (1945–1954). Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=7x6Xr-Dw2l4> [aplūkots 02.09.2024.].

Nopostīto pilsētu fotogrāfijām padomju gados bija jākalpo par pierādījumu vācu režīma noziegumiem Latvijas teritorijā un jārada priekšstats par padomju varas izšķirošo un pozitīvo iespaidu uz pilsētu postīšanas izbeigšanu. Cik zināms, nopostīto pilsētu skati tomēr nekļuva par bieži publicētu “žanru” padomju laika preses izdevumos un/vai grāmatās. Līdz ar to arī albumos ievietotie fotoattēli plašāku publicitāti piedzīvoja pēc valsts neatkarības atjaunošanas, kad šie attēli, piemēram, LKM ekspozīcijā kļuva par karadarbības izraisītā posta simbolu.

Secinājumi

Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas darbība un tās radītie dokumentārie un vizuālie materiāli atstājuši lielu, pat izšķirošu ietekmi uz padomju laika mītu konstruēšanu par vācu okupācijas režīma noziegumu veidiem un apjomu Latvijas teritorijā. Nenoliedzot nacistu režīma noziedzīgo raksturu un nodarīto ļaundarību mērogu, vienlaikus jānorāda, ka ĀK veiktā izmeklēšana un savāktie pierādījumi bija nepietiekami un tendenciozi, kas ilgu laiku gan Latvijas sabiedrībā radīja, gan joprojām postpadomju telpā rada sagrozītu priekšstatu par patiesajiem vācu režīma ļaundarību apjomiem. Miti par, piemēram, “nāves nometņu” pastāvēšanu Latvijā, bērnu asiņu “nolaišanu” vācu armijas vajadzībām, kā arī pārspīlētie dati par vācu režīma nogalināto civilpersonu un militārpersonu skaitu joprojām turpina pastāvēt, kas apgrūtina jaunas, zinātniskos pierādījumos balstītas informācijas nostiprināšanos vietējā un starptautiskā sabiedrībā.

Iepazīstoties ar ĀK savāktajiem vizuālajiem materiāliem un salīdzinot ar to iespējamo atrašanās vietu mūsdienās, oriģinālo fotogrāfiju negatīvi patiešām varētu būt tapuši minētajās vietās. Tajās atspoguļotas gan nacisma laikā apglabāto civilpersonu un karagūstekņu masu kapu vietas, gan ĀK veiktās darbības minētajās vietās. Proti, nacisma upuru mirstīgo atlieku ekshumācija un tiesu medicīniskā ekspertīze. Saskaņā ar rakstiskajām atskaitēm tika veiktas 549 līķu ekspertīzes un konstatēti iespējamie nāves cēloņi. Ekspertīzes slēdzieni daļēji atspoguļoti vizuālajos materiālos, jo atsevišķām fotoliecībām ir norādīti bojāgājušo nāves cēloņi, tiesa, bez konkrētas norādes, par kuru no 549 izpētītajiem līķiem ir runa. Taču negatīvi uzskatāmi demonstrē, ka ekspertīze iespēju robežās tiešām ir veikta, turklāt atbilstošu speciālistu vadībā. Taču ekspertīzes šķietami ātrais temps, veicot vairākus desmitus līķu ekspertīzes dienā, kā arī vēlākā tiesu medicīnas ekspertīzes secinājumu ekstrapolēšana uz visu nacisma režīma upuru kapu laukiem rada aizdomas par pavisām un padomju politiskā pasūtījuma klātbūtni.

Taču vienlaikus nevar noliegt, ka atraktie upuri bija īsti un tiesu medicīniskā ekspertīze bija īsta, pat ja ekspertīzes rezultāti komisijas gala atskaitēs politisku iemeslu dēļ tikuši vispārināti. Var secināt, ka ĀK vizuālie materiāli par vācu režīma upuru ekshumāciju ir nodēvēti galvenokārt komisijas vēstures un pielietoto metožu atspoguļošanai, bet par vācu režīma noziegumiem liecina tikai pastarpināti un nepilnīgi.

Komisijas savāktie vizuālie materiāli par Latvijas pilsētu – Rīgas, Jelgavas, Daugavpils un Liepājas sabiedriskajai, kultūras un industriālajai apbūvei nodarītajiem

postījumiem liecina ne tikai par nacistu režīma, bet arī par padomju režīma noziegumiem. Pilsētu kultūrvēsturiskais un arhitektoniskais mantojums gāja bojā padomju veikto uzlidojumu, nacistu izdedzinātās zemes taktikas un abu pušu aktīvas karadarbības rezultātā. Ja to ņem vērā, tad šie vizuālie materiāli ir vērtīgi un ļauj ieraudzīt pilsētas uzreiz pēc karadarbības beigām un konstatēt, kādu ietekmi šie postījumi atstāja uz pilsētainavas izmaiņām vēstures perspektīvā.

Raksts izstrādāts, balstoties uz pētījumiem, kas veikti arī Latvijas Zinātnes padomes finansētajā projektā “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi”, projekta nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003.

Lietotie saīsinājumi

ĀK – Ārkārtējā komisija

LK(b)P CK – Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomiteja

LKM – Latvijas Kara muzejs

LNA LVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs

LNA LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs

LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika

MD – medicīniskais dienests

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

TKP – Tautas komisāru padome

Visual Evidence Collected by the Latvian SSR Extraordinary Commission in 1944–1945 on the Crimes of the Nazi Regime: A Case Study from the Collection of the Latvian War Museum

Jānis Tomaševskis, PhD cand.,
Historian of the War and Military
History Research Section of the History
Departments,
Latvian War museum
Smilšu iela 20, Rīga, Latvia
janis.tomasevskis@karamuzejs.lv
 0009-0001-3030-1950

The return of the Soviet regime to Latvia was accompanied not only by the mass mobilization of the local population into the Red Army but also by the immediate investigation and photographic documentation of crimes committed by the Nazi regime. For this purpose, and following the model used in other Nazi-occupied territories, the Latvian SSR Extraordinary Commission was established on August 23, 1944. Its task was to investigate crimes committed during the German occupation against Soviet military personnel and civilians. However, the commission's primary aim was not to objectively determine the scope of Nazi crimes, but rather to gather as much "tangible" evidence as possible to portray the Nazi regime in an extremely negative light during the planned trials at the International Military Tribunal in Nuremberg (Germany).

The investigations and exhumations of Nazi victims were extensively documented and photographed, with part of the photographic evidence ending up in the collection of the Latvian SSR Museum of the Revolution—now part of the Latvian War Museum collection. Most of the original photographs and negatives are well preserved and have been digitized, facilitating their use in research. The aim of this article is to examine the visual evidence held in the Latvian War Museum's collection, produced by the Latvian SSR Extraordinary Commission regarding Nazi crimes in Latvia, and to analyse their origins, content, and the challenges they pose to research. The first part briefly outlines the Commission's operations and working methods, while the second part examines the form and content of the visual materials (photographs and negatives), their scholarly value, and their role in the Commission's final report.

The article concludes that the activities of the Latvian SSR Extraordinary Commission and the documents and images it produced had a considerable—if not decisive—impact on shaping Soviet-era myths about the types and extent of Nazi crimes committed in Latvia. While not denying the criminal nature and scope of Nazi atrocities, it is concluded that the Commission's investigations and the evidence collected

were biased and insufficient. As a result, they contributed to the creation of a distorted perception in Latvian society, and continue to perpetuate such myths in the post-Soviet space. These include, for instance, persistent claims about the existence of “death camps” in Latvia, the alleged draining of children’s blood for the German army, and exaggerated numbers of civilian and military casualties—all of which hinder the acceptance of modern, evidence-based historical research both locally and internationally.

Analysis of the Commission’s visual materials suggests that the exhumations were indeed conducted at the documented sites. These materials depict mass graves of civilians and prisoners of war from the Nazi era, as well as the Commission’s exhumation activities and forensic examinations. According to written reports, 549 autopsies were conducted to determine possible causes of death. These findings are partially reflected in the visual materials, as some photographs are labelled with the presumed cause of death. The negatives clearly show that autopsies were performed, seemingly under the supervision of trained specialists. However, the rapid pace of these examinations—sometimes dozens per day—and the extrapolation of findings to all Nazi mass grave sites raise concerns about the thoroughness of the investigations and the possible influence of Soviet political directives.

At the same time, it cannot be denied that the victims were real and the forensic examinations were genuine, even if their conclusions were later generalized in politically motivated final reports. It can thus be concluded that the visual evidence gathered by the Extraordinary Commission is most valuable for studying the Commission’s own activities and methodology. As evidence of Nazi crimes, however, the materials are indirect and incomplete.

The visual materials collected by the Commission documenting the destruction of public, cultural, and industrial buildings in the Latvian cities of Riga, Jelgava, Daugavpils, and Liepāja also highlight crimes committed not only by the Nazi regime but by the Soviet regime as well. The cultural and architectural heritage of these cities was destroyed through Soviet aerial bombardments, Nazi scorched-earth tactics, and active military operations by both sides. From this perspective, the visual materials are valuable for understanding how the cities were preserved immediately after the fighting and how the destruction shaped the urban landscape in the long term.

© Jānis Tomaševskis, Latvijas Kara muzejs

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons attiecinājuma – Nekomerčiāls 4.0 – starptautisko licenci (CC BY - NC 4.0)

This is an open article licensed under the Creative Commons Attribution – NonCommercial 4.0 International License (CC BY - NC 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Jaunieģūtās vēstures liecības par Staņislava Kursiņa (1897–1980) dzīvi Latvijas Kara muzeja krājumā

Kaspars Strods,

Latvijas Kara muzeja Vēstures departamenta
Kara un militārās vēstures pētniecības
nodaļas vēsturnieks

Smilšu iela 20, Rīga, Latvija

kaspars.strods@karamuzejs.lv

 0009-0000-9628-9475

Latvijas Kara muzeja krājums katru gadu papildinās ar vairākiem simtiem jaunieģuvumu. Nereti tie vēsta par kādu konkrētu cilvēku vai vēsturisku notikumu, veidojot apjomīgu materiālu kopu. Par tādām var saukt arī 2023. gadā muzejā krājumā nonākušās 69 pagātnes liecības, kuras dokumentē Rēzeknes, Jaunlatgales, Jēkabpils un Ilūkstes apriņķu priekšnieka, kā arī aizsargu pulka komandiera Staņislava Kursiņa un viņa tuvinieku dzīvi pagājušajā gadsimtā (Pirmā un Otrā pasaules karš, starpkaru periods u.c.).¹ Galvenā uzmanībā publikācijā pievērsta jaunieģūtajiem vēstures avotiem par S. Kursiņa dzīvi – fotoattēlu un dokumentu analīzei, sniedzot priekšstatu par to saturu un vēsturisko un muzejisko nozīmi.

Latvijas vēsturē zināmas vairākas personības, kuras aktīvi piedalījušies Latvijas Republikas (1918–1940) iekšējo drošības struktūru izveidē un attīstībā, pieredzējušas traģiskos Otrā pasaules kara notikumus, PSRS atkārtoto okupāciju u.c., tomēr joprojām trūkst pilnvērtīgas informācijas (avotu) par šo personību dzīves gaitām iepriekš minētajos vēsturiskajos periodos. Sevišķi ņemot vērā, ka lielākā daļa no starpkaru Latvijas drošības sistēmu darbiniekiem gāja bojā padomju un nacistiskās Vācijas represiju vai karadarbības laikā. Viens no retajiem, kurš pārdzīvoja iepriekš minētos notikumus bija S. Kursītis. Turklāt jāņem vērā, ka viņš ir teju vienīgā šāda ranga represijas pārcietusi amatpersona no Latgales. S. Kursiņa materiāli vēsta par viņa dzīvi (profesionālo dienestu, ikdienu u.c.), kas būtiski papildina līdz šim zināmo par 20. gadsimta traģiskajiem pagātnes notikumiem tieši no augsta ranga drošības struktūru darbinieka skatupunkta, īpaši Latgales reģiona kontekstā.

Atslēģas vārdi: Staņislavs Kursītis, fotogrāfijas, dokumenti, Latgale, Latvijas Kara muzejs.

1 Šos materiālus Latvijas Kara muzejam dāvināja Igaunijā dzīvojošā S. Kursiņa mazmeita Maija Tressuma.

Ieskats biogrāfijā

Staņislavs Kursītis² dzimis 1897. gada 7. augustā Naujenes pagastā zemkopja Ignata un Annas Kursišu ģimenē.³ Mācījās Daugavpils Saharova ģimnāzijā, bet vēlāk – absolvēja Krievijas Impērijas armijas Irkutskas II praporščiku skolu. Pirmā pasaules kara laikā dienēja Krievijas Impērijas armijas 9. jātnieku un 82. kājnieku rezerves pulkos. Krievijas pilsoņu karā S. Kursītis virsnieka dienesta pakāpē dienēja Antona Denikina (1872–1947) vadītās Dienvidkrievijas Brīvprātīgās armijas sastāvā. 1921. gadā viņš atgriezās Latvijā un turpmākajos gados strādāja par Rēzeknes apriņķa II iecirkņa priekšnieka palīgu, Jaunlatgales apriņķa priekšnieku, Jaunlatgales, Jēkabpils un Rēzeknes aizsargu pulka komandieri. Latvijas Neatkarības noslēguma periodā (1939.–1940. gadā) pildīja Rēzeknes apriņķa priekšnieka, vēlāk – 12. Ilūkstes aizsargu pulka komandiera amata pienākumus.

1922. gada 25. martā⁴ aprecējies ar māsasmeitu Boļeslavu Šestakovsku (1896–?)⁵. Abu laulībā dzima divi bērni: dēls Eižens (1923–2001) un meita Anna (1924–?).

Neilgi pēc Padomju Savienības īstenotās Latvijas okupācijas 1940. gada vasarā Staņislavu no ieņemamajiem amatiem atvaļināja. Pēc paša S. Kursiša sniegtajām ziņām līdz nacistiskās Vācijas bruņoto spēku ienākšanai viņš dzīvoja “(..) bez nodarbošanās slēpdamies gan Zemgales mežos, gan Latgales purvos.”⁶ 1944. gadā nacistu okupācijas varas iestādes darbinieki S. Kursīti apcietināja un nosūtīja uz Štuthofas koncentrācijas nometni, bet viņu atbrīvoja 1945. gada martā. Pēc atgriešanās no ieslodzījuma dzīvoja pagrīdē Naujenes pagasta apkārtnē. 1953. gadā piespiedu kārtā legalizējies, vēlāk – darba nolūkos devās uz PSRS attālajiem rajoniem Krasnojarskas apgabalā. Pēc atgriešanās Latvijas PSR (1956. gadā) strādāja dažādos uzņēmumos un iestādēs par kurinātāju. Miris 1980. gadā, apbedīts Pļavnieku kapos Rīgā.⁷

Fotoattēli

No 69 jauniegūtajiem vēstures avotiem tieši fotoattēli un dokumenti veido visplašāko materiālu klāstu. Fotoattēli ir viens no visvērtīgākajiem atmiņu institūciju krājumos pieejamajiem materiāliem, kuri sniedz būtisku informāciju gan par konkrētiem vēsturiskiem notikumiem, gan tajās iemūžinātajām personām. Starp vēstures avotiem par S. Kursiša dzīvi iekļauts viens fotoalbums un 24 atsevišķas foto liecības.⁸

2 Līdz 1933. gada decembrim – Kurtišs (Citu iestāžu sludinājumi. Paziņojums. Valdības Vēstnesis, 1933, Nr. 275, 7. lpp.).

3 Es viņu pazīstu: latviešu biogrāfiskā vārdnīca. Unāns, Ž. (red.). Grand Haven: Raven Printing, 1975, 281. lpp.

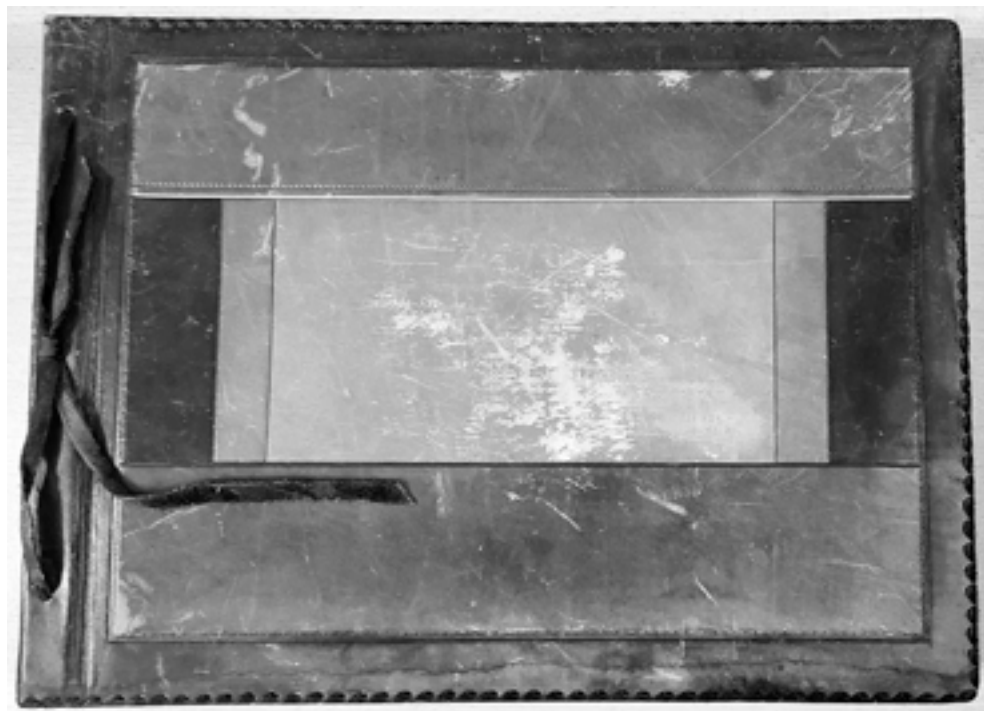
4 Iekšlietu ministrijai. Valdības Vēstnesis, 1933, Nr. 171, 3. lpp.

5 1944. gadā viņa kopā ar meitu Annu emigrēja uz Vāciju, bet 1949. gadā – Amerikas Savienotajām Valstīm.

6 Kursītis, A. Paskaidrojums. Daugavpils Latviešu Avīze, 1941, Nr. 14, 2. lpp.

7 S. Kursītis. Atmiņu ceļos. Kursīte, J. (red.). Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 1994, 176 lpp.

8 Materiālu apstrādē piedalījās arī Latvijas Kara muzeja Vēstures departamenta Kara un militārās vēstures pētniecības nodaļas vēsturniece Kristiāna Beļska.

1. attēls. Staņislava Kursiša fotogrāfiju albums, 20. gs. 50. gadi, Tallina, Igaunija.

Albums iesiets tumšas un gaiši brūnas krāsas cietos ādas vākos. Tas ir trīs reizes caurdurts ar mezglā sasietu ādas strēmeli. Vāka centrālās daļas labajā pusē iespiests “V. Koop’ile⁹. 11 ruhm 30. VI 36”. Spriežot, pēc konkrētā teksta, tad albuma izgatavošanas laiks datējams ar 1936. gada jūnija beigām (1. attēls). Albumā ievietotās fotogrāfijas aptver laika posmu no 1918. gada līdz 20. gadsimta 50. gadiem. Fotoattēlos redzami S. Kursiša ģimenes locekļi, draugi, darba kolēģi u.c. personas. Kompozicionāli tās galvenokārt veidotas portretu un grupas uzņēmumu žanrā.

Starp vēstures avotiem ir gan fotooriģināli (17), gan to kopijas (7). Vecākā fotogrāfija datēta ar 1917. gadu, kurā dubultportretā S. Kursītis redzams cariskās Krievijas armijas virsnieka blūzē ar Irkutskas praporščiku skolas krūšu nozīmi kopā ar māsu Regīnu, kādā no toreizējās Krievijas Impērijas pilsētas Petrogradas fotosaloniem (2. attēls). Par savu militārā dienesta vietas izvēli Staņislavs izteicās sekojoši: “Vadījos no apsvēruma, ka bez naudas dzīvot grūti, bet, kļuvis par virsnieku, es saņemtu algu. Izvēlējos karaskolu Irkutskā. Gribējās iepazīties ar tālo Sibīriju. Protams, es labāk būtu izvēlēties jātnieku karaskolu, bet tikt tur nebija iespējams. Jātnieku karaskolās pastāvēja zināmas tradīcijas, kas prasīja līdzekļus un arī daudz maz aristokrātisku izcelsmi. Man nebija ne naudas, ne vajadzīgās izcelsmes.”¹⁰

9 Iespējams, domāts, kāds S. Kursiša draugs vai paziņa.

10 Kursītis S. Atmiņu ceļos. 32.–33. lp..

2. attēls. Staņislavs Kursītis (1897–1980) kopā ar māsu Regīnu,
1917. gads, Petrograda, Krievija.

3. attēls. 19. Jaunlatgales aizsargu pulka komandieris Staņislavs Kursītis (1897–1980), 1934. gads, Jaunlatgale (vēlāk – Abrene), Latvija.

Vairākas fotoliecības dokumentē S. Kursiņa dienesta laiku Rēzeknes un Jaunlatgales apriņķa, kā arī Jēkabpils un Rēzeknes aizsarga pulka komandiera amatos, tostarp oficiālo pieņemšanu un svinīgu pasākumu laikā. Vienā no tām 19. Jaunlatgales aizsargu pulka komandieris S. Kursītis redzams savā darbistabā, ģērbies aizsarga formastērpā, mutē – pipe, rokā – pildspalva. Uz galda stāv pulkstenis, galda kalendārs, telefonaparāts, tintnīca, pelnu trauks, skaitīklī, zīmogs, statīvā neliela izmēra Latvijas Republikas sarkanbaltsarkanais karogs (3. attēls), savukārt 1940. gadā viņš tērpies 12. Ilūkstes aizsargu pulka komandiera formastērpā (4. attēls). Starp fotogrāfijām nav neviena uzņēmuma, kas dokumentētu S. Kursiņa dzīvi PSRS un nacistiskās Vācijas okupācijas gados, tomēr vienā attēlā iemūžināts Staņislava “pagrīdes” periods Naujenes apkārtnē. Iespējams, ka šajā fotogrāfijā (pirmais no kreisās) ir S. Kursiņa dēls Eižens (5. attēls).

Starp melnbaltajām fotogrāfijām ir tikai viena krāsaina, kurā Staņislavs redzams kopā ar diviem saviem paziņām mūža nogalē – 1979. gada jūnijā. Visbeidzot viens no pēdējiem attēliem dokumentē S. Kursiņa bēres 1980. gadā Pļavnieku kapsētā (6. attēls). Jāpiebilst, ka vairākās fotogrāfijās redzami S. Kursiņa draugi un paziņas, tomēr daudzus no tiem pagaidām nav izdevies identificēt.

Vairākās fotogrāfijās iemūžināts arī S. Kursiņa dēls Eižens (sk. tālāk tekstā Jevgeņijs). Vecākās no tām datējamas ar pagājušā gadsimta 20.–30. gadiem. Divos attēlos Eižens redzams kopā ar Latvijas Skautu un gaidu organizācijas dalībniekiem kādā (iespējams, Krustpils) dzelzceļa stacijā un apmācību laikā vilcienā kupejā (7.–8. attēls). Par to liek domāt arī 1939. gada publikācija laikrakstā “Jēkabpils Vēstnesis”. Proti, ka

konkrētie skauti varētu būt Jēkabpils 8. skautu vienības pārstāvji. Turklāt viens no iepriekš minētā raksta autoriem ir tieši E. Kursītis.¹¹ Šī pieņēmumu pamatotību apstiprina arī vienā fotoattēliem uz divu no konkrētās vienības pārstāvju formām redzamais skaitlis “8” (8. attēls).

1944. gada aprīlī Eiženu iesauca latviešu leģiona apmācību bataljona, bet vēlāk – 19. ieroču SS grenadieru divīzijas sastāvā. Latvijas Kara muzeja krājumā nonākušas piecas fotogrāfijas, kurās fiksētas Eižena un viņa dienesta biedru gaitas militāro apmācību laikā Kurzēmē 1944. gadā pavasarī-vasarā. Tajās Eižens redzams treniņu apmācības laukumā, kā arī dzelzceļa sliežu tuvumā (9.–10. attēls). Kā liecina S. Kursiša atmiņas, tad 1945. gadā Eiženu kopā ar Latvijas Centrālās padomes pārstāvi Osvaldu Bileskalnu (1910–1951) apcietināja padomju represīvo iestāžu darbinieki.¹² Pēc Eižena teikta tas notika 1945. gada 8. maijā, kad viņi kopā ar vairākiem simtiem bēgļu laivās no Ventspils centās sasniegt Zviedrijas krastus, tomēr nokļuva padomju gūstā.¹³

Dokumenti (vēstules, atmiņu pieraksti, izziņas u.c.)

S. Kursiša dokumentus var iedalīt vairākās grupās: vēstules, atmiņu klades un izziņas. Katrs no tiem raksturo konkrētu autora dzīves posmu.

Nozīmīgas ir Staņislava vēstules tuviniekiem, īpaši dēlam Eiženam no Krievijas ziemeļiem, kuras rakstītas sākot ar 1954. gada 5. jūniju līdz 1955. gada decembrim. Kopumā muzeja krājumā nonākušas 23 šādas dokumentāras liecības. Vēstulēs atspoguļota viņa ikdienas dzīve (darbs, apkārtējā vide, attiecības ar citiem Krasnojarskas apgabālā dzīvojošajiem latviešiem u.c.). Teksti pamatā veidoti latviešu valodā, ar zilas krāsas tintes pildspalvu uz līniju burtnīcu papīra lapām. Apjoma ziņā tās parasti bija 1.–2. lappuses. S. Kursiša vēstules veidotas pēc noteiktas struktūras un sākas ar uzrunu “Labais Geņai!”. Tālāk seko pamatteksts un beigās sveicieni dēlam un tuviniekiem, kā arī paraksts – “Tavs tēvs”. Jāatzīmē, ka neskatoties uz pastāvošo (tostarp, vēstulū saturā) cenzūru S. Kursītis nevairās kritiski raksturot savus grūtos sadzīves apstākļus. Piemēram, 1954. gada 4. oktobra vēstulē viņš norāda uz malkas un ūdens trūkumu, apkārtējo cilvēku nekārtīgo uzvedību.¹⁴ To spilgti apliecina 1954. gada 10. novembrī sagatavotajā tekstā rakstītais: “Vietējā “aristokrātija” neuzskata mani par cienīgu viņu sabiedrībai, bet vietējiem strādniekiem es arī neesmu piemērots, jo brīvo laiku viņi pavada dzeršanā. Mežoni šeit neiedomājami”.¹⁵ Vēstulēs jūtama arī slāviskās (krievu) kultūrvides ietekme uz Staņislava personību, precīzāk – krievu valodas

11 Kursītis, E., Ermansons, T. Ko interesantu slēpj Jēkabpils un tuvākā apkārtnē. Jēkabpils Vēstnesis, 1939, Nr. 25, 4. lpp.

12 S. Kursītis. Atmiņu ceļos. 32.–145. lpp.

13 Birkmanis, G. Laivas pirms piecdesmit gadiem uz Zviedriju, laivas, laivas... Laiks, 1994, Nr. 82, 8. lpp.

14 Kursiša Staņislava (1897–1980) vēstule dēlam Kursītim Eiženam, rokraksts latviešu valodā. 1954. gada 4. oktobris. Krasnojarskas apgabals, PSRS. Latvijas Kara muzejs, LKM-6-72253/7442-DK

15 Staņislava Kursiša (1897–1980) vēstule dēlam Eiženam Kursītim, 1954. gada 10. novembris, Krasnojarskas apgabals, PSRS. Latvijas Kara muzejs, LKM-6-72254/7443-DK

4. attēls. 12. Ilūkstes aizsargu pulka komandieris Staņislavs Kursītis
(1897–1980), 1940. gads, Rēzekne, Latvija.

lietojums vēstulēs. Piemēram, tekstos parādās vārdi – “babuška”¹⁶, “stroitel'stvo”¹⁷, “fufaika”¹⁸ u.c.

Sevišķi izceļama Staņislava 1959. gada 12. novembrī adresētā vēstule (precīzāk – tās noraksts) toreizējam PSRS vadītājam, Komunistiskās partijas pirmajam sekretāram Ņikitam Hruščovam (1894–1971). Tajā viņš izklāsta savu likteni Otrā pasaules kara laikā un pēc kara periodā, kā arī sakarā ar smagajiem finansiālajiem apstākļiem lūdza atļauju izceļot pie savas dzīvesbiedres un meitas ASV.¹⁹ Nav gan zināms vai Staņislavs uz šo vēstuli saņēma atbildi.

Tāpat starp dokumentiem atrodamas divas vēstules, kuras Eiženam Kursītim sūtīja S. Kursiša laikabiedrs un ģimenes draugs, bijušais 17. Rēzeknes aizsargu pulka aizsargs, vēlākais nacistu okupācijas perioda Rēzeknes 2. policijas iecirkņa priekšnieks Boļeslavs Maikovskis (1904–1996).

Pirmā datēta ar 1995. gada 1. decembri. Tajā Boļeslavs stāsta par tikšanās reizēm ar (..) inteligēnto priekšnieku un draugu (..) S. Kursīti vācu okupācijas periodā [Rēzeknē], kurās stāstījis (..) par tā laika politisko stāvokli un nākotni (..), grāmatu “Atmiņu ceļos”, E. Kursiša māti un māsu. Lielākā vēstules daļa veltīta padomju varas iestāžu pret viņu īstenotajām vajāšanām 1940.–1941. gadā, kā arī trimdā – ASV un Vācijā. Vēstules otrajā daļā B. Maikovskis norāda uz savu slikto veselības stāvokli (11. attēls).²⁰

Otrajā vēstulē viņš atkārtoti norāda uz veselības problēmām un ārstēšanos Minsķeres slimnīcā. Līdzīgi kā iepriekš arī šīs vēstules turpinājumā Maikovskis akcentē no padomju puses pret viņu īstenotos uzbrukumus un nepamatotās apsūdzības (domāta t.s. Audriņu prāva). Autors atzīmē, ka viens no iemesliem, kāpēc viņš nevar ierasties Latvijā ir spēkā esošais likums par nāvessodiem²¹ un citējot pašu autoru (..) “es esu tas, kurš notiesāts uz nāvi.”²² Jāpiebilst, ka par noziegumiem Otrā pasaules kara laikā padomju varas iestādes 1965. gadā Maikovski “aizmuguriski” sodīja ar nāvessodu.²³ Konkrētie avoti pētniekam var palīdzēt “rekonstruēt” Maikovska personību un viņa darbību nacistu okupācijas periodā un dzīvi trimdā, īpaši ņemot vērā, ka par

16 Vecmamma (krievu val.: babushka). Staņislava Kursiša (1897–1980) vēstule dēlam Eiženam Kursītim, 1954. gada 4. septembris. Krasnojarskas apgabals, PSRS. Latvijas Kara muzejs, LKM-6-72251/7440-DK

17 Celtniecība (krievu val.: stroitel'stvo). Staņislava Kursiša (1897–1980) vēstule dēlam Eiženam Kursītim, 1954. gada 26. jūnijs, Krasnojarskas apgabals, PSRS. Latvijas Kara muzejs, LKM-6-72248/7437-DK

18 Bieza, vatēta virsjaka (krievu val.: fufaika). Staņislava Kursiša (1897–1980) vēstule dēlam Eiženam Kursītim. 1953. gada 5. novembris, Rīga. Latvijas Kara muzeja krājums, LKM-6-72246/7435-DK

19 Staņislava Kursiša (1897–1980) vēstules noraksts Ņikitam Hruščovam. 1959. gada 12. novembris, Latvijas PSR. Latvijas Kara muzejs, LKM-6-72271/7460-DK

20 Boļeslavs Maikovska (1904–1996) vēstule Eiženam Kursītim, 1995. gada 1. decembris, Vācija. Latvijas Kara muzejs (turpmāk – LKM) 6-72279/7468-DK

21 Nāvessodu Latvijā oficiāli atcēla 1999. gadā.

22 Boļeslavs Maikovska (1904–1996) vēstule Eiženam Kursītim, 1996. gada 30. marts, Vācija. Latvijas Kara muzejs, LKM-6-72278/7467-DK

23 Strods, K. “Neērtie latgalieši”. Boļeslavs Maikovskis: Kolaborants vai trimdas latviešu kultūras aizstāvis? Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vesture/neertie-latgaliesi-boleslavs-maikovskis-kolaborants-vai-trimdas-latviesu-kulturas-aizstavis.a394008/>

5. attēls. “Pagrīdē”. Pirmais no labās Staņislavs Kursītis (1897–1980), 1945.–1948. gads, Naujene, Latvijas PSR.

konkrēto jautājumu pieejamais avotu klāsts ir visai ierobežots.

Starp vēstulēm ir arī Staņislava laikabiedru – Maskavā dzīvojošo bijušo Štuthofas koncentrācijas ieslodzīto F. Soirunova un V. Akimova 1964. gadā sūtītās vēstules. F. Soirunovs stāsta par bijušo Štuthofas koncentrācijas nometnē ieslodzīto personu apzināšanu, ievainojumu un nokļūšanu vācu gūsta 1941. gadā pie Liepnas, saikni ar Latviju un latviešiem kopš dienesta Sarkanajā armijā.²⁴ Lai gan vēstules autors to nekonkretizē, tomēr pastarpināti šī vēstule norāda ka Kursītis arī turpmāk uzturēja kontaktus ar viņu un citiem bijušajiem Štuthofas koncentrācijas nometnes ieslodzītajiem. To apliecina, piemēram, V. Akimova sūtītā vēstule un apsveikums Jaunajā gadā.²⁵

Pēc Otrā pasaules kara noslēguma S. Kursītis aktīvi centās saņemt izziņu par savu

24 Bijušā Štuthofas koncentrācijas ieslodzītā F. Soirunova vēstule Staņislavam Kursītim (1897–1980), 1964. gada 6. augusts, Maskava, PSRS, Latvijas Kara muzejs, LKM 6-72282/7471-DK

25 Bijušā Štuthofas koncentrācijas nometnes ieslodzītā Vasilija Akimova vēstule Staņislavam Kursītim (1897–1980), 1964. gada 27. novembris, Maskava, PSRS, Latvijas Kara muzejs, LKM 6-72283/7472-DK; Pastkarte-vēstule Staņislavam Kursītim (1897–1980) no V. M. Akimova, 1966. gads, Maskava, Krievijas PSR. Latvijas Kara muzejs, LKM 6-72275/7464-DK

6. attēls. Staņislava Kursiša (1897–1980) bērnu dalībnieki, 1980. gada rudens, Rīga, Latvijas PSR.

atrašanos nacistu pārvaldītajā Štuthofas koncentrācijas nometnē²⁶. Lai gūtu apstiprinājumu šim faktam, kā arī pretendētu uz represētās personas statusu viņš sūtīja vēstules gan Štuthofas koncentrācijas nometnes muzejam Polijā, gan Vācijas Federatīvās Republikas vēstniecībai Maskavā. 1974. gada 20. maijā S. Kursītis saņēma poļu valodā rakstītu izziņu, kurā tika norādīts, ka Štuthofas Valsts arhīvā nav dokumentu, kas apliecinātu viņa ieslodzījumu Štuthofā (12. attēls).

Dokumentu klāstu papildina Staņislava Latvijas PSR perioda darba grāmatiņa.²⁷ Tajā rodamas ziņas par viņa darba gaitām sākot no 1954. līdz pat 1976. gadam. Spriežot pēc veiktajiem ierakstiem, S. Kursītis strādāja Rīgas hipodromā, parfimērijas-kosmētikas rūpnīcā “Dzintars”, kombinātā “Varavīksne”, Rīgas pilsētas dzemdību namā u.c. Tomēr pamatā tie bija zemi atalgoti darbi (piemēram, kurinātājs), kas, protams, neatbilda viņa dzīves laikā iegūtajām profesionālajām zināšanām un pieredzei.

Visapjomīgāko rakstisko avotu kopu veido sešas, pamatā iepriekš nepublicētas atmiņu klades (dienasgrāmatas), kurās S. Kursītis apraksta savu dzīves pieredzi un dažādus pagātnes notikumus (atsevišķu personu rīcību un politisko nostāju

26 Kopumā šajā nometnē no 1942. gada marta līdz 1945. gada janvārim tika ieslodzīti vairāk nekā septiņi tūkstoši Latvijas iedzīvotāju (Siliņš, L. Latvieši Štuthofas koncentrācijas nometnē 1942–1945. Rīga: Fonds “Latvijas Vēsture”, 2003, 18. lpp.).

27 Staņislava Kursiša (1897–1980) darba grāmatiņa, 1954.–1976. gads, Latvijas PSR. Latvijas Kara muzejs, LKM 6-72276/7465-DK

7. attēls. attēls. Skauti pie vilciena lokomotīves. Pirmais no kreisās – Eižens (Jevģenijs) Kursītis (1923–2001), 20. gadsimta 30. gadu beigās, Latvija.

1939.–1940. gadā, padomju un nacistiskās Vācijas varas iestāžu izvērstās represijas (tostarp Rēzeknē), dzīvi pagrīdē 1945.–1953. gadā, darba un ikdienas dzīves gaitas Krasnojarskas apgabalā u.c.). Ieraksti kladēs veidoti latviešu valodā uz līniju un rūtiņu lapām ar zilās un melnās (atsevišķi labojumi un papildinājumi (svītroti vārdi, vai teikumi, iestarpināti vārdi u.c.) veikti ar sarkanās) krāsas pildspalvu (katrai viena), laika posmā no 1954. līdz 1978. gadam. Teksti galvenokārt rakstīti brīvā formā, bez konkrētu dienu vai mēnešu uzskaitījuma, tomēr uz visām kladēm fiksēti to sastādīšanas gadi. Savos tekstos S. Kursītis nevairās no subjektivitātes un tiešiem (reizēm arī asiem) domu formulējumiem, īpaši attiecībā uz notikumiem 30. gadu beigās, un Otrā pasaules kara laikā.

Starpkaru periodam veltītajos aprakstos autors pievēršas gan ikdienas dzīves norisēm, gan nozīmīgiem politiskiem un militāriem notikumiem. Vienā no epizodēm Staņislavs apraksta notikumus neilgi pirms 1939. gada 5. oktobrī starp Latviju un PSRS parakstītā līguma par kara bāzēm: “Gaisā riņķoja virs mūsu teritorijas krievu lidmašīnas. Viena no tādām lidmašīnām cieta avāriju un bija spiesta nosēsties Rēzeknes apriņķa Kaunatas pagasta teritorijā. Lidmašīnas nosēšanās vietā tūlī ieradāmies – 9. Rēzeknes kājnieku pulka komandieris plkv.²⁸ Ceplītis²⁹ un es kā

²⁸ Pulkvedis.

²⁹ Rūdolfs Ceplītis (1895–1941) – Latvijas armijas pulkvedis, 9. Rēzeknes kājnieku pulka komandieris (1937–1940). 1941. gadā 14. jūnijā arestēts un izsūtīts uz Krieviju. Nošauts tā paša gada 16. oktobrī Maskavā, apbedīts Komunarkas masu kapos

8. attēls. Skauti apmācību laikā. Otrais no kreisās – Eižens (Jevgeņijs) Kursītis (1923–2001), 20. gadsimta 30. gadu beigās.

apriņķa prks³⁰ visi krievu lidotāji bija jau aizturēti un atradās pie vietējā pagasta policijas kārtībnieka”.^{31,32}

Lai gan atmiņas rakstītas padomju okupācijas gados, tomēr tās ir diezgan tiešas un atklātas, respektīvi, režimam neglaimojošas. Gluži pretēji, autors nebaidās no tiešiem un nereti atklātiem tekstiem, ko lielākoties var saistīt ar padomju režīma izvērstajām represijām pret S. Kursīti un viņa ģimenes locekļiem, kā arī ierobežojumiem ar kuriem viņam vajadzēja saskarties līdz pat savas mūža nogalei. Autora psiholoģisko stāvokli, pēc padomju drošības struktūru vajāšanām un pratināšanām, spilgti raksturo viņa rakstītais: “Kā visu to varēju izturēt? Cik tuvu biju pašnāvībai! Izbeigt dzīvību bija izlemts jautājums. Pie šīs atziņas mani veda netikai slimie nervi, bet arī saprāts, jo tālāk tikai tādā ceļā es varēju paglābties no strupceļa kurā biju nonācis un galvenais ar nāvi es varēju atvieglot citu man tuvu cilvēku likteni, kuriem draudēja briesmas manis dēļ.”³³ Tāpat S. Kursītis raksta par ikdienas dzīvi Latvijas PSRS u.c. tematiem.

30 Priekšnieks.

31 19. Jaunlatgales (Abrenes), 4. Jēkabpils, un 17. Rēzeknes aizsargu pulku komandiera Staņislava Kursiša (1897–1980) atmiņas, 1940/1, Latvijas PSR, 1962. gads, 1. lpp. Latvijas Kara muzejs, LKM-6-72298/7473-DK

32 Citāta atveidē saglabātas oriģināla teksta rakstības un struktūras īpatnības.

33 19. Jaunlatgales (Abrenes), 4. Jēkabpils, un 17. Rēzeknes aizsargu pulku komandiera Staņislava Kursiša (1897–1980) atmiņas, PSR, 1954.–1959. gads, 1. lpp. Latvijas Kara muzejs, LKM 6-72272/7461-DK

9. attēls. Latviešu leģiona 19. divīzijas karavīrs Eižens (Jevģenijs) Kursītis (1923–2001) (1. no kreisās) ar dienesta biedru, 1944. gada pavasarī–vasarā, Latvija.

10. attēls. Latviešu leģiona 19. divīzijas karavīrs Eižens (Jevģenijs) Kursītis (1923–2001), 1944. gada pavasaris-vasara, Latvija.

Daļa no viņa atmiņu pierakstiem publicēti literatūrzinātnieces un valodnieces Ja-nīnas Kursītes zinātniskajā redakcijā sastādītajā izdevumā “Atmiņu ceļos”³⁴. Tomēr muzeja krājumā iekļauti arī S. Kursiņa atmiņu pieraksti, kuri līdz plašākai sabiedrībai šim nav publicēti. Piemēram, apraksti par ievērojamo starpkaru Latgales politiķi Je-zupu Trasunu, S. Kursiņa dzīvi un darbu toreizējā Krasnojarskas apgabalā (PSRS) u.c. Autora veidotie avoti ļauj gūt pilnvērtīgāku priekšstatu par latviešu ikdienas dzīves reālajām iekšķrievijām un Latvijas PSR pagājušā gadsimta 50. gados, kā arī iepazīties ar viņa redzējumu par atsevišķiem notikumiem pasaulē.³⁵

Grāmatas “Atmiņu ceļos” ievadā redaktore norāda, ka no kopumā desmit atmi-ņu kladēm ir “atlasītas spilgtākās lappuses”³⁶, tomēr salīdzinot pieejamo oriģināl-tekstu ar grāmatā publicēto saturu vērojamas izmaiņas autora veidotajā teikumu struktūrā: izlaisti vārdi, bet nereti – veselas rindkopas. Jāpiebilst, ka oriģināltekstā ir sistemātiskas pareizrakstības kļūdas, labojumi (svītrojumi) un atkārtošāns, tomēr nereti sastādītāja ieviestie labojumi ne tikai rada nepilnīgu priekšstatu par S. Kursi-ņa pausto domu, bet zināmā mērā to pat maina. Piemēram, aprakstot notikumus pēc 1917. gada februāra revolūcijas oriģināltekstā ir teikums: “Tanī laikā par šādām virsnieka slepkavībām jeb kā, tolaik tās sauca “samasudiem” lietas neizmeklēja un

34 S. Kursītis. Atmiņu ceļos.

35 19. Jaunlatgales (Abrenes), 4. Jēkabpils, un 17. Rēzeknes aizsargu pulku komandiera Staņislava Kursiņa (1897–1980) atmiņas, PSR–Latvijas PSRS, 1954.–1959. gads. Latvijas Kara muzejs, LKM 6-72272/7461-DK

36 S. Kursītis. Atmiņu ceļos, 7. lpp.

1. decembri, 1995. g. Vācijā.

Mīlais Kursītis kungs,

Bija priecīgi pārsteigti saņemot no Jums vēstuli. Priecājos, ka esat pārdzīvojis drausmīgos laikus un piedzīvojis Latvijas, kaut ne pilnīgas brīvības laikus, kā arī ka esat ģimenē cilvēciski. Katrs no mums kas pārdzīvojis šos smagos, terora laikus ir jābrīnās, ka kāda neredzama roka mūs ik dienu ir sargājusi no ļaunākā.

Bieži, bieži atgērbjāmies Jūsu tēvu kā sirsnīgu, intelektuālu prieku un draugu. Sevišķi ar mīlestību atceramies visu to visu okupācijas laikiem, kad viņi bija mūsu mājas draugi un kopā ar mācītāju Tarbumu bieži par tā laika politisko stāvokli un nākotni. Ar lielu interesi lasījām viņu rakstus ATMIŅU GĒLOS. Daudz man bija zināms no viņu personīgām nostāstiem. Dažās vietās gan ir atšķirības no stāstītā, bet tam nav nozīmes. Šo grāmatu dāvināju vairākiem draugiem. Atsaukmes - brīnišķīgas. 261. ka mūsu sākeri pārtrūka.

Ar Jūsu mīti satikamies bieži ASV Ņujorkā, viņa bija mūsu mīļā ciemiņa, prātā labi atstāt anekdotes un durt labu garastāvokli. Ar Jūsu mītu Annu arī satikamies, viņa bija kādu laiku tās pašas akadēmiskās organizācijas "DEINTARS" koordinatorē, kurā bijām es un mana sieva Janina. Pēc apprecēšanās - viņa palika pasīvo biedro.

Mana sieva ir bijusi pārdzīvojumiem pārbagāta. Pirmajā okupācijas (komunistu) laikā pārdzīvoja šokas mokas, kurās vēl tagad turpat pēc 60 gadiem bieži pārdzīvoju sapņos. Tas bija brīnums, ka paglābās. Otrajā komunistu okupācijas laikā tie mani notiesāja uz nāvi uz melu un viltus liecinieku nepatiesu apvainojumu pamata. Līdz 1974. gadam mierīgi nodzīvoju ASV, bet cīnījies pret komunistu režīmu, cīnījies par Latvijas un latviešu tautas brīvību. Sastāvēju kādās 13 dažādās organizācijās, kuru mērķis bija Latvijas un latviešu tautas brīvība. Beidzot komunisti mani uzgāja un sūdzēja vajāšanai gan ar rakstiem gan ar darbiem. Beidzot nonāca tik tālu, ka ASV valdība bija gatava mani izdot krieviem nāvēs soda izpildīšanai. Man izdevās izbēgt no ASV. Nokļuvu Vācijā. Arī te tie mani uzgāja - prasīja izdot. Vācieši neizdeva, bet pamatojoties uz komunistu tiesas spriedumu uzņēma manis vajāšanu. 3 garus gadus nosēdēju cietumā un četras pārus gadus visu tiesu. 68 krievu-komunistu apsūdzības pamata uzņēma tiesas procesu un 4 garus gadus turpinājās tiesas process, vaiņa ne varēja pierādīt, lieta tika izbeigta.

Viss pārdzīvotais atstāja nelielu šķērsu iespaidu uz manu sirdi. Lietoju daudz medicīnu, bet tā maz ārstē jo šis klapi bojāti.

11. attēls. Bijušā Rēzeknes apriņķa 2. policijas iecirkņa priekšnieka Boļeslava Maikovska (1904–1996) vēstule Eiženam Kursītim, Vācija, 1995. gada 1. decembris.

vainīgi netika sodīti”³⁷, tomēr izdotajā grāmatā šāds teksts nav iekļauts. Līdzīgas izmaiņas vērojamas attiecībā uz citiem autora veidotajiem tekstu fragmentiem. Lai gan var piekrist, ka šis atmiņu izdevums cieš no subjektīvas pieejas un tikpat subjektīvas attieksmes³⁸, tomēr tas nevarēja kalpot par iemeslu šādai pieejai konkrētā avota sagatavošanā publicēšanai. Līdz ar to nākotnē būtu apsverama doma par S. Kursiša sarakstīto atmiņu pārziņošanu, ievērojot viņa radīto tekstu oriģinalitāti, kā arī ievērojot pie tam līdzīgu vēstures avotu publicēšanas zinātniskos pamatprincipus.

Jāpiebilst, ka atsevišķās kladēs autors atkārtoja jau iepriekš pierakstīto (piemēram, dienestu cariskās Krievijas armijā un pilsoņu karu Krievijā), pārdomas par dažādiem vēsturiskajiem un politiskajiem procesiem u.c. S. Kursiša atmiņās rodama neglaimojoša un arī visai šokējoša informācija, to starp par Latgales deputātu J. Trasunu. Proti, vienā no kladēm viņš apraksta J. Trasuna privātās dzīves epizodes, precīzāk, viņa vardarbīgo attieksmi (arī uzmākšanos) nepilngadīgām meitenēm.³⁹ Jāpiekrīt, ka [...] S. Kursiša vērtējums ir izteikti ass un negatīvs [...]⁴⁰, tomēr tas ir vismaz pārbaudes vērts fakts. Līdz ar to, lai gūtu pilnvērtīgāku priekšstatu par iepriekš minēto notikumu autentiskumu būtu jāveic avotu konfrontāciju, kas viestu lielāku skaidrību par šādu apgalvojumu patiesumu. Var pieņemt, ka tamlīdzīgi autora teksti un negatīvie vērtējumi ir saistāmi ar kādiem (līdz šim plašāk nezināmiem) savstarpējiem konfliktiem vai gluži vienkārši nepatiku pret laikabiedru rīcību, kādu konkrētu vēstures notikumu kontekstā. Tādējādi laika gaitā autoram izveidoja antipātijas pret attiecīgajām personām, kas atspoguļojas arī viņa sastādītajos atmiņu pierakstos. Konkrētie vēstures avoti būtiski paplašina jau līdz šim Latvijas muzejos fragmentāro pagātnes liecību klāstu par Staņislava Kursiša dzīvi vairāku desmitu gadu garumā. Turklāt, jāņem vērā, ka tamlīdzīgas daudzpusīgas vēstures avotu kopas (īpaši par iekšējās drošības struktūru – policijas, aizsargu, robežsardzes u.c. pārstāvjiem) Latvijas muzeju krājumos nemaz tik bieži nav sastopamas, tāpēc vērtējama kā unikāla gan starpkaru, gan Latgales reģiona pagātnes kontekstā.

Visbeidzot, starp vēstures liecībām ir arī viens priekšmets – S. Kursiša 20. gadsimta 30. gados izmantotā metāla cigarešu kārba. Tā ražota Lielbritānijas galvaspilsētā Londonā bāzētajā uzņēmumā “Abdulla & Company”.⁴¹

Secinājumi

Lai gan savas dzīves laikā vairāki Latvijas iedzīvotāji atstājuši bagātīgu dokumentāro avotu klāstu, tomēr katrs no tiem veido savu individuālo stāstu. S. Kursiša materiāli ne tikai raksturo viņa dzīves un profesionālās darba gaitas, bet vienlaicīgi

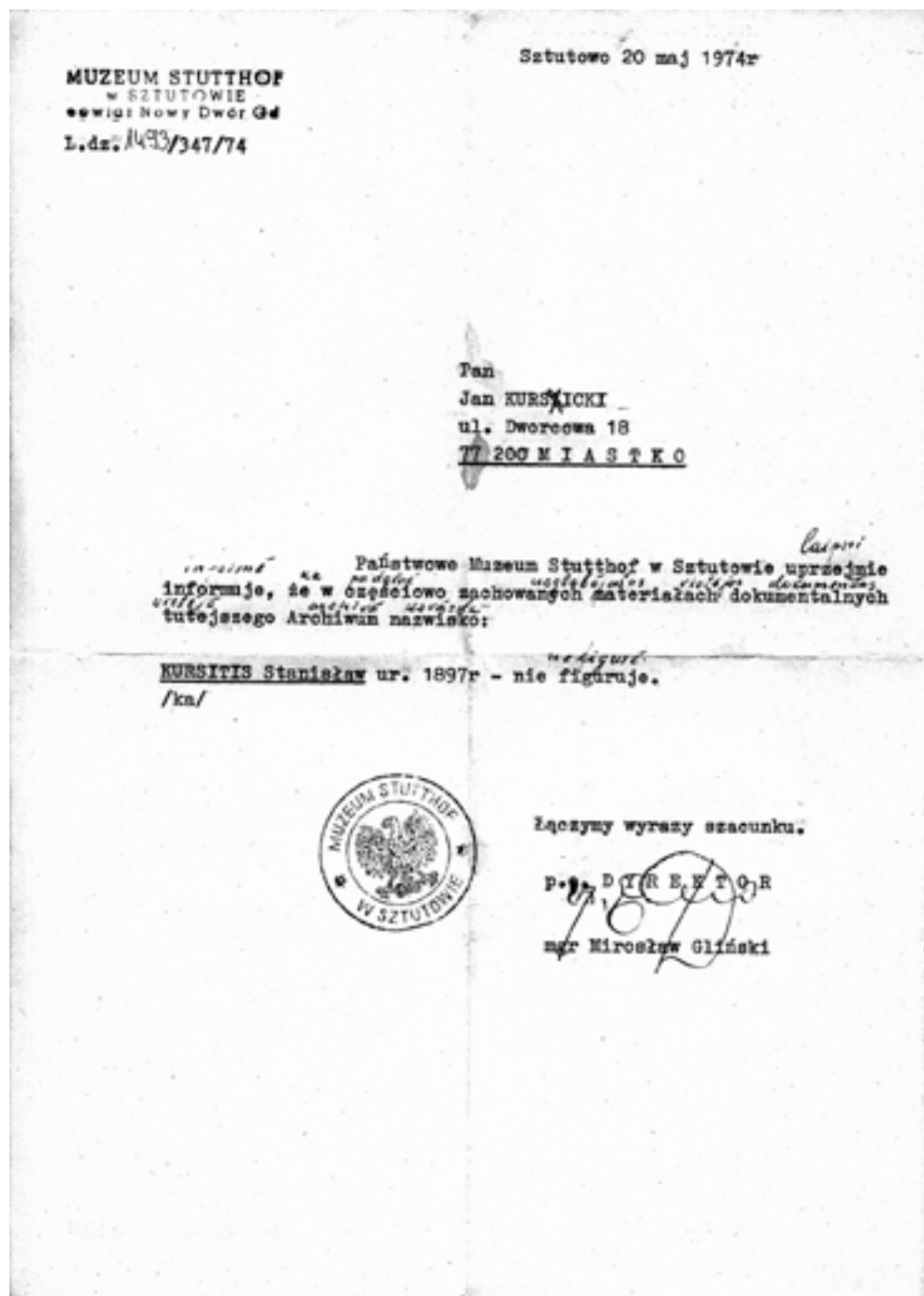
37 Staņislava Kursiša (1897–1980) atmiņas B/A – Vladimira. Latvijas PSR, 20. gadsimta 60.–70. gadi, 228. lp. M. Tressumas privātkolekcija.

38 S. Kursītis. Atmiņu ceļos, 9. lpp.

39 19. Jaunlatgales (Abrenes), 4. Jēkabpils, un 17. Rēzeknes aizsargu pulku komandiera Staņislava Kursiša (1897–1980) atmiņas, Trasuns D. gr. N 4, Latvijas PSR, 1978. gads, 23.–25. lpp, Latvijas Kara muzejs, LKM 6-72302/7465-DK

40 S. Kursītis. Atmiņu ceļos, 9. lpp.

41 19. Jaunlatgales (Abrenes), 4. Jēkabpils, un 17. Rēzeknes aizsargu pulku komandiera Staņislava Kursiša (1897–1980) cigarešu kārba, 20. gadsimta 30. gadi. LKM 4-72305/7306-LP

12. attēls. Štuthofas muzeja izziņa Staņislavam Kursītim (1897–1980), 1974. gada 20. maijs, Štutovo (Štuthofa), Polija.

iezīmē arī būtiskākos Latvijas 20. gadsimta vēstures periodus no Pirmā pasaules kara sākuma līdz pat autora dzīves izskaņai padomju okupētajā Latvijā pagājušā gadsimta 70. gados. Turklāt attiecīgie materiāli atspoguļo vēsturiskās norises arī reģionālā perspektīvā, konkrēti – Latgalē. Jāpiebilst, ka autors daudzu notikumu atspoguļošanā nevairās no subjektīvisma un sava personīgā vērtējuma paušanas, veidojot zināmu priekšstatu par reģionā notiekošo.

S. Kursīša materiāli (vēstules, atmiņu pieraksti, fotoattēli) rāda 20. gadsimta Latvijas iekšējās drošības struktūru darbinieka dzīves gājumu un personīgo pieredzi, ģimenes locekļu (piemēram, dēla Eižena), kā arī atsevišķu latviešu inteliģences pārstāvju likteņus padomju varas gados. Konkrētie avoti iezīmē S. Kursīša dažādus dzīves periodus un sniedz ieskatu viņa politiskajos uzskatos, attiecībām ar citiem starpkaru Latvijas un Latgales reģiona kultūras un sabiedriskajiem darbiniekiem, vienlaicīgi traumatisko pieredzi padomju un vācu okupācijas periodā.

S. Kursīša veidotie rakstiskie avoti (vēstules un atmiņu pieraksti) ļauj gūt labāku priekšstatu par dažādajiem autora biogrāfiskajiem aspektiem (darba gaitām, privāto dzīvi u.c.), norisēm abos padomju okupācijas periodos (1940–1941; 1944–1991), gan S. Kursīša personīgajiem vērtējumiem un rīcību šajos traģiskajos pagātnes notikumos. Bez tam kontekstā ar atbilstošiem arhīva dokumentiem tie var kalpot kā nozīmīgs avots dažādu kultūras procesu izpētē. Piemēram, Staņislava izmantotie krievu valodas iestarpinājumi latviešu tekstā liecina par izmaiņām un/vai pielāgošanos apkārtējai videi, kas likumsakarīgi skarā arī citus PSRS attālākajos reģionos (tostarp, izsūtījumā) dzīvojošos cilvēkus.

Tāpat S. Kursīša materiāli var kalpot kādai paplašinātai publikācijai vai izdevumam par viņa dzīvi un likteni, sniedzot pētniekiem nozīmīgas atziņas par Latvijas vēsturei būtiskiem vēstures periodiem (Latvijas okupāciju 1940. gadā, vācu un PSRS režīmiem Otrā pasaules kara laikā Latvijas teritorijā, dzīvi Latvijas PSR un attālākajos Krievijas reģionos u.c.), vai izmantoti kādas tematiskas muzeju izstādes, ekspozīcijas vai muzejpedagoģiskās nodarbības sagatavošanā.

Tādējādi daudzveidīgais muzeja krājumā nonākušais materiālu klāsts, kontekstā ar citiem attiecīgā laika perioda avotiem, jebkuram pētniekam var kļūt par vērtīgu ieguvumu gan militāri-politisko, gan sabiedrisko un kultūras, gan ikdienas dzīves procesu pētniecībā.

Saīsinājumi

LKM – Latvijas Kara muzejs

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

USSR – Union of Soviet Socialist Republics

KPFSR – Krievijas Padomju Federatīvā Sociālistiskā Republika

LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Padomju Republika

Newly Acquired Historical Evidence on the Life of Staņislavs Kursītis (1897–1980) in the Collection of the Latvian War Museum

Kaspars Strods,

Historian of the War and Military
History Research Section of the History
Departments,

Latvian War museum
Smilšu iela 20, Rīga, Latvia

kaspars.strods@karamuzejs.lv

0009-0000-9628-9475

Each year the collection of the Latvian War Museum is replenished with several hundred new items. They often related with a specific person or historical event, forming a large set of material. These materials includes 69 pieces of evidence from the past, which were added to the museum collection in 2023 and documenting the life of the head of the Rēzekne, Jaunlatgale, Jēkabpils and Ilūkstes districts Staņislavs Kursītis and his relatives in the last century. The materials of S. Kursītis not only describe his life and professional path, but also highlight the most important periods of the history of Latvia in the 20 century – from the beginning of the World War I until the end of S. Kursītis life in the 1980, when Latvia was under Soviet occupation. Moreover, the relevant materials also reflect historical events from a regional perspective. Accordingly, this gives an idea of the various life processes in S. Kursītis native side – Latgale. It should be noted that the author doesn't avoid from subjectivity and expresses his personal assessment when covering many events, creating a certain idea of what is happening in the region in the 20 century.

Written sources created by S. Kursītis (letters and memory notes) can be used not only in the study of various historical processes, but in the context by relevant documents they serve as an important source in the study of other cultural processes. For example, the insertions of “foreign words” used by Staņislavs in the Latvian text indicate changes/adaptation to the environment, which naturally also affects other (for example, deported) people living in the most remote regions of the USSR. Records of specific letters and compiled memoirs allow us to get an idea of individual events during two periods of Soviet occupation (1940–1941; 1944–1991), as well as the personal assessments and actions of S. Kursītis. In the same time analysis of these sources allows us to get a better idea of the biographical aspects of S. Kursītis.

Also, the materials of S. Kursītis can be used for an extensive publication or book about his life and fate, providing researchers with various important information about significant historical periods in Latvia (Nazi Germany and the USSR occupation, everyday life in the Latvian SSR and other Soviet territories etc.).

© Kaspars Strods, Latvijas Kara muzejs

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons attiecinājuma – Nekomerciāls 4.0 – starptautisko licenci (CC BY - NC 4.0)

This is an open article licensed under the Creative Commons Attribution – NonCommercial 4.0 International License (CC BY - NC 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>